

(שם שם י"א) מבית ומחוץ תצפנו ג' ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ ביוםא פ' בא לו ובתנחומא . הוא ביוםא ע"ב ע"ב, אבל בתנחומא ליתא, וגם מה שסיים שם וכבר נתנו ר"ל המעם בזה בתנחומא נאמרו שרמו לנו המקום כו', ג"כ ליתא בתנחומא . (שם שם י"א) וכך אמרו בתנחומא שנתקשה משה במעשה המנוחה . הוא בנדרפס שמיני אות ח' וגם בכ"י שמיני אות י"א . (שמיני ט' ב'), קח לך עגל להודיע שמכפר לו הקב"ה על ידי עגל זה על מעשה העגל שעשה ת"כ ובתנחומא , הוא בנדרפס אות ד' בהוספה שהוסיף המדפים ממנובה וככ"י שמיני אות ו'. ואולי המלה "בתנחומא" הוא הוספה מן המדפים, כי לפניו לא היה בתנחומא המאמר שהוסיף המדפים המנומבי . (קח ט"ז א') פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא . הוא לשון רש"י שם . (שם שם) בן יצחק בתנחומא אמרו למה לא כתיב בן יעקב . הוא ג"כ בתנחומא שם . (שם) ומה ראה קרה לחלוק עם משה כו' בתנחומא . הוא ג"כ בתנחומא שם שהביא רש"י ו"ל . (שם) כמו שאמר גבי ורתן ואבירם בשביל שהיו שכנו נשתתפו עם קרה . הוא ג"כ ברש"י שם . ועוד שם בששה מקומות הביא את התנחומא , והכל הוא בנדרפס שם . (נצנים כ"ט י') מלמד שבאו כנענים כו' הוא לשון רש"י וסיים המורה תנחומא , ועיין בעץ יוסף פ' נצבים אות ב' .

גה) בין הקדמונים אשר הביאו את התנחומא יש לחשוב גם את הרב בעל הילקוט , והוא השתמש רק בתנחומא כ"י שלנו לא בתנחומא הנדפס , וכל הדרשות שהביא בשם התנחומא כלם נמצאים בכתב יד שלנו . והנה ברשימה אשר נתתי רשמתי כל המקומות ההם שמביא בשם תנחומא מראשית ספרו הילקוט עד סופו בכל רמז ורמז ואנה הם נמצאים בתנחומא שלנו באיזה פרשה ובאיזה אות , כי בעל הילקוט רשם תנחומא כחם ולא ציין מקומו . גם בהערות שלי לתנחומא העירוני על מכונם ומקומם בכל מאמר ומאמר אנה נמצא בילקוט . גם השתמש הילקוט בילמדנו הנאמר שהיה גם לפני הרב בעל הערוך ושאל ממנו דרשות למכביר ורשם על המאמרים שהעתיק , "ילמדנו" . וגם מזה נתתי רשימה מכל המקומות שמביא בשם הילמדנו . והנה במבוא להפסיקתא רשמתי שתי רשימות מכל המקומות אשר הילקוט מביא את הפסיקתא דרב כהנא דילן ואת הפסיקתא רבתי , ובאיזה פסקא המאמרים נמצאים לפנינו , ואחשוב שיצמח תועלת להקוראים גם משתי רשימות מתנחומא והילמדנו באשר ירעו כל מקום ומקום שהביא הילקוט אנה נמצא לפנינו בתנחומא שלנו ולעין בגוף המקור , וגם המדפיסים יוכלו אחר כך להציג בילקוט גם הסדרא ובאיזה סימן נמצאו המאמרים .

וכן יש עוד הרבה ספרים מקדמונים אשר שאבו ממעני התנחומא והילמדנו והביאו דברים מהם בספריהם , אבל ראיתי כי הפרק הזה יגדל מאד בכמותו , לכן אמרתי לפרק הזה די , והבאתי רק הספרים המצוינים ביותר מגדולי קדמונינו ז"ל , להראות כמה יקרו דברי המדרשים ההם בעיניהם לשאוב מהם דברים , הן בעניני הלכה , הן בעניני אגדה , ואקוה כי תיקר מלאכתי בעיני הקוראים הישרים , כי באמונה עבדתי את העבודה הזאת .

(א) תכונת תשעה כתבי יד אשר היו לפני .

כבר ידעת קורא נעים ! כי התנחומא אשר לפני הקדמונים נשאר בכתובים ולא שזפתו עין קורא , ואיננו התנחומא אשר לפנינו בדרפוס . וכאשר נודע לי כי נמצא כתב יד מתנחומא באוצר הספרים באקספארד (עיין מכתבי אשר נדפס בהמגיד שנה העשירית וחמש גליון ד' מן כ"ו שבט תרמ"א) ערכתי מכתב בקשה אל שרי המלוכה (המיינספעריוס) לעשות עמדי גם כעת חסד ואמת (כאשר מכבר עשו עמי אות למנוחה ושלתו לי הכ"י מהלך טוב מאוצר הספרים של פלארענץ) , ויואלו בחסדם לשלוח אלי הכ"י מתנחומא לפחות אל האוניווערסיטעטס בבליאטהעק דפה , ועוד זאת הרהבתי בנפשי עוז לבקש גם לשלוח לי ביהוד את מדרש שכל טוב מרבינו מנחם ב"ר שלמה הנמצא ג"כ באקספארד בין הספרים של הגאון מדר"ד אפפענהיים ז"ל (אשר כבר התעורר הגאון הרש"ל ראפאפארט על הכ"י הזה אשר ראוי להוציאו לאור עולם , ראה תולדות רבינו חננאל הערה כ"ט , וראה מה שכתבתי במבוא למדרש לקח טוב הערה ל'), המיינספער האילי בטובו לעשות זאת למען הרחיב גבול ספרות ישראל ושלה בערי ב' קובצים (התנחומא ומדרש שכל טוב) אל בית האוצר מהאוניווערסיטעט להשתמש בהם כרצוני , ועשיתי לי העתקה מהם (ע"י שני מעתיקים אשר העתיקו לי הקובצים במשך שלשה

## נמ

## מבוא

שלשה ירחים), אבל כאשר הודיע לי ידידי החכם הגדול מהר"א נייבויער כי נמצא באקספארד בבית האוצר עוד ארבעה קובצים מהתנחומא בכתב יד, לא נחתי ולא שקמתי עד אשר נשלחו אלי בהשתדלות המיניסטריון עוד ב' קובצים מן הארבעה, וכאשר שלחתי אותם בחזרה, נשלחו אלי השנים הגוהרים, והיו לפני חמשה קובצים מאקספארד. גם נודע לי כי כתב יד אחד גנוז ברומי בוואטיקאן, התאמצתי להשיג העתקה ממנו. אשר העתיק למעני ה"ר מרדכי קאפווי נ"י.

גם נמצא במינכען באוצר הספרים קובץ 224 והוא החזקוני בכתב יד, ובסוף הרבה פרשיות נמצא הוספות מהתנחומא אשר דונמאות מהן הוציא לאור ידידנו הרב הגדול החכם הכולל מהר"א יעליניעק בבית המדרש חלק ו', גם מקובץ הזה השגתי העתקה מדברי התנחומא אשר נמצא שם.

וכן נודע לי כי נמצא ביד ידידי הרב החכם המופלג ה"ר יעקב כהנא כתב יד מתנחומא מס' במדבר דברים אשר קנה מעובדן החוקר המנוח מהר"ר אליקים כרמולי ז"ל ויואל גם הוא לעשות בקשתי לשלוח אלי גוף הכ"י.

וכאשר הודעתי במבוא להפסיקא דרב כהנא צד י' הערה ב' כי נמצא בפארמא באוצר הספרים של די ראססי קובץ 1240 התנחומא בכ"י השתדלתי להשיג העתקה מקובץ הזה, אבל לדאבון נפשי לא יכולתי להשיגו כלו מסבות שונות, ובא לידו רק על ספר בראשית לבד. והנה עולים כל הכ"י אשר היו לפני תשעה בכספר, ובחרתי את הכ"י הראשון שהשגתי מאקספארד לתת לו משפט הבכורה ולשימו לפניו הספר, וכישמונה כתבי יד האחרים הוצאתי השונים ורשמתיים אחד לאחר בהערותי, גם השלמתי את החסרון. ואמר להציג לפני הקוראים היקרים הכונת תשעה כתבי יד האלה, ובמה נבדלים זה מזה בכלל, ואיזה מהם שוים אל התנחומא אשר לפנינו בדפוס.

## כתב יד א.

הכתב יד הראשון הוא קובץ OPP. 20 היה בתחלה באוצר הספרים של הגאון ה"ר דוד אפפנהיים ז"ל ואח"כ נמכר כל האוצר לאקספארד (ביבליאטעקא בודליאנא). בראש הכ"י לפני הדף הראשון נדבק שער אחד עם ציורים פתוחי לוחות עץ וכתוב על השער הזה באותיות מרובעות "מדרש תנחומא" הספר כולו כמובך בשתי מבלאות עץ מכוסות בקלף וכל הספר נכתב ג"כ על קלף בתבנית פאליא קטן כחזיק רכ"ב (222) דפים, סדר בראשית עד צד 70 ע"ב, ספר שמות מן צד 70 ע"ג עד צד 111 ע"ד, ספר ויקרא מן צד 112 ע"א עד צד 152 ע"ג, ספר במדבר מן 152 ע"ד עד 205 ע"א, ספר דברים מן 205 ע"ב עד 222 ע"ד. כל דף הוא מארבעה עמודים, שנים לפניו על צד הראשון ושנים מאחוריו בצד השני, ורווח על כל צד בין עמוד לעמוד בשני קווי שרמטין לאורך מלמעלה למטה, ומרחק בין עמוד לעמוד כמלא רוחב ד' או ה' אותיות. כל עמוד יש לו ל"ד שורות כתובות בכתובה תמה יפה וברה על שרמט כמעשה מכתב הס"ת שלנו, והכתב כתב אשורית בלי תנין, הדיו שחור ומזהיר, והאותיות בכלל יפות הן וממוצעות לא גדולות יותר מדאי ולא קטנות ביותר. הספר נסמן בסמיני הדפים כחמש לחמש יריעות (כפי הנראה מידי הסוכן אשר על בית האוצר) והסמיני נסמן במספר 5, 10, 15, ועל דף האחרון נסמן 222. בסוף כל סדרא וסדרא נכתב מידי הסופר הראשון "הסלת פ' פלוני" כלבד בסוף פ' חיי נכתב מידי סופר מאוחר "פ' ואלה תולדות" ובסוף פ' במדבר נכתב מידי סופר מאוחר בצד הגליון "פ' נשא" יען כי שכתב הסופר הראשון לתת רווח בין הדבקים ולכתוב "הסלת פ' במדבר".

בהכתב יד הזה חסרו באמצע איזה דפים, אם כי נאבד איזה דפים או המעתיק הזה מצא כן בכ"י שלפניו. ואלה הם המאמרים החסרים. (פרשת לך, בכ"י דף י"ז) חסר בצד ימין מחצה השנית מעמוד ב', וכן כנגדו מעבר השני בצד שמאל מחצה השנית מעמוד ג' ועל מקום החסר נדבק פסת נייר וכתוב עליו מכותב מאוחר את כל הנחפר היינו בצד ימין מתחיל ודרגן שנאמר ויחלק עליהם לילה (הוא סוף אות ז') ומסיים. אמרו לו המוכסין מה אתה טוען בתיבה (הוא באמצע אות ה'). ובצד שמאל בעמוד ג' מתחיל "להם עלי ליתן כל מה שאתם מבקשים" (הוא באות ח'), ומסיים. בא ליגע בבגדיה היה מכה אותו (באות ח'). וכן ברף י"ח בכ"י נדבק פסת קלף ולא נייר ומתחיל ברף הזה צד א' ע"ב. והיה אוכל ושותה יפה עד שנחרפו

ענתרפו (לפנינו אות י'), ומסיים. ומשאתה מת בודאי הוא בא, והוא (שם אות י'), ובצד השני ע"ג מתחיל אינו מרחקו אלא בבית המדרש (סוף אות י') ומסיים. הרי עשרים ושנים בכ"ב אותיות שבתורה (ריש אות י"א), וזה נוסף מכ"י אחר מתנחומא.

**בפ' וירא צד 28 סיים בכ"י**, ולפני כבוד ענוה זה גרעון אביו" ואחר הדף ההוא חסר דף אחד או שנים, ובמקום באו שני דפים מעייר, האחד נראה וניכר כי נעקר משרשו גם הוא, והשני צד הראשון חלק ולא נכתב עליו מאומה, אך מעבר השני כתובות שורות אחרות ומתחיל עליו מאמר, וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזה היא האונאה" ומסיים. מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה וז"ה וידעו. . . . כמו שמתחיל בראש דף ל' הסמך אליו. ואני השלמתי את הנחמר ע"פ כ"י רומי, היינו אחר הסיום זה גרעון אביו (לפנינו אות כ"ט, ע"ש בהערה קנ"ח) הוספתי כל המאמר מן "כשאמרו לו משול בנו" עד סוף אות ל"א שנאמר וה' פקד את שרה. והמאמר אשר נמצא בכ"י שהוסיף הסופר הזה מן התנחומא הנדפס המתחיל וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזה היא האונאה (אות ל"ב) עד סוף האות הזה מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה, הנחתו ולא סלכתי המאמר הזה, יען כי כבר קבע לו מקום בכ"י אקספארד רק ידע הקורא כי הוספה היא, ובכ"י רומי מתחיל וז"ה וידעו כל עצי היער (אות ל"ג).

**פ' וירא צד 32 חסר ונדבק דף של נייר ועליו כתוב בכתב פשוט הנקרא מעשים"א** מידי כותב מאוחר כל הנחמר ומתחיל אנו נעשה את שלנו הוא יעשה את שלו (הוא לפנינו סוף אות מ"ג) ומסיים קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לו (הוא באמצע אות מ"ה), וראיתי כי הסופר הזה הוסיף את הנחמר מן "אנו נעשה" עד "אמר לו" מן התנחומא אשר כעת בדפוס. התחלת המאמר שהעתיק אנו נעשה את שלנו הוא בתנחומא הנדפס אות כ"א מתחיל והאלהים נסה את אברהם מא וזהה מה בין ראשונים ואחרונים, וסוף המאמר קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לו הוא בנדפס סוף וירא אות כ"ג המתחיל וירא את המקום מרחוק, וכל הלשון הוא מלה במלה כמו בתנחומא אשר כעת בדפוס. ואנכי הוספתי את הנחמר עד כשאמר לי הקב"ה להקריבו ע"פ כ"י רומי, והוצאתי חוץ את כל המאמר שהעתיק הסופר הזה מן התנחומא אשר מכבר בדפוס. ובתנחומא הנדפס נמצא הוספה שהוסיף המדפיס ממנו, וזה ליתא בהעתקה הזאת מאת הסופר, ואין ספק שהוסיף זה הסופר את כל ההוספה שלו עפ"י דפוס ראשון דפוס קאנשטאטניא. עיין מה שהעירותי בזה בהערה רכ"ג שם.

**בפ' חיי חסידים חמשה דפים דף ל"ה ל"ז ל"ח ל"ט**, ונדבקו ג"כ במקומם חמשה דפים נייר, וכתוב עליהם בכתב פשוט מידי סופר מאוחר את הנחמר, אבל השלים את החסרון מתוך התנחומא אשר לפנינו בדפוס. בדף ל"ד מסיים בכ"י בסופו מה המושל שהיה. ומציין בסוף העמוד במלת שולץ, ר"ל לרף שלאחריו הצריך לבוא, (עיין בפ' חיי שם הערה ל"ה) ובדף ל"ה הנכתב מחדש מהסופר החדש מתחיל במאמר ואברהם זקן ילמדנו רבינו היה רוכב על החמור. החל להעתיק כל פרשת חיי מן הנדפס מתחלה וסובב הולך עד סופו, וכן העתיק פ' תולדות, ובדף מ' כגוף הכ"י מתחיל באמצע המאמר מן מלת "ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו" והוא בכ"י סוף פ' תולדות במאמר ויאמר הלא אצלת לי "ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו" כמו שתראה בפנים הספר בכ"י דילן אות כ"ד, ועיין שם בהערה קנ"ז. ומה שהוסיף זה הסופר האחרון לא נמצא בהעתקתו בפ' חיי כל המאמר ואברהם זקן וז"ה אשת חיל, עד כי אחד קראתיו ואברהם, כי הוא הוספת המדפיס ממנו (דף י"ג ע"א) ולפנינו בדפוסים האחרונים אות ד'. גם לא נמצא כל המאמר ויוסף אברהם וז"ה בבקר זרע את זרעך, עד ויוסף אברהם וז"ה ואני תמיד איחל (לפנינו באמצע אות ו' עד סופו, כי הוא ג"כ מהוספות המדפיס ממנו), וכן סוף הפרשה מן אמר יצחק אני לקחתי אשה (סוף אות ח') לא העתיק כי הוא ג"כ מהוספות של המדפיס ממנו. ובכ"י בפ' תולדות אות ב' המתחיל וז"ה גיל יגיל, וכן אות ג' המתחיל למה חזר ואמר, לא העתיק כי הם גם כן הוספות של המדפיס המנומני. וכן בסוף פ' תולדות אות י"ג שיר המעלות לא העתיק כי הוא ג"כ הוספת המנומני, והסופר הזה החמשה דפים החדשים (דף ל"ט בכ"י) כתב בדף האחרון בצד א' חמשה שורות השייכים לתשלום המאמר שהוסיף ומתחיל שזו גדולה אמר להן הקב"ה כו' והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר כן יהי רצון מליך (הוא בנדפס סוף אות י"ג) ואנכי השלמתי כל הנחמר עפ"י כ"י רומי ואת המאמרים שהוסיף הסופר השני הזה מן התנחומא הנדפס הסירותי מן הספר.

## ס

## מבוא

בפ' בחקותי מן אמצע אות ד' וכל אות ה' חסר, עיין הערה י"ב, וכן עוד שם באות ז', ע"ש בהערה כ"ח, והשלמתי כ"י רומי.

בפ' במדבר בין צד 153 וצד 154 חסר דף שלם ונרשם בסוף צד 153, "חסר". בצד 153 מסיים במלות, "הוא נאה שאהיה מדבר מפנים שנאמר" (הוא באות ג'), וברף שלאחריו צד 154 מתחיל במלות, "בשמותינו והוא עשה אותנו גדלים" (הוא באות י'), והדף החסר לא בא במספר הדפים, והשלמתי הנחסר עפ"י כ"י רומי.

בפ' וזאת הברכה בצד 222 מצד השני עמוד א' מתחיל פ' וזאת הברכה ומסיים בסוף הדף, "כי הנה ברכת בך זה" ובסוף העמוד ציין מלת "שלש" וזה יורה כי הדף שלאחריו מתחיל במלת שלש, אבל חסר הדף האחרון וחבל על דאברין כי בודאי היה כתוב שנת ההעתקה ושם הסופר, ואני השלמתי את החסרון עפ"י כ"י רח"ם, והוא לפנינו אמצע אות א' עד סופו. עיין שם בהערה י"ד.

והסופר הזה הוסיף בנוף הב"י בהרבה מקומות ביאורי מלות זרות, ולא נמצאים בכ"י אחרים. ואנכי הנחתי את באוריו רק הסגרתו כלם בתוך שני חצאי ענולה, וברוב לא ירד לעומק הדעת המלה, ובפעם אחת (שמות אות כ"ב) הביא בלע' פאנכא. הסופר הזה הביא את הפסיקתא בפ' יתרו, עיין הערה ע"ג שם.

והנה בתרתי בכ"י הזה ליתרו לעיקר ולפנים הספר, והוספתי בו מאמרים שלמים ומלות רבות עפ"י כ"י אחרים אשר נחסרו מידי המעתיקים, וכלם הצנתי בין שני חצאי מרובע לתורות כי נוסף הוא, ואת אשר מיותר הסגרתו בין שני חצאי ענולה לתורות כי יתיר הוא, והקנתי וצרפתי דברי הספר בצדוף כסף, גם רשמתי התחלות כל מאמר ומאמר באותיות, והצנתי ציונים להפסקים, ונתתי ריוח בין הדבקים, כאשר יראה הקורא וישפוט מישרים, כי נוף התנחומא בעצמו התחדש עתה כנשר נעוריו, ועיני ההונים תחינה בו מישרים.

## כתב יד ב.

הוא הקובץ השני הנשלח אלי מאוצר הספרים באקספארד ומצוין.

Hund Donat 20 Uri Hebr CXVI № 153

ומחזיק 189 דפים. בכל דף שני עמודים, קצתו נכתב על נייר וקצתו על קלף, והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס, רק נמצאו בו הוספות רבות אשר הוסיף הסופר הזה מן התנחומא כ"י שלנו. ועל הרבה מאמרים שהוסיף רשם "תנחומא". ובצדו על תליון נמצא כתוב מסופר מאודר, "אינו בדפוס", מכאן עד . . . אינו בדפוס".

והנה אתן לפני הקוראים רשימה מכל המאמרים שהוסיף זה הסופר ואנה הם נמצאים בכ"י שלנו. ובהערות שלי העירוני על השגות שיש ביניהם כי הקובץ מתנחומא שלנו בכ"י אשר היה לפני הסופר הזה משונה קצת בנוסחאותיו מכ"י שלנו קובץ א' מאקספארד גם מכ"י רומי ומכ"י רח"ם.

בסוף הספר נמצא שנת ההעתקה מן ידי הסופר בכתב כשונה קצת.

נשלמה כתיבת זה הספר בירח שלשה עשר

בשנים ועשרים יום בו, שנת צ"ב לפ"ק האלף הששי,

שבה. והודאה לצור מגני ומרים ראשי.

אחר ספר בראשית כתב הסופר. ספר בראשית נשלם שבת לאלהים חיים ומלך עולם חזקני ואמצני אל המרומות, לכתוב ספר אלה שמות.

אחר ספר שמות כתב. חסלת ספר-ואלה שמות, שבה לשוכן מרומות, רם וגשא ורב תעצומות, אחל ספר ויקרא, בעזרת איום ונורא.

אחר ספר ויקרא כתב. חסלת ספר ויקרא, תהלה למעון ביום צרה, ברוך נותן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה, בעזרת אל אלהים ה', אתחיל ספר במדבר סיני.

אחר ספר במדבר כתב. חסלת ספר במדבר סיני, תהלה לאל אלהים ה', ברוך נותן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה, אתחיל ספר אלה הדברים, בעזרת משפיל ומרים.

אחר

## מבוא

אחר ספר דברים כתב. חסלת סדרא וחסלת תנחומא, שבת ותהלה לדר במרומא, ברוך נותן ליעקב כח, ולאין אונים עצמה ירבה.

בהתחלת הספר מתחיל ילמדנו רבינו ה' בתכמה יסר ארץ, וכן הוא בכ"י פארמא קובץ 261, גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ואף כי המלות ילמדנו רבינו מורגלים רק בשאלה בהלכה, הציגו כן המעתיקים גם בראש שיהיה נקרא הספר על שם התהלהו "ילמדנו". ובדפוס מאנשובה ואחריו בכל הדפוסים השמימו המלות "ילמדנו רבינו" והציגו במקומם "זה שאמר הכתוב ה' בתכמה יסר ארץ".

פרשת נח מתחיל בכ"י הזה (וכן בכ"י ה' מאקספארד) יתברך שמו של מלך כלכי המלכים כו', ולפניו בדפוס הוא אות ג', ואח"כ מובא שאילהא וכו', כמו לפניו אות ד' ואח"כ מתחיל אלה תולדות נח ילמדנו רבינו על כמה עבירות כו', אשר לפניו בדפוס הוא בהתחלת המאמר אות א'. והמאמר מאות ב' שלפניו בדפוס המתחיל כך פתח ר' תנחומא בר אבא פרי צדיק עד סופו חסר בכ"י הזה (וכן בכ"י ה' מאקספארד) ונמצא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא. עוד בפ' נח אחר אות מ' שלפניו נמצא הוספה צא מן התיבה אמר ר' יהודה אלו הייתי שם כו' עד לכך אמר הקב"ה צא, וזה הוא בכ"י שלנו סוף אות י"ד. עוד שם אחר אות מ"ו בנדרפס נמצא הוספה וכל הדברים האלו ע"י יין כו' עד יספו הדדים עמים. ונרשם בצדו "אינו בדפוס" והוא מן כ"י שלנו סוף אות כ"א. עוד שם בסוף פ' נח אות י"ט ויבטל שעבוד ע"י (בדפוסים ראשונים שעבוד האומות) מישראל ויהיו עובדים אותי בשמחה שנאמר עבדו את ה' בשמחה, ובכ"י הגי' ואבטל שעבוד האומות מישראל ויהיו עובדין אותו ביראה שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה אמן וכן יהי רצון. ובנדרפס נמצא הוספה אבל עובדי עבודת כוכבים היו עובדין אותו ברעדה, כגון אדם שבנו משרת לפניו כו' עד סופו לא נמצא בכ"י, גם לא בכ"י ה' מאקספארד, ונוסף בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא.

בפ' לך. המאמר מאות ה' המתחיל ויהי רעב בארץ מה כתיב למעלה מן הענין הוא מאוחר בכ"י אחר סיום המאמר מאות ו', וכן הוא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד ובדפוס קאנשטאנטינא דפוס וויניציא, אולם הדפוסים ממנשובה הפך הסדר. עוד שם לפני אות י"ח נמצא בכ"י הוספה וזש"ה כענבים במדבר מצאתי ישראל עד כשתחסר ממנה העוקץ היא תמימה, והסופר לא רשם אינו בדפוס. והוא לקוח מכ"י שלנו אות כ"א, עיין הערה קצ"ה.

בפ' ויצא אחר אות ב' נמצא בכ"י מאמר המתחיל ויצא יעקב וזש"ה לך עמי בא בתדריך בשעה שהראה השעה הצופה הן לה מקום ואל תעמוד כנגדה כו' עד אלא יעבור זעם, ונרשם בצדו "כל זה הדף אינו בנדרפס". והוא מכ"י שלנו אות ה'. ואחר זה מתחיל "תנחומא" ויחלוס והנה סלם הראה לו הקב"ה ליעקב מנשה עומד כו' עד ונאמר בסיני אנכי ה' אלהיך הוא בכ"י שלנו אות א'. ואחר זה נמצא שם ויצא יעקב זה אחד מארבעה שקפצה להם הארץ כו' עד כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, הוא בכ"י שלנו אות ח'. שם בסוף הפרשה אות י"ג המתחיל השמר לך פן תדבר עם יעקב כסוב ועד רע מכאן אנו למדין שכותב מלאכה עומדת במקום כו' עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י ולא בכ"י ה' מאקספארד, ונמצא גם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ואח"כ בדפוס וויניציא, והוא הוספת הדפוס הראשון.

וכן התחלת פ' וישלח כל אות א' המתחיל עם לבן גרתי עד תחת כנפי השכינה ליתא בכ"י וכן ליתא בכ"י ה' מאקספארד, ונמצא כבר בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא.

בפ' שמות (בין אות ו' ואות ז') נמצא בכ"י (צד 42 ע"א) הוספה ומושה היה רועה וזש"ה ה' בהיכל קדשו כו', ונרשם שם בצדו מכאן עד ומושה היה רועה (הוא בנדרפס לפניו התחלת אות ז') לא נמצא בדפוס. וזה לקוח מכ"י שלנו אות ו' עד סוף האות ואח"כ מתחיל בכ"י ומושה היה רועה וזש"ה כל אמרת אלוה צרופה כו', כמו לפניו אות ז'. ובצד הב"י כתוב על הגליון "מכאן ואילך בדפוס". עוד שם לפניו אות י"א ויאמר אל בנותיו ואיו. אחר זה נוסף מיד רצתה צפורה כצפור כו' עד שמהרת בית אביה בדם הצפור, לקוח מכ"י דילן אות י"א. שם אחר הסיום מאות כ"ז נמצא בכ"י (צד 45 ע"א) הוספה "בפרקי דר' אליעזר כתוב חמש אותיות שנכפלו בתורה כולן לסוד הגאולה. . . . ובסוף מייסם אם כן גואל הוא שעתיד לגאול את ישראל ממצרים שכן שמעתי מובא מיד ויאמר העו יושמעו כי פקד ה'". שם לפניו אות כ"ז אחר המלות כל האחים שנאים זה לזה נמצא כתוב בפנים "כולה כתוב בתנחומא" וכן ראיתי בכ"י ה' מאקספארד כתוב כן כולה כתובה בתנחומא. וכוון הסופר אל התנחומא כ"י

## מבוא סא

דילן אות כ"ד. והמדפוס ממנוטובה השמים שלשה המלות האלה והשלים המאמר שהשמים המעתיק עפ"י כ"י דילן אות כ"ד.

בפ' וארא בסוף אות ד' נוסף בנדרם גם בדרום ראשון דפוס קאנשטאנטינא המלות לפיכך עשה מקלו נחש כלומר שפרעה הרשע כשם שהנחש מעוקם כך פרעה יתעקם. וזה ליתא בכ"י וכן ליתא בכ"י ה' מאקספארד. שם באות ו' לפנינו במקום אשר כתוב בנדרם „וכו' כדכתבתי בריש הפרשה" כתוב בכ"י גם בכ"י ה' מאקספארד ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא „כולה כדכתיבא בריש פרשתא". שם אחר סיום המאמר מאות ה' (בכ"י צד 48 ע"ב) נמצא בכ"י מאמר אחד המתחיל „תנחומא" ראה נתתיך אלהים לפרעה אמר לו הקב"ה בשביל שעשיתי אותך אלוה לא תהא רוחך גסה בו' עד ואין אתה אלהים אלא על פרעה, לקוח מן כ"י שלנו אות ט', ובכ"י נרשם בצדו „אינו בדרום". שם באות י"ב אחר הסיום שכתוב בהם ויבלע מטה אהרן את כשותם, נמצא בכ"י (צד 49 ע"א) הוספה „ר"א מגיד מראשית אחרית הגיד הקב"ה למשה מה שפרעה הרשע עתיד להתעקם עליכם הוי מגיד מראשית אחרית כשיבוא ויאמר לכם תנו לכם מופת עשה האותות לפני הוי כי ידבר" ונרשם בצדו „אינו בדרום" והוא לקוח מכ"י דילן אות י"א. שם באות י"ב אחר המאמר תנו לנו מופת בו' ואתה תהיה לו לאלהים מתחיל בכ"י ד"א כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה בו' עד הלשון הזה אלא לשון קושי שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות, ונרשם בצדו על הגליון „ככאן עד ויבא משה ואהרן אינו בדרום" והוא לקוח מכ"י דילן אות י"ב ואות י"ג, ואחר סיום ההוספה נמצא כמו בנדרם ויבא משה אהרן היה לו ליכנס תחלה עד סופו כמו באות י"ב. עוד שם בין אות י"ג ואות י"ד נמצא בכ"י (צד 49 ע"ב) הוספה ומתחיל ויאמר ה' אל משה השכם בבקר זש"ה שיתה ה' כורא להם בו' עד שנאמר ובתחפתנחם חשך היום, ונרשם בצדו עד „ובתחפתנחם חשך אינו בדרום" והוא לקוח מכ"י שלנו אות ט"ז עד סוף אות י"ז. ועל השנויים העירותי בהערות, עיין מן הערה קל"ח ולאחריהם.

פ' בא' בהתחלת אות ה' נמצא גם בכ"י רשום „מכילתא דרבי ישמעאל" וכן הוא בכ"י ה' מאקספארד. עוד שם אחר סיום המאמר מאות ו' נמצא בכ"י (צד 52 ע"ב) מאמר גדול ומתחיל „תנחומא" החודש הזה לכם זש"ה ענה דודי ואמר לי, והסיום הוא (צד 53 ע"א) שנאמר כי הנה החודש יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה ונרשם בראש המאמר „מכאן ועד ויהי בחצי הלילה אינו בדרום" ובסוף נרשם „עד כאן אינו בדרום". וכל אשר הוסיף לקח מכ"י אות ו' עד סוף אות ט"ז. עוד שם בסוף אות ח' סיים. פרשתא י"ד כ"ה הלכות ובסוף אות ט' „פרשתא כ"ה הלכות ט"ז" (צ"ל להיפך פרשתא ט"ז הלכות כ"ה) כמו שהוא בדרום ראשון דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ובסוף אות י' סיים „פרשתא י"ז הלכות ט"ד" ובסוף אות י"א פרק י"ז הלכה ט"ג (ובדרום קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא פרשת י"ז הלכות ט"ג) ואחר אות י"ד (ובכ"י מחובר יחד אות י"ב י"ג י"ד לכן נמצא בכ"י בסוף אות י"ד) כתוב. „י"ח פרשיות של פסח וסימנהון מצריא הדין ולא מנטרא למנטר מכלתא לשבע יומי קודם לארבע עשר קרש ותיעול בלילה מיכל פסחא ותקדש עלנא חזקו". וכוונת הסיומן הזה בארתי לעיל בפרק ג' בהערה ו' שם.

פ' בשלח מתחיל בכ"י (צד 55 ע"א) „תנחומא" זש"ה חכם לב ואמיץ כח מי הקשה אליו זה הקב"ה בו' עד שנאמר לא ימיש עמוד הענן יומם ונרשם בצדו „מכאן עד ויהי בשלח שלוח ליה (הוא בנדרם אות א') אינו בדרום, ובסוף סיים „מכאן ואילך בדרום" וכל זה לקח מכ"י מן אות א' עד קרוב לסוף אות ט"ז, עיין הערה ג' והערה פ'. שם אות ד' נמצא גם בכ"י „וכו' כדכתיב בסדר וירא אליו". שם אות י' באמצע אחר „ואומר: ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו" כתוב בכ"י „וכו' גם בדרום קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא) „חסלת מסכת ויהי בשלח שבעה סימן והוא ומליל ודרף ואמר חושרא איתא בידך הלכתא קצ"ב שידתא פרשתא קמיתא". וכוונת הסיומן בארתי לעיל בפרק השלישי הנזכר בהערה ו' שם. עוד שם בסוף אות י"א סיים. „הלכות ל"ד פרשה" ובסוף אות י"ז „חסלת פרשתא". עוד שם אחר אות י"ט נמצא בכ"י (צד 61 ע"ב) מאמר גדול (עד צד 62 ע"ב) ומתחיל „תנחומא" ויאמר ה' אל משה הנני מסמיר זש"ה כי במ ידן עמים בו' עד שנאמר יכרו עליו חברים. וסמייס עד כאן תנחומא. ובצדו על הגליון כתוב. „מכאן עד ויאמר ה' אל משה הנני מכשיר לכם לחם מן השמים אינו בדרום". וזה לקח מן כ"י שלנו אות כ' עד סוף פ' בשלח.

פ' יתרו סוף אות ד' נמצא הוספה ויאמר משה אל יהושע, אמר יהושע כמה גדולים יש כאן כו', עד ופתי יערים זה יתרו, הוא מב"י שלנו אות ד'. עוד שם אתר אות ח' נמצא בב"י (צד 66 ע"א עד 67 סוף ע"א) הוספה ומתחיל בחדש השלישי וז"ה הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת אם תצטרך לעצה היה נועץ בתורה כו'. עד שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים. ונרשם בצדו, מכאן עד בחדש השלישי וז"ה יצפון לישרים תושיה אינו ברפום (הוא התחלת אות ט' לפנינו) ובסוף ההוספה כתוב בגליון, "עד כאן אינו ברפום" וכל זה לקח הסופר מן כ"י שלנו מאות ז' עד סוף פ' יתרו. ובכ"י שהיה לפני הסופר הוזה נמצא קצת שונים, עיין הערה ל"ז.

בפ' משפטים באות ג' אתר הסיום שנאמר שם שם לו חק ומשפט נמצא בב"י. ואם תאמר אלה הדברים פסל שלפניו אמרו לו פסל המסעות והמקראות יעידו שבכולם ויסעו ויחננו כאלו הם מוכרחים ובכמה לבבות תוץ מרר סיני שנאמר ויחן שם ישראל נגד הרהר ע"כ. ומסגנון הלשון יורה שהוא הוספה מאוזה מפרש אחרון. ועיין תנחומא כ"י שלנו אות ט'. בפ' כי תשא בין אות י"ז ואות י"ח נמצא בב"י (צד 88) הוספה ויתן אל משה וז"ה כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה גדולה היא החכמה וגדולה ממנה הדעת והתבונה כו' עד הוי מפיו דעת ותבונה, והוא לקוח מב"י אות י'. עוד שם בדתחלת אות י"ט נוסף בב"י (צד 89) מאמר גדול והוא. וירא העם כי בשש משה בא שש שעות ולא ירד כו' עד כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אוכר עוד. והוא מב"י שלנו מרתחלת אות י"ג עד סוף אות י"ג. עוד שם באמצע אות כ"ז אחרי המלות ואם לאו ומשרתו יהושע בן נון הרי יהושע בן נון משרת תחתיו (והמלות אמר לפניו רבש"ע ראה שאפילו בכעסך עד א"ל הקב"ה למשה דברים גדולים כו' ליתא בב"י ונמצא גם ברפום ראשון דפוס קאנשטאנמיא) נוסף מאמר אחד (צד 91) למה הדבר דומה למסרונה שקצפה על המלך ויצאה לה תוץ מפלטין כו' עד שנאמר רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה, התחלת המאמר הוא לפנינו בב"י בסוף אות ט', ומן כתיב חשבתי ימים מקדם עד סוף המאמר שנאמר רחוק יהיה וגו' כאלפים אמה במדה הוא מאות י"ד ואות ט"ו. עוד שם בפ' כי תשא בין אות ל"ג ואות ל"ד נמצא בב"י (צד 93) הוספה ונרשם בצדו מכאן עד וז"ה אכתוב לו רובי תורתו (הוא באות ל"ד) אינו ברפום. וההוספה מתחלת ויאמר ה' אל משה כתב לך הלוחות הראשונים כתובים באצבע אלהים כו' עד חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה בסוף אות ל"ז נוסף בב"י, ושני לוחות העדות ביד משה הנה הכתב שהיה עליהן היה סוען אותן והיה נראין כלו על ידי משה".

בפ' ויקהל באמצע אות י' לפני המלות ובצלאל עצמו עשה הכל שכל פעם ופעם כו' נוסף המאמר. וממכותך ארפאך את מוצא באלישע שהיו המים רעים והארץ משכלת ויאמר אלישע קחו צלוחית חדשה ושימו שם מלה ויצא אל מוצא המים וישלך וירפא המים, ואף ישראל כשהגלם בלאדן בן בלאדן הוא מחזיק ועושק אותם כבתולה לכן אנכי מפתיה, ואין מפתיה אלא בתולה שנאמר כי יפתה איש הוי וממכותך ארפאך אף ישראל כשהטאו בשמים אמר להם במה שהטאתם אתם מתרפאין ויעש בצלאל את הארון עצי שטים, ע"כ. ואח"כ מתחיל ובצלאל לעצמו עשה הכל שכל פעם ופעם הוא אומר ויעש בצלאל כמו לפנינו. ונמצא בב"י שלנו אות ט' קצת בסגנון אחר.

בפ' פקודי כל אות א' שלפנינו בנדפס לא נמצא בב"י, אך שם נמצא שאלה בהלכה ילמדנו רבינו כמה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקצין קיימת לעולם הבא ואלו הן כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם, ואח"כ מתחיל אלה פקודי המשכן וז"ה ה' אלהים אהבתי מעון ביתך זה ההיכל כו' כמו אות ב'. והמאמר (מאות ד') אשר הוסיף המדפיס ורשם, "קנקן חדש מלא ישן" וכל המאמרים מאות ה' ו' ז' ח' ט' י"א עד סוף הפרשה שהוסיף המדפיס ממנו בזה נמצאים בב"י ההוא, אך באמצע אות ו' נוסף המאמר אלה פקודי המשכן ראה כמה חבב המשכן לפני הקב"ה אמר ריב"ל אפילו לאומות העולם היה יפה כיצד אלו היו יודעין האומות מה היה המקדש והמשכן יפה להם אהלויות וקסטריות היו מקיפין אותו למה עד שלא הוקם המשכן היו האומות שומעים קול הדבור והיו (נדרשין) [נתרין] שנאמר השבע קול אלהים, ומשהוקם המשכן היו שומעין את הקול ולא היו ניווקין למה שהיה הדבור יוצא במשכן שנאמר וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל

## סב

## מבוא

באחל מעד ובזכות ישראל געשה המשכן ע"כ. ועיין בתנחומא הנדפס תרומה אות ט' ויקרא רבה פ"א, מדרש חזית פ"ב ב' פ' כתפוח.

פ' ויקרא מה שהוסיף המדפיס ממנוטובה אות א' עד סוף אות ז' ורשם עליו, ראה כי חרש הוא" נמצא בכ"י הזה. וכל אות ח' אשר נדפס כבר בדפוס קאנשטאנמינא ורשם עליו, "כבר היה לנלמים" לא נמצא בכ"י הזה, כי באמת הוא נוסף מאוזה דרשן מאוחר. גם בפ' צו כל הוספה שהוסיף המדפיס ממנוטובה היינו אות א' עד סוף אות י"ב אשר רשם עליו, ראה כי חרש" נמצא ג"כ בכ"י ההוא. אולם אות י"ג ואות י"ד עד סוף הפרשה אשר נדפס בדפוס קאנשטאנמינא ונרשם עליו, "כבר היה לעולם" לא נמצא בכ"י ההוא. גם בפ' שמיני מה שהוסיף המדפיס ממנוטובה והוא אות א' עד סוף אות ו' נמצא בכ"י ההוא. ומן אות ז' עד סוף אות י"ב אשר נדפס גם בדפוס קאנשטאנמינא אינו בכ"י. ובאמצע אות ו' שהוסיף המדפיס ממנוטובה נמצא בכ"י המאמר המתחיל אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן דמס התיר שנאמר והגוים חרוב יחרבו בו עד הכאמר מ' תנחומא בן תנלאי כמו שהוא לנכון בכ"י שלנו. עיין פ' שמיני הערה ס'. ואח"כ הוא כמו בכ"י שלנו עד סוף, עיין פ' שמיני הערה א'. בפ' מצורע אות ח' שנוסף פ' לרבינו שרירא גאון ז"ל ליתא בכ"י ולא נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד, וזה הוסיף המדפיס הראשון דפוס קאנשטאנמינא.

בפ' שלח באות ז' אחר הסיום ויאמר אליהם עליו זה בנגב עליו שהם עולים מתחיל בכ"י הזה גם בכ"י ה' מאקספארד גם בדפוס קאנשטאנמינא ודפוס וויניציא המאמר אמר ר' ברכיה הכהן ברבי מצאו שלשה בני ענק (הוא לפנינו באמצע אות ז') וסובב הולך עד ופתאום יבא אל היכלו (סוף אות ז') ואח"כ מתחיל בכ"י וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען בו' למה בנגב. בו' עד שנאמר אשר ידעת ואתה שמעת וגו'. אולם המדפיס ממנוטובה מהפך הסדר והמאמר מן וישלח אותם משה הציג למאמר שלפניו בסוף אות ו' והתחלת אות ז' בין ויאמר אליהם עליו זה בנגב עליו שהם עולים ובין אמר ר' ברכיה הכהן ברבי מצאו שלשה בני ענק, עיין בפ' שלח בהערה ס' שם.

בפ' קרח אות י"ב המתחיל מנצ"ך האותיות כפולות בו' עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י ההוא גם לא בכ"י ה' מאקספארד, רק נוסף בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנמינא ואח"כ בכל הדפוסים.

בפ' חקת באות ב' המאמר שאלתא דמחייבים כל בית ישראל נמצא בכ"י רק עד ותני בר קפרא מנשמע שנאמר בו' עד סוף אות ב' חסר ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד. ובסוף פ' חקת נמצא הוספה ב' מאמרים והוספתים בגוף התנחומא בסוף פ' חקת, מאמר הראשון הביא גם הרשב"ץ בפירושו לאבות דף ע' ע"א בשם התנחומא ונמצא בליקוט ויחי רמז קס"א בשם מדרש אבכיר, וראה בליקוטים ממדרש אבכיר שהוצאתי לאור (ויעין תרמ"ג) סי' ל' ושם בהערה כ"ז. וכן נמצא כל המאמר בקצת שנויים במדרש עשרת הדברות, ונדפס בבית המדרש ח"א צד ע"ט, והסיום משונה שם מאשר הוא לפנינו. ומאמר השני העתקתי ג"כ ובודאי לקוח מהילמרנו, ועיין קצת בענין זה במדרש פטירת אהרן, נדפס ג"כ בבית המדרש ח"א צד צ"א. בפ' פנחס מתחיל במאמר ילמדנו רבינו הרואה בני אדם בו', והמדפיס ממנוטובה הציגו באות י', עיין בפ' פנחס הערה א'.

בפ' ראה באות י' אחר המלות הה"ד וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרן עפרן תנינא חסר כתיב, נמצא בכ"י נוסף מאמר אחד ובצדו כתיב, "מכאן עד ר' יצחק אינו בדפוס". ולפי הנראה אין שייכות כלל למאמר הזה על הכתוב עשר תעשר (ראה י"ד כ"ב) רק מקומו להלן על כי פתוח תפתח (ראה ט"ו ח') וחסר התחלת המאמר, וברור כי הרף נשכח ממקומו הראוי. וז"ל המאמר הנוסף. ור' יונתן בר יוסי אומר העושה מצוה אחת מתוך הרחק סופה לקיימה מתוך הדיוח, והמבטלה מתוך הדיוח, סופה לכטלה מתוך הרחק, וכן הנותן צדקה מתוך הרחק נותנה מתוך הדיוח, והמבטלה מעושר לסוף מבטלה מעוני שנאמר כי פתוח תפתח וגו' (רבינו ט"ו ח') אם פתוח מתוך הרחק תפתח מתוך העושר, שתי ידות בראתי בצדקה אחת בראתי למתן ואחת לקבל מה בין זו לזו, לפיכך הנותן צריך ליתן שבת והוראה לפני הקב"ה שעשאו מן הנותנים ולא מן הלוקחים, ושתי מדות הללו הוא בראן יתברך שמו שעשה יד העני לכמה ויד העשיר למעלה, ראה כמה הוא צריך להודות שנעשית ידו עליונה ולא תחתונה. ד"א כי פתוח תפתח כל הנותן צדקה לא לעצמו בלבד הוא משיב אלא לכל הבריות



מסוף העולם ועד סופו . . . . . לכך נאמר פתוח פתחת. ד"א פתוח פתחת אמר הקב"ה אם פתחת ידך לעני ותרחמנו אני אפתח השמים ואוריד הגשם וארחם על כל הבריות בשבילך שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ח י"ב) לך ולכל העולם כולו, ואם יאמרי אדם הרני מחסר מכוני אם אתן צדקה זו לעניים יסתכל אדם בעצמו שכל דבר שאינו חסר אינו מוסיף וכל דבר החסר מוסיף שהרי שער הראש והשפם על שמתחפרין ומסתפרין הן גדלין והגבנונים שאין מתחפרין אין גדלין ואין מוסיפין לכך נמשלו ישראל ברחל שגוזזין אותה ומגדלה צמר בכל שנה ושנה, אבל הבהמות שאין נגזזות אין מוסיפות כמו כן ישראל והאומות ומכאן ילמוד אדם שכל הגזוז נכסיו בצדקה מוסיף ואם הוא נותן בעין יפה יש לו שבר טוב אע"פ שאינו נותן משלו אלא משל הקב"ה שנאמר לי הכסף ולי הזהב נאום ה' (תגי ב' ח') ע"כ. ואח"כ מתחיל ר' יצחק פתח קרא בזה שהוא מלוה ישראל ברבית כמו לפנינו בנדרפס. שם ב'פ' ראה סוף אות י"ב דאמר ר' לוי מעשה באדם אחד כו' חסר עד סוף אות י"ב, גם חסר כל אות י"ג.

**בפ' שופטים** אות ב' ואות ג' ליתא מכ"י כי הוא הוספת המדפים ממנוטובה, ונמצא בכ"י ה' מאקספארד. עוד בפ' שופטים מן אות י' עד סוף פרשת שופטים ליתא בכ"י, וכן חסר בכ"י ה' מאקספארד, וזה הוסיף המדפים ממנוטובה, ובכ"י ה' מאקספארד נשאר רק סוף הפרשה וקראתי אליה לשלום בשלום אין כתיב כאן כו'.

**בפ' תצא** אות ג' חסר בכ"י כי היא הוספת המדפים ממנוטובה ונמצא בכ"י ה' מאקספארד.

**בפ' תבא** חסרים אות ג' ואות ד' כי הוסיפם המדפים ממנוטובה ונמצאים גם בכ"י ה' מאקספארד.

**בפ' וילך** אות ד' ליתא כי הוא הוספת המדפים ממנוטובה, וכן כל פ' וילך ליתא כי הוא ג"כ הוספה של המדפים ממנוטובה. וכן בפ' האזינו אות א' ואות ה' ו' ז' ח' ליתא כי זה ג"כ הוסיף המדפים ממנוטובה.

**בפ' ברכה** אות ב' ואות ג' חסרים רק מאמרים מקוטעים מסוף אות ב' והתחלת אות ג' מן אמר ר' שמעון בן לקיש אלכילא מקרא כתוב עד שלא יסרני בידך נמצא בכ"י ה' מאקספארד. כל אות ז' הוא סוף פ' ברכה חסר בכ"י.

**ויש' יוד להעיר** כי בפ' תבא בין אות א' לאות ב' נמצא בכ"י הוספה לקוח מפירוש"י כ"ז א' עד סוף הפרשה כלשונו ממש. גם בהתחלת פ' נצבים נמצא מאמר גדול מפירוש"י ריש נצבים עד ודרי אתם קיימים לפניו היום. ואח"כ מתחיל כמו לפנינו בדפוס אתם נצבים וזש"ה הפוך רשעים ואינם, ונרשם בהתחלת המאמר בצדו על הגליון, מכאן עד אתם נצבים וזש"ה הפוך רשעים, אינו בדפוס. וזוה המרשים נעלם כי לקוח מפירוש"י.

## כתב יד ג.

**הכתב יד** הזה הוא השלישי אשר השגתי מאוצר הספרים מאקספארד מסומן מלמעלה נומר 183 ומלכתה 187 ועל הדף אצל השער נרשם 156, ומחזיק 119 דפים, בכל צד יש ב' עמודים ובכל דף ד' עמודים, נכתב על קלף בתמונת פאליא קטן, והכתב דומה לכתב אשורית ונוטה מעט לכתב רש"י וחסר בראשו ובסופו כי נאבד הרבה ונשאר רק מקצת, ומתחיל בפ' ויצא במאמר להיכן היה גולה כך שנו רבותינו, והוא בנדרפס ויצא אות א', וסיים ויקח האבן אבן אחת (סוף אות א') וכל אות ב' חסר ומתחיל ויצא יעקב וזש"ה כי מלאכיו (אות ג') והב"י נשלם באמצע כי תשא כל מי שאינו משמר את השבת בתקונו בא לכאן ומשמר בע"כ, והוא בנדרפס כי תשא אות ל"ג. וחזן מה שחסר הרבה נחתכו כמה גליונות מהקלף לארכו, והכ"י ישן נושן מאד, והרבה תיבות נמשמשו ונמחקו מרוב זקן ואי אפשר לקרותן. הקובץ הזה הוא שוה עם תנחומא הגדפס רק באיזה שנוים. אבל נמצאים מאמרים לקוחים מכ"י לנו וכן מאמרים ממדרש ב"ר. ועוד נמצאים מאמרים אשר אינם נמצאים לא בתנחומא הגדפס ולא בכ"י שלנו, לכן אמרתי להעתיקם אותם המאמרים. גם נמצא בגליונות איזה חידושים ופירושים ודרשות וגיבורות נכתבים כסופר אחר ג"כ בכתב ישן נושן וג"כ ממשמשש מאד וקשה מאד הקריאה, בכל זאת העתקתי בסוף ההוספות גם איזה גרגרים מהגליונות.

(א) ויקח מאבני המקום כל אותו הלילה דרגיש אותו צדיק אמר אבי זקני היו לו שתי נשים

נשים, והעמיד מהם שני בנים. אחד צדיק ואחד רשע, ויצחק לא היה לו אלא אשה אחת, והעמיד ממנה שני אנשים, אחד צדיק ואחד רשע, אני שעתיד לישא ארבעה נשים, ועתיד אני להעמיד מהן הרבה בנים, כמה מהם יהיו צדיקים, והיה מצטער, מה עשה הקב"ה, הפך כל האבנים ששם סביבותיו לאחת, ואמר לו, אל תצטער מזה, ראה האבנים ששמת סביבותיך כולם נהפכו לאחת, כשם שכולן אחת כך כפתוך אחת היא, שכל בניך כולן צדיקים, וזש"ה כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד' ז'), והוא שאמר הכתוב עם אבני השדה בריתך (איוב ה' כ"ג), שכרת הקב"ה ברית עם יעקב באבנים. וכן שלש שנים ערלים יהיו לכם (ויקרא י"ט כ"ג) זה אברהם... עמו הקב"ה עם יצחק ישמעאל עם יעקב עשו, הרי שלש שנים ערלים, וברביעי יהיה כל פריו קודש (שם), אלו בני יעקב שהם דור רביעי, וכן כל שלש שנים ראשונים של תינוק לא הווקע אביו לא לחנכו במצות, ולא ללמדו תורה ולשון הקודש, אבל ברביעי יהיה כל פריו קודש הלולים לה' ומכניסו במצות ומביאו עמו לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ולענות קריש וקרושה. וללמדו שמע ישראל והברכות ואמן, ובשנה החמישית יהיה כל תבואתה לאכול (שם), שצריך להכניסו למקרא לחומש, וזה ששנו חכמים בן חמש למקרא, וכן הוא אומר כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה' א'), כרם זה אברהם, ויעקבו מישמעאל, ויסקלוהו מעשו, ויסעוהו שורק אלו בני יעקב, וכז"ל ולשרקה בני אהונן (בראשית מ"ט י"א), לכך כתיב דבר אל בני ישראל (שמות י"ד ב') אלו בני יעקב, ולא בני אברהם ויצחק, מפני ישמעאל ועשו.

ראית מדרש עם אבני השדה בריתך (איוב ה' כ"ג), אדמי כתיב, ומהו אדמי, מעשה בזקן אחד שנתארח בהיה מקום בבית חסיד, ועשה לו כבוד גדול, לצהרים אמרה לו אשתו של בעל הבית לבעלה אדוני מה נאכל הלילה לכבוד האורח, אמר לה אדם שלנו, שמע הזקן הרגיש ואמר בלבו שמא במקום הזה אוכלין זה את זה, כשם שיאכלו האדם שאמר לכבודי, כך שמא יבא אחד אחרי שיאכלוני לכבודי, מה עשה אותו הזקן, יצא מאותו בית והלך ובא לבית אחר, לעת האוכל הלך הבעל הבית הראשון ושאל לכל שכניו ראייתם הזקן שבא היום לביתי, אמר אחד ראיתי נכנס בבית פלוגי, הלך לשם ונמצא שהיה על השלחן, אמר לו אדוני למה ככה עשית להניח את ביתי, עלה מכאן ובא אלי, אמר לו לא אלק, ובקשו פעמיים ושליש ולא אבה, הלך לו, כשהלך בעל הבית הראשון אמר לו האחרון, למה עשית ככה לבייש זה החסיד והוא איש אלהים, אמר לו כזה וכזה שמעתי ותרנו במני מחקר היראה ברחמי ובאיתי הנה. התחיל אותו בעל הבית שוחק ואמר לו כלום קרית בספר איוב, אמר לו כן, אמר לו כתיב כי אם אדני השדה בריתך, אדמי כתיב, במקומנו מין ירק הוא זה יוצא מן האדמה כשאר עשב (א), והוא כדמות אדם ונשרש בארץ, וכשיוצא מן הארץ יוצא ראשו תחלה עד שיוצא חוץ לארץ כולו, ובאמצע... מקום שאר בני אדם יש כמין מעיין שקורין... מראשו אחד... האחד נשרש נימין והוא כשאר הפרי נתון בונב שלו כן הוא באותו מעיין עד שהוא מתבשל כל צרכו, ואז הוא ישן ביותר ונוסם, וזהו כי עם אדמי השדה בריתך וזוהי השדה השלמה לך (איוב שם), שאין רשות לחיה להזיק אותו אדם.

(ב) והנה סולם מצב ארצה. (ב) סולם זה סיני בנימצריא כו'. (ג) עולים ויורדים אלו משה ואהרן כו'. ד"א עולים ויורדים, עולים תרי ויורדים תרי הרי ארבע, אלו ארבע שרי מלכיות, (ד) הוא שיסר הפייס שרי ארבע ועולים להשמיד יוכור.

(ג) והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, וכי בכל מקום שרואה מלאכים אומר שהוא בית אלהים, אלא ראה והבין שאותן שאין להן רשות לצאת מארץ ישראל עולין והאחרים שיוצאין מארץ לחוץ לארץ ויורדים, אמר ודאי זה פתחו של שמים, ואותן מלאכים שראה עולים הם אותן שבאו לסרום להפכן, ועל שגילו מסתורין של מלך יצאו מסחיצתן קל"ד שנה וכאן עלו (ה).

(ד) אם יהיה אלהים עמדי וגו', ואם לאו לא היה מאמין, אלא אמר יעקב איני יודע

אם

(א) עיין שפתי חכמים קדושים י"ט ל"א בענין אדמי השדה.

(ב) הנאמר הנה נחלם בהנחמלם כ"ל אדם ו'.

(ג) מונח כנ"ל פס"ל אדם י"ד.

(ד) הוא כמותו כיום א' דכ"ה בהתחיל זכה תמלך כל מעש, ולפנינו זו כחלל יחזק.

(ה) נחלם קל"ה מזה במדע כ"ל פס"ל אדם י"ב, ושם בגי' הכונה יללו ממחיצתן קל"ה שנה.

## מבוא

אם חלום הוא ואין חלום בלא דברים בטלים, ואם חזיון הוא, לכן אמר כה יעשה לי. וי"א לשון שבועה, כמו כה יעשה לי אלהים (מ"ב ו' ל"א).

(ה) עשר אעשרנו לך. כפל מלה היא, כמו עשר תעשר (דברים י"ד כ"ב), אלא אמרו רבותינו וז"ל עשר בשביל שתתעשר שכל המעשר בעין יפה נכסיו מצליחין. וז"ה ואיש את קרשיו לו יהיו (במדבר ה' י') שכל המעבב מעשרותיו סוף הוא לקבל מעשרות משל אחרים. ומעשה בחסיד אחר שהיה לו שדה שבכל שנה ושנה היה מפריש ממנה אלף כורין למעשר, לעת פטירתו קרא לבנו ואמר לו בני השדה שאני מורישך הודר שלא תעבב ממעשרותיו, ואם תעשרהו כראוי בכל שנה ושנה יעשה הבוואה כמשפטו, ואם לא תפריש כל מעשרותיו גם הוא יעבב כל פירותיו, לאחר שצורו מת החסיד, וקבורתו בכבוד, וירד הכן לתוך שדרו ועדרו ונכשו כראוי וזרעו בשהגיע עונת הזמן וראה רוב התבואה נכנסה בו עין הרע ועיבב לו מעשר מן אלף כורין, לשנה אחרת השדה נתמעט אלף כורין בשביל שעייבב המעשר, וכן כל שנה ושנה נתמעט השדה עד אלף כורין, כשראה כך קרע בגדיו וילבש שחורים ונתאבל, ומה עשו קרוביו ובני משפחתו, לבשו בגדים לבנים ובאו אצלו ועשו בביתו משתות גדולות ושמחות כשראה כך התחיל צועק אמר להם אני יושב כאבל ואתם מרבים שמחות וכשתות, אמרו לו יש לנו לשמח בתחילה נעשית בעל הבית והקב"ה כהן, ועכשיו נעשית כהן הרי שנתגדלה ולכן אנו שמחים (ו).

(ו) על כן קראה שמו יהודה. לפי שעתיד לצאת ממנו דוד שתתיד להודות לה', על כן קראה שמו יהודה וזהו הפעם אודה את ה'.

(ז) נפתולי אלהים נפתלי עם אחותי. העמיר יהודה שעתיד לצאת ממנו בצלאל שיעשה מלאכת המשכן, לא על ידי נולד דין שיצא ממנו אחיסמך, גם הוא יעשה במשכן. גם יכלתי יתר מאחותי, שעל ידי נולד נפתלי שיצא ממנו (חידה) [חירם] שיבנה בית העולמים, שנאמר (והוא בן אשה אלמנה ושמו חידה נפתלי) [בן אשה אלמנה הוא מכנה נפתלי] (מ"א ו' י"ב).

(ח) ויאבך איש עמו. אמר ר' פנחס (ו) כל אותו הלילה היו פוגעין זה בזה מניני דין כל קביל דין "פי" באין בתחבולת זה כנגד זה" (ח), אמר לו המלאך שמא זה מלאך כמותי אראה אם הוא מלאך אם לא, מיד ממשש בארבעותיו אם היה לו קפיצת כף, שהרי אין למלאך לא כף (ט) ולא חוליות, לפי שאין להם ישיבה, כד"א ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (וזכרה ג' ו'), ראה שהיה לו קפיצת כף, אמר ודיא אדם הוא אלך ואתקע בכף ירכו.

(ט) ויאמר שלחני כי עלה השחר. (י) א"ל וכי גנב או קביוסטום אתה שאתה ירא מן היום, א"ל לא גנב ולא קביוסטום אלא מלאך ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו. אמר ר' יהושע בן חנינא אין כח של מעלה מקלסת ושונה, וזה המעם לפי שאינה יודעת לאותו הקולות ולכוין ולבסם בטכסיסי השיר על שאר חביריו שלא יקרמוהו ושלא יאחרו, שבכל יום ויום מתחדשים ונבראים, כמו שאמרו חכמים (יא) במס' שבת שנאמר חרשים לבקרים (איכה ג' כ"ג), ולפי שאינם מכוונים להיות פה אחד שמקרימים זה לזה או מאחרים ואינם משוים אותם להתחיל קדוש כשמתחיל חבירו מיד נשרפים, גם כשיאמרו ה' מלך ה' מלך ה' ימלאך לחשוב ולהרדר בלב שהיה והוא ויהיה. ואיבא דאמרי מיכאל וגבריאל מלכיהן דמלכיא (יב) דאמרינן גדול כח של קרני הוד של משה ואפילו מלכיהן דמלכיא לא מסתבלין ביה ומסתפי מנייה

(ו) נתנאל נביטי לשון נפיקתא עשר חשך (דף ג"ז ע"א) ונתנולתא ראה, ונתנאל גם בתוספתא מפני דף ע' פ"ה ד"ה עשר כסגנון אחר.

(ז) נתנאל מוצא שם מתנחל גדול מכ"ר פע"ז אות ב' נדמה לו בדמות רועה, ועל המלה פרקמיום טסוף צלמנע "פי" מכסף אחס סהיס סכור יעקב שהוא מכסף" פיין נערוך ערך פרקין כי פירושו כיוני גזמז מחר. ועל המתנחל נעל איניו יעקב פוקרין ונתן לו בחור לואר, הניכסא שם ונתן לו קניי לואריו של מלאך ופי' צלמנע "פי" נגד דק שנתנין השכית על ראש לגדולה וקורין אותו כלקורא קיי. והמתנחל שהתקמי אחר' פי' פתחס הפתחל המתנחל עד כל קלל דין הוא מדרג ב"ד שם כסוף פע"ז בשם ר' חנינא דר' יוחנן. ומה שביא שפי' צלמנע, פי' נאמן בתחבולות, משש שהוא המלה מתנחל. פיין סוכן נערכו

(ח) מלאך ליהא במדרש.

(ט) שאין למלאכים קפיצת הכנף, וישראלים נדבט פ"ה ומדרש טו"ק ריש מחזור א'.

(י) וכי גנב. תולין ל"א פ"ב.

(יא) במס' תגיגה י"ד פ"א.

(יב) דאמרינן בפסיקתא הויסד (דף ט"ה ע"ב) מלכי נבואות יודוין וידוין ר' יודן בשם ר' אייבו אמר מלאכי

נבואות אין כתיב כאן אלא מלכי נבואות מלכיהן דמלכיא שפילו מיכאל וגבריאל לא היו יכולין להסתכל בפניו של משה.

## סד

## מבוא

מינה, לכך כתיב מלכי צבאות יודון יודון (תהלים ס"ה י"ג), בלא אל"ף שהם כמלכי שאינם מתחלפות, והרבה מן המלאכים מתחלפין בכל יום גם כל הישנים היודעים במבסמי השיר אינם מתחלפין, ובכל יום ויום קול יוצא אליהם ניוונו יחד, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש (ישעיה ו' ג'), וכן מסדרים את קדושתם קורין זה לזה ואמר קדוש ותביריו ואומרים הן קדוש ומכונים ואומרים יחד ה' צבאות כלוא כל הארץ כבודו (ישעיה שם), בפסוק זה יש תשעה תיבות מן קדוש עד סופו, וכנגדן תשעה חרשים עיבורה של אשה, ובזכות שעונה קדושה ניצלת ויולדת, וכנגדן אותן תשעה תיבות יש תשעה כתי מנות של מלאכים, ואלו הן: מַפְסְרִים, אֹפָנִים, חַיִּוֹת, שְׂרָפִים, אֲרָאִלִּים, עִירִין, קְדִישִׁין, תְּרִישִׁים, חֲשַׁמְלִים. וכנגדן יסד דוד מ' פסוקים בויענך ה' ביום צרה (תהלים כ'). אמר המלאך ליעקב עתה הגיע זמני לומר שירה אמר המלאך ליעקב ליה (יב) סִיכַת . . . סִיכַת לא אשלחך כי אם ברכתני, הלא המלאכים באו אל אברהם ויברכוהו, אמר לו לכך נשלחו אבל אני לא נשלחתי לכך אמר ליה שייצ'ת סייכ'ת לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה ומה תהא על השיר שכבר הגיע הזמן, אמר ליה חבירך יקלסו, אמר ליה והא הגיע זמני לקלס, אמר ליה תקלס לחרר אם לא היום, אמר ליה אם אכוא אל חבירי ויאמר בזמנך לא קלסת שלא בזמנך לא תקלס, אמר ליה שייצ'ת סייכ'ת לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה המתן עד שיהיה בבית אל והקב"ה שם יהיה גם אני אהיה שם, ואם הברכות שלקחת במרמה מאביך בהסכמת הקב"ה שם אף אני אסכים שיהיה שם לך, ולא יוכל עשו עוד להרר ולערער עליהם, שנאמר בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע י"ב ה'), עמך לא נאמר אלא עמנו, ליסר שישם הכבים על הברכות, אמר ליה שייצ'ת סייכ'ת לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה ומי יאמר השיר, אמר ליה אני אשיר תחתך, שנאמר וישר אל מלאך (שם) לשון שירה, וזש"ה אוי לי כי נדמת (ישעיה ו' ה') בשעה שקילסו חבירי ולא קלסתי, כי איש ממך שפתים אנכי וגו' (שם), (יג) שעצב יעקב והיווין לו חיצת המלאכים.

(י) ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם (בראשית ל"ה ה') כשהרגו שמעון ולוי את שכם נקראו ונקבצו שכני סביבות העיר ובאו לעיר ומצאו שמעון ולוי נלחמים בבני העיר ודרגו תילי תילים, הרגיש יהודה שהיו שמעון ולוי נלחמים עם אנשי סביבות שכם, וכשנכנסו לעיר סגרו שערי העיר, כדי שלא יכנסו אחיהם לבוא ולסייעם, כשראה יהודה השער סגור לקח חרבו וקפץ על החומה כנשר ובא עליהם כארי התחיל להרוג למאות ולאלפים שמעו שאר אחיו והרגישו שהיו שמעון ולוי ויהודה נלחמים בשכם, לקחו כלם כלי זינים ובאו עד השער, מצאו סגור קפצו על החומה ושברו השער, נכנסו ומצאו אחיהם מתלחמים בעומק המלחמה, וקפצו וזורגים אנה ואנה עד שייצאו הדם כנחל, מיד נתקבצו כל העיירות עליהם, שמעו יעקב לקח חרבו כאיש מלחמה ובא אל בניו ומצאם נלחמים, קפץ יעקב ביניהם ודרג מאויביהם כעמיר לפני הקוצר עד שהרגום כלם, אמר יעקב עכרתם אותי ביושבי הארץ, כיד ויהי חתת אלהים וגו' (יד).

(יא) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, כיצד צדיקים עשו את הדבר הזה, ויש לומר הם שינו את התנאי, שהרי התנו חמור ושכם את בני יעקב את בנותיהם תתנו לנו, אם תרצו, ואת בנותינו תקחו לכם, על כרחנו, והם שינו תנאים שכן כתיב בנותינו נתן להם ואת בנותיהם נקח לנו, על כרחם, ועוד עברו שהרי התנו יחד לפרוש מעי, שנאמר להיות כמנו שלא תעבדו עוד לעי, והם לא עמדו על דבריהם, שנאמר בהיותם כואבים, ואין כאב אלא עצב, ואין עצב אלא עי, שנאמר עצביהם כסף וזהב (תהלים קפ"ו ד'). מפ' ר' יצחק ארנפירא זצ"ל. ועוד כי היו מתחרטים על המילה, כי כאב כמו מתחרט שנאמר (עני אני וכואב) [ואני עני אלהים ס"ה ל').

(יב) ותמת דבורה מינקת רבקה. וזש"ה טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה (קהלת ז' ב') נתן אלהים את הכלה ואת המת, אם באו שתיהן ליחד ואין אתה יודע לאיזה תהווק מהן, בא שלמה ופירש טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם ורחי יתן אל לבו. מצינו אותן שהלכו אל בית המשתה של אברהם שלא נתפרשו שמוהם, ואותם שהלכו אל בית אבלם של איוב נתפרשו שמוהם, גם שרתה עליהם שכניה, ואותם

(יג) טיין ז"ל פ' פ"ח אות ג'. (יג) שטייב יעקב כו'. אינו מוזן. (יד) פי' בית המדעס ח"נ מדעס ויכפי ונפער כיוצא על המוסר פ' וישלם.

## מבוא

ואתם שחלבו למשתה לא שרתה עליהם שכניה, ואתם ראוים היו אליפו התימני ובלרד השופר וצופר הנעמתי, ומי הראה פנים תחלה הוא אומר הקב"ה, ותמת רבורה מינקת רבקה והיה יעקב אבל, מיד וירא אלהים אל יעקב.

(יג) ד"א וישב יעקב. אמר יעקב ראיתי צרת עשו צרת לבן צרת דינה צרת רחל, לא נחתי מימי, מעתה אני אנית ואני יושב, אמר הקב"ה ליעקב בקשת לישב עצמך לא דיין לצדיקים לעולם הבא, בעולם הזה אינן ראויין לשיבה, מיד קפצה עליו צרת יוסף, אמר לו הקב"ה לישראל כשאתם בגלות על תתיישבו במקום אחד, כשהפורענות בא אינו בא אלא על היושבים שנאמר כי אתם עוברים בגבול אחיכם [בני עשו] היושבים בשעיר (דברים כ"ד), פחד (ערוך) [פחת ופח עליו] יושב הארץ (ישעיה כ"ד ו'), וכתוב [כי] הנה ה' יוצא ממקומו לפקוד עון יושב הארץ (ישעיה כ"ו כ"א).

(יד) והנה השמש והירח. הוא השמש שעתיד להעמיד יהושע, שנאמר שמש בגבעון דום (יהושע י"ב), לא כתיב עמוד אלא דום אמר לו שתוק מלומר שירה, כי השמש כל היום בחילוכו אומר שירה, שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה' (תהלים ע"ג ג'), מהלל כתיב שהשמש מהלל כל היום והוא שותק אינו הולך לכך אמר דום. אמר ליה וכי קטן אומר לגדול הימנו כך, אני גדול שנבראתי ברביעי ואתה בששי, א"ל יהושע . . . דבר זה וכי לא עבדו של אבי אתה, שהרי הקב"ה הקנה את השמים ואת הארץ לאברהם אבי שנאמר ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט), הרי ישמעאל . . . כתיב ויתן את כל אשר לו ליצחק (בראשית כ"ה ה'), ואם תאמר הרי עשו בנו ויורשו, הרי גביר שם יצחק יעקב לעשו, ומה שקנה עבד קנה רבו, וכתוב והנה השמש והירח משתחווים לי, נמצא אתה עבד ליוסף, ואני מבני בניו של יוסף, שנאמר למטה אפרים הושע בן נון (במדבר י"ג ח'), א"ל ומה תהיה על השירה, א"ל אני אומרו (יד) שנאמר אז ידבר יהושע את השירה.

(טו) ואביו שמר את הדבר, סבור היה אותו צדיק שיבא בימיו משיח שתחיה רחל, והדבר הגיע לבלהה שאומצתו ליוסף. ד"א למה האמין לחלוש שני יותר מן הראשון, שבשני כתיב ואביו שמר את הדבר ובראשון אין כתיב אלא אמר יעקב וראי אין זה חלוש אלא היינו, דאם לא כן מי הגיד ליוסף ששמו שמש (טו) כי כשבא יעקב לבית אל אתו כלאבא ואמרו אתא שמשא אתא שמשא.

וימצארו איש והנה תעה בשדה. רמז לו ד' גלויות. ת' ד' מאות של מצרים, ע' של בבל, ה' ה' אלפים של כלם, ויאמר נסעו מזה. כלומר נסעו ממנין ז"ה.

(טז) ויעברו אנשים מדינים מוחרים. המדינים לקחוהו וימשכוהו מן הבור, ומכרוהו לסוחרים וישמעאלים, והם מכרוהו לפוטיפר, דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים. וקשה דכתיב והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר, וי"ל כי כך היה המכירה בתרגום, דכתיב ויעברו אנשים מדינים ולא רצו לקנותו מפני שהיה בבור, אין זה בא מחלק טוב, באו אחי יוסף וימשכו אותו ומכרוהו למדינים, והמדינים ירדו למצרים ומכרו לפוטיפר, ראה אותו יפה ביותר אמר פוטיפר למדינים (טז) בנחג גרמני מוכר כושי ואין כושי מוכר גרמני, כי המדינים הם שחורים יותר מן הישמעאלים, ובדאי גנבתם אותו, או הוא אדוניכם ואתם עבדיו, הביאו עדים שלא גנבתם אותו, הביאו הישמעאלים ואמרו שקנה אותו מהם ואז קנה אותו פוטיפר מיד המדינים, ומרז מה דכתיב ויקנהו מיד הישמעאלים, על ידי עדות הישמעאלים, וזהו שאמרו רבותינו (יז) הרבה מכירות נכבר יוסף.

(יז) וימכרוהו אותו בעשרים כסף. עשרים כסף לכל אחד מהם הרי מאתים, עשרי עשרה היו והוא עולה בגימטריא כמנין געלי"ם, וזש"ה על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור געלים (עמוס כ' ו'). וקשה כי הם לא היו אלא תשעה כי ראובן לא היה שם, וי"ל כי הם לקחו חלק ראובן, וכשבא להעלותו מן הבור ספרו לו המכירה ונתנו לו חלקו מן הכסף.

(יח) ויאמר הבה נא אבוא אליך (בראשית ל"ח ט"ו). אפשר צדיק נגמר כיהודה הכי עבד, שעל ידי שכשעלה משה לחרום פגע בו מיכאל שר הגדול בא לשוורפו בהבל פיהו, ואמר מה לילך

(יד) אין זה לשון סתמו. וכתוב אז ידבר יוסע נס' (יוסף י"ג).

(טו) כ"ל פס"ח אות י" ט"ט.

(טז) כ"ל פס"ו אות ג' בכל מקום גרמני מוכר כושי וכן ט"ו מוכר גרמני, ופי' גרמני לכן יוסף.

(יז) כ"ל פס"ד אות כ"ב, ופ"ט פס' מהר"ו.

## סה

## מבוא

לילוד אשה לבוא בקהל קדושים, עמד משה וא"ל מי אתה ומה חשיבותך, א"ל שקול אני כבודך בן יעקב, מכלל שהיה צדיק גמור, ואיך הכי אמר ח"ו כשראה אותה בפתח עינים העלים עיניו מעליה ופנה לצד אחר, כשראתה היא שאין דעתו עליה, תלתה עיניה למרום ואמרה רבש"ע איפטר מתחת צדיק זה בלא זרע (י"ח) מיד רמז הקב"ה למכונה על התאווה להוסיף לו תאוה ולרוממו, מיד נטה אליה אל הדרך, וזה ויט אליה הדרך, שהטת מן הדרך שהיה חפץ ללכת.

(יט) היא מוצת והיא שלחה אל חמיה וגו'. למה המתינה עד שהוצת בה האש, אלא בא גבריאל ולקח הערבון מאצלה ולא היה בידיה עד שהוצתה תלה עיניה למרום, אמרה לפני הקב"ה רבון העולמים גלוי וידוע לפניך כי לטובה נתכוונתי ולהעמיד מלכים מאותו צדיק, אם רצונך הצילני, מיד רמז הקב"ה לגבריאל והחזיר לה הערבון.

(כ) ויאמר צדקה ממני. אפשר וכי יהודה דן יחיד, וא"ת מלך היה כבר הורידוהו מגדולתו, אלא ודאי יצחק ויעקב היו באותו דין, ובדיני נפשות מתחילין מן הצד, לכך פסק יהודה את הדין. ד"א צדקה ממני, לפי הפשט אמר יהודה הואיל וממני היה הדבר אין עלי לרון עוד, ולפי התלמוד צדקה ממני ידעתי שאין עליה משפט מות שדרי מצאתיה חתומה, (י"ט) ובמס' כתובות איתא והיא בעולת בעל, בעולת בעל יש להם לבני נח נכנסה לחופה ולא נבעלת היתה. ד"א צדקה ממני תהא זכאה שדרי קבלתי מבית דינו של שם שלא גזרו אלא על גוי שבא על בת ישראל, אבל ישראל הבא על הבתולות לא גזרו, ממני היא מעוברת, וכן נמי איתא (כ) בפרק אין מעמידן זנות דגוי בבית דינו של שם גזרו עליו.

(כא) ויהי שם בבית הסודר ויהי ה' את יוסף. כשאדם יש לו אוהב כל זמן שהוא בריוח אוהב אותו, ובעת צרה מתרחק ממנו, אבל הקב"ה אינו כן, תמיד הוא עם אוהב כשהוא בצרה כתיב עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ס"ו), ובריוח כתיב (וששתי בציון וגלתי בירושלים) וגלתי בציון וששתי בעמי [ישעיה ס"ה י"ט], וז"ש שוש אשיש בה' (שם ס"א י'), אמר להם הקב"ה אתם שמחים בי, גם אני אשמח בכם, וגלתי בציון וששתי בעמי (ישעיה ס"ה י"ט).

(כב) בעוד שלשה ימים. מה ראה יוסף להעמיד הפתרון בשלשה, ולשר המשקים פתר לטובה, ולשר האופים לרעה, אחרי שהחלומות הולבין את הרעה, אלא כשיספר שר המשקים חלומו ושמע יוסף ואמר טובה הבשורה, אמר הנה גפן לפני זה ישראל שנאמר גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו (הושע י' א'), וכן שלשת השריגים, אלו משה ואהרן וזכרים, או כתנים לויים וישראלים. . . . בשורה הגאולה באה, שנאמר הנצנים נראו בארץ (שה"ש ב' י"ב) הבשילו אשכולותיה ענבים, כמה שנאמר עת הזכיר הגיע (שה"ש שם), ואשחט אותם על כוס, זו התורה שנמשלה ליון, שנאמר וחכך כיון המוב (שם ז' י') אמר לו יוסף בשרתני משובות אפתור לך לטובה. בא לפניו שר האופים ואמר אף אני בחלומי, א"ל יוסף פתחת באף באף תספה (כא) והוא אחד משלשה שפתחו באף ונפלו, וכן נחש שנאמר אף כי אמר אלהים (בראשית ג' א') והמן שנאמר אף לא הביאה אסתר וגו' (אסתר ה' י"ב). והנה שלשה מלי חורי, א"ל יוסף אוי לך וחלומך ישוב עליך לרעה, ועוד מה ראה יוסף למדור הדבר כל כך שלא אמר שלשה חרשים או שלש שנים, אלא אמר יוסף מאד הדבר נחוץ ראה שבעוד הגפן פורחת שעדיין לא נגמרה הפריחה, בעוד שהנצנים נכרים בה, מיד הבשילו הענבים, אמר כמו החלום הזה ממדור לבוא אין חזון רחוק.

(כג) וידבר שר המשקים את פרעה את המאי אני מזכיר היום. תימה וכי שר המשקים יאמר לפרעה שחטא, והלא המבימו כל הדיינים כשדנו אותו שלא פשע בדבר (כ) כדאיתא במס' סוטה, אלא כך אמר את המאי שחטאתי עם אותו שהיה עמי בבית הסודר שפתר לי חלומי לטובה והבשרתיו להוכיחו לפניך ולא הזכרתיו עד עתה אני מזכיר היום. ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח. ותחילתה שבע שני רעב, עינים חולניות, כתיב האומר לחרס ולא יורח

(יח) תמין זה נב"ר פפ"ה אות ח'.

(יט) לא ידעתי מקומו במס' כתובות וז"ל מנ' סנהדרין דף כ"ז פ"ב וז"ל נמ' מס דמני ר"ח נפולם נמל יס לכן נכנסה למספה ולא נכנסה אין להם וכנ"ל כאן.

(כ) הוא בדף ל"ז פ"ב.

(כא) מיון ב"ר פפ"ה אות ו'.

(כב) לא ידעתי מקומו במס' סוטה.

יורה (איוב ט' ז') זה יעקב שנקרא שמש, שנאמר כי בא השמש (בראשית כ"ח י"א), ובעד כוכבים יתנום (איוב ט"ז) אלו העיטים שנקראו כוכבים, ומה יתנום, שהיו יוצאין וכנסים למצרים ולא היו יודעין את יוסף. וירדו אחי יוסף עשרה. ולמה עשרה לפי שיש בהן כח לללות את הפורעניות, כשבא הקב"ה להחרים את סדום והיה אברהם מבקש עליהם רחמים מן השמים עד עשרה, שנאמר אולי ימצאון שם עשרה (בראשית י"ח ל"ב), כי העשרה הם עדה, שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר י"ד כ"ז), וכן אלהים נצב בעדתי אל (תהלים פ"ב א'), לכך נאמר וירדו אחי יוסף עשרה. ויבואו בני ישראל לשבור בר ויכידם, ויאסוף אותם אל משכר שלשת ימים. לעולם אין הקב"ה מניח אלקים בצרה יותר משלושה ימים אם לא עון הדור גורם, דרי יונה לא היה במעי הדג אלא ג' ימים, וכן יחינו מומים ביום השלישי יקימנו ונחיה (הושעו ב'). ויקח את שמעון ויאסור אותו לעיניהם. אמרו כשנתנו את יוסף לחרב הבור היה שמעון משליך עלי אבנים גדולות להדגו, אבל יוסף כשנפל שמעון בידו זורק עליו פטמות.

(כד) אשר ראינו צרת נפשו. (נג) אמר ר' לוי בשם ר' יוחנן, אפשר בן י"ז שנה היה יוסף ורואה אחיו מוכרין אותו ושותק, אלא מלמד שהיה משהטח לפני אחיו ויבקש מכל אחד ואחד מכו ואומר להם הלא בן אחיות אנחנו התמלא עלי רחמים, וזהו בהתחננו אלינו. על כן באה עלינו הצרה הזאת. מלמד שפשפשו במעשיהם ולא מצאו אלא אותו עון. וז"ש (כז) חכמים ז"ל בנימין מת בעמיו של נחש, לפי שלא היה במכירת יוסף. ויראו את צרותיהם כספיהם המה ואביהם וידיאו. (כח) כך דרך ר' סימון איתבקר ליה ר' לוי בכי על ר' סימון, אמר ליה למה את בכי, אמר ליה בני יעקב מצאו מציאה ויצא לבם, אנו שמאבדין איש כמורו על אחת כמה וכמה, ואף יעקב נמי חשדן שמא גנבוהו. ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא (כו) א"ר בשם רב תני אוי לי שגרכתי לאבי מי איפוא הוא הצד ציד עד שעל ידי כן גרמה לי זאת. קחו מומרת הארץ (כו) דברים שהם כומרים. ומעט צדי (כח) קסף שמן זית. מעט דבש (כט) בריא כאבן. פי' קשה כאבן. ולו"ש (ל) וראשונה בלע"ז. במנים (לא) משח לודים, כך מתרגם בתרגום ירושלמי, (לב) אמר להם דרי כסף דרי דורון דרי אחיכם מה אתם מבקשים עוד, אמרו לו תפלה, מיד התחיל לברכם והתפלל ואל שרדי יתן לכם רחמים.

(כד) ואת חמורינו. אמרו ארם המזמין את חבירו לאכול אינו מכנים את בהמתו עמו, אבל הכא הובאו לבית עם חמורינו, וראי אנחנו נתפסים על עלילות הכסף המושב באמתות שלנו. וישאל להם לשלום וגו' (לז) ר' חייא רבה שאל ליה בבלי מאי עבד אבא, א"ל אמך שאלה כך, א"ל אמינא לך כדון ואת השיבת לי כדון, א"ל שואלים בשלום החיים ואין שואלים בשלום המתים, כך יוסף שאל להם השלום לאביהם זה יעקב הוקן זה יצחק ששאל על אביו ויאמרו לו שלום לעבדך אבינו, ולא השיבו לו על יצחק, שודרי הוא כבר מת.

(כו) הלא זה אשר ישרה ארוני בו והוא נחש נחש בו ויאמרו אליו למה ידבר ארוני כדברים האלה הן כסף אשר מצאנו בפי אמתותינו וגו' אשר ימצא אתו מעבדיך וגו' ויאמרו גם עתה כדבריהם כן הוא וגו' וימחרו ויורידו וגו' מיד ויחפש בגדולו וגו'. וכשהיו מכין אותו היה מנשה אמר להם בבקשה מכם הניחו לו שמא עשה את הגניבה לנחש בגביע היכן ימצא את אחיו, אבל אתם גנבים כולכם, הרי גנבתם אחיכם ומכרתם אותו. ובנימין נשבע בחיי אביו

(כז) פיין ב"ר פ"א לוח ח' קלמ גטיני לשון.

(כד) שנת כ"ה.

(כח) פיין ב"ר פ"א לוח ח' כד דתן רבי קימון דר מציא פאל ר' פלמא ופתח פלוני ט', אמר ר' לוי ענקים מילא מלח ט'. והוא ביושלמי נכנס פ"ב דף ה' פ"ג.

(כו) ב"ר פ"א לוח ח' גס ר' לוי גס ר' תנחום בן תנחלי, פ"ט.

(כז) פיין ב"ר פ"א לוח ח' י"א.

(כח) נמדד שם ומעט לוי גלסס קפ, והמקדל הזה השמים מלח גלסס והל"ג ספ' על קפ שמן זית.

(כט) ב"ר שם גס ר' יהודה בר רבי.

(ל) ז"ל חספיה, והיא המלה Mastix, Mastice, ומזה נמדת שם ולוח מוספיה ז"ל מוספיה.

(לא) משח לודים ז"ל משח לודים, וכן מרגם היושלמי על וסקדים. ונמדד ב"ר שם משח דענקים משח

דעקדים, הוא מיקון ארז תני, כי סימא גניסל משח לודים כמו שסימא המון נמדד לו גס ב"ר, וסיים וכן במרגם יושלמי, ומזה נראה כי הים לפניו המרגם יושלמי על סמך יוסף גלריטת משח לפניו, כי לפניו לא נמלח במרגם יושלמי משחם רק במי"ב, וזה המרגם המכונה מי"ב לא נראה המרגם כלל.

(לב) ב"ר שם.

(לז) ב"ר פ"א לוח ח' :

אביו ובחיי אחיו יוסף שלא נגבה, אמרו אכן נודע הדבר, מיד ויקרע שמלותם, אבל בנימין לא קרע, ונשלם לו בימי המן, שנאמר ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד' א') שיצא מבנימין, ולפי שעי' מנשה נקרע, נקרע שכמו ונחלק בחלוקת הארץ, שנאמר וחצי שבט המנשה (יהושע ד' י"ב), אמר הקב"ה הם גרמו לאביהם לקרוע את בגדיו על שאין קורעין על הדין אף אני מקריעם בתנע, אשריהם הצדיקים שבעוד שהם חיים הקב"ה נפרע מהם. ואוי להם לרשעים שאין נפרעין מהם אלא לאחר מותן שנאמר ואתה תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה וגו' (תהלים נ"ה כ"ד)

(כז) ויגש אליו יהודה. ושה"ה אחד באחד יגשו (איוב מ"א ח') אמר הקב"ה באו ונראו מלחמות הארי והישור, משל לשור שהיה מננה אנה ואנה והיו הבהמות והחיות מתפתחין זה לזה ממנו, נודמן לו הארי ונלחמו זה עם זה, ולא היה לשור יכולת לעמוד לפני הארי, כך בא יהודה והבין עצמו לג' דברים (לד) מצאנו הגשה למלחמה שנאמר ויגש ויאב והעם ואמר אותו למלחמה (ש"א י' י"ג), לחפלה ויגש אליהו (מ"א י"ח ל"ו) לפיוס (לה) ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני. ולכן התקין יהודה את עצמו למלחמה כי כמך כפרעה. לחפלה מה נדבר ומה נצמרק, לפיוס בי אדוני. (לו) אמר ר' יוחנן בשעה שתפשו לבנימין אמר יהודה לאחיו בנימין תפוס ואיך יהיה שלום בבית אביו, מיד צעק בקול גדול והיה קולו הולך ארבע מאות פרסה, שמע חושים בן דן ואמר ודאי מלחמה במצרים וקפץ למצרים, שלח יוסף לפרעה שישלח לו מגבוריו, כשבא חושים צעקו שניהם חושים ויהודה ובקשו להפוך את מצרים, ועליהם אמר הכתוב שאנת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו (איוב ד' י'), שאנת אריה זה יהודה שנקרא גור אריה, וקול שחל זה חושים בן דן, שנאמר דן גור אריה יונק מן הבשן (דברים ל"ג כ"ב) ושיני כפירים זה פרעה וגבוריו שנפלו מכסאם ונשתכרו שניהם מן הקול, באותה שעה כפלו כל אחד ואחד מהם ועשו אותה תלמים תלמים, אמר יהודה לאחיו התאורו והייתם לאנשים והראו איש את גבורתו כי השעה צריכה מיד לבשו כלם ונתייעצו יחד להחריב את מצרים, אמר יהודה ארים את קולי ואחריב את מצרים, ראובן אמר ארים או ורועותי לחרבה, שמעון אמר ארים ידי ואשים מירוחם נשמה, לוי אמר אשלוף תרבי ואמית כל מצרים, יששכר אמר כמי סדום, זבולון אמר אשימם כעמורה, דן אמר אשימם לשמה, וכן כלם. (לז) אמרו יהודה היה לבוש עשרה מלבושין זו על גב זו (לח) ושלש נימות היו לו על לבו, וכשהיה כועס זוקפים ובחזעים את כל המלבושים ויוציאים. (לט) רבנן אמרי עששויות של ברזל היה נותן לתוך פיו ומנפצו בשיניו ומוציאן כאבק דק. (מ) כשראה יוסף בן אמר מסתפינא שמא יקמלני, מיד אמר למנשה הק' על האבן הטה, בעמ מנשה בשיש שלפניו ועשאו גל של צחרות, ראה יהודה ואמר זה גבור חיל הוא כמותי, ובכל שעה היה מנשה מפיס את יהודה, מנשה נותן ידו על לב יהודה לדעת אם יהיה חמטין נתייראו מאד, אמר ליוסף אביו בולנו מתים, מיד דבר עמו לשון רכה, ועליו נאמר חמט מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (משלי מ"ז י"ד) והו' יוסף שנאמר איש נבון וחכם כמך (בראשית מ"א ל"ג), כיון שראה יוסף שעלתה חמתו של יהודה אמר עכשיו תאבד מצרים (מא).

(כח) אחר המלות בגרפם (ויגש אות ח') אמר להם יוסף לא כך אמרתם שאחיו של זה מת. ובכ"ז איתא כך אמר להם יוסף אתם אמרתם שאחיו של זה מת, אמרו לו הן, דהרר אל לבו שמא הם שקרנים, אמר להם ראיתם אותו מת, אמרו לו הן, אמר להם עמדתם על קברו, אמרו לו הן, נתתם עפר על פיו, אמרו לו לאו, אמר בלבו עדיין הם עומדים בצדקתם, שכל דבריהם אמת שהגידו אותי עני, ועני חשוב כמת, ועמדו על קברי כשהייתי בבור, אבל לא נתנו עפר על פי, אמר להם אתם מכובים שאתם אומרים שהוא מת, אינו מת

- (לד) כ"ל פל"ג אות ו' .  
 (לה) כ"ל שם מנח הכתוב ויגשו בני יאקוב אל יאקוב (יאקוב י"ד ו') .  
 (לו) כ"ל פל"ג אות ז' בעמים .  
 (לז) כ"ל שם ומתה לנשים היה לובש .  
 (לח) כ"ל שם וימיה אדם היתה לו גלג .  
 (לט) כ"ל פל"ג אות ו' ויהי טוחן עששיות של ברזל לחם פיו ומתיאן כלאבס .  
 (מ) כ"ל שם אות ז' בגי' מה עשה יוסף בלחם עשה אותו עמוד של אבן שהיה יושב עליו כעמ ט ומעלה גל של נחירות .  
 (מא) תכנן ואלך הוא כמו בגרפם ויגש אות ג' אחד רש"ל משל לשני אטליסין וט' .



## מבוא

מה שהרי מבררם אותו, אני אקראנו ואביאנו לפניכם ונראה אם יהיו דבריהם אמת, התחיל קורא יוסף בן יעקב. מכאן ואילך הוא כמו בנרפס. ועוד נמצא שם בכ"ו ולמה לא הודיע חתכה אל אביו שהוא חי במצרים כל עשרים ושתים שנה שהיה שם, אלא כשהתחילו אביו שלא לגלות גזרו גם על יוסף שאף הוא לא יגלה, ואף שתפו להקב"ה עמדם, וזה מקום דבר עברו (ישעיה מ"ד כ"ו), שהקב"ה מקיים גזרת עבדיו, וזה ולא עמד איש בביתו בהתנדע.

כט) וירא את העגלות אשר שלח יוסף. מהו וירא, הכי קטנות היו שאינן נראות, והלא גדולות היו, אלא כל אותן הימים שנפרד יוסף מאביו היה יעקב מצטער ואמר מה הגיע אלי הלא אין בתורה פלסתר כי היא כולה אמת, וגמירי אחד המלוה ואחד המתלוה (מב) אינן ניוזקין כל היום, המלוה כפני שעסק במצוה שמלווה והמצוה משמרו, ואמרינן גדולה לויה בן הצדקה בנ' דברים, כי הצדקה בממנו, והמלוה בגופו, ועוד כי הצדקה אינה ראויה אלא לעניים ולויה אף לעשירים, ועוד צדקה אינה אלא לחיים ולויה אף למתים, ואמרינן בכתובות (מג) דילווה ילוניה, מכלל הגדולה, ואף המתלווה אינו ניוזק, לפי שאין אדם נפטר מחבירו אלא מתוך דברי הלכה, (מד) כשנפטר ממנו היו עסוקים בעגלה ערופה, שנאמר וישלחו מעמק חברון (בראשית ל"ז י"ד), והלא חברון בדה היא, שנאמר ויעלו (ויבואו) [בנגב ויבא] עד חברון (במדבר י"ג כ"ב) ש"ם שבהר היה אלא י"ל שעשה יעקב לו לויה מההר עד העמק, וז"ש וישלחו לשון לויה, ושאל לו יוסף מצות לויה, או הגיד לו ענין עגלה ערופה שיאמרו על התלל שלא פטרנוהו בלא לויה, שלח לו יוסף והודיעו דרי לא נעששת כי למחיה שלחני ה', וזהו וירא את העגלות, נתיישבה דעתו בדבר הלכה, וזהו ותחי רוח יעקב.

ל) ימי שני מגורי מעט ורעים. (מה) באותה שעה אמר הקב"ה ליעקב יעקב הצלתך מעשו ומלבן והחזרתני לך יוסף, וגם מנתינו מלך ומושל, ואתה אמרת מעט ורעים, סוף שלא תבוא לימי אבותיך (סו) כמעין תיבות שני פסוקין אלו, והן ל"ב, הוא שאמרו חכמים ז"ל (סו) מלמד שמדקדק הקב"ה עם הצדיקים אפילו כחום השערה, וכן מצינו כשאמר יעקב נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ' כ"ו), למה אמר יעקב נסתרה דרכי מה' וגו', וכתוב ותאמר ציון עזבני ה' וה' שבתני (ישעיה נ' י"ד), באותה שעה אמר הקב"ה תורענים בני תורענים, בני אדם הראשון שאמר האשה אשר נתתה עמדי (בראשית ג' י"ב) וכפה בטובה שעשיתי לו. בני יעקב שאמר נסתרה דרכי מה', ואמר ימי שני מגורי מעט ורעים, אחרי שעשיתי לו טובות שהצלתני מלבן ועשו, ועשיתני עשיר, והחזרתני לו יוסף מלך ומושל, וכפה בטובה, בני דור המדבר שאמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כ"א ה'), ואני נתתי להם לחם אכירים וכפו בטובה, אף אתם אמרתם ששכחתי אתכם, התשכח אשה עולה (ישעיה מ"ט ס"ו), אמרה כנסת ישראל א"כ אתה זכרן כל כך לא תשכח מעשה העגל שאמרו אלה אלהיך (שמות ל"ב ד') ואין זה לנו טובה, אמר הקב"ה אל תחושו אלה אשכח, שנאמר גם אלה תשכחנה (ישעיה מ"ט ס"ו), אמרה רבון העולם א"כ אתה שכתן שמא נשכח מה שקבלנו אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), אמר להם אנכי לא אשכח מה שקבלת בסוני אנכי לא אשכח, כלומר הרעות אשכח הטובות לא אשכח.

לא) לכולם נתן לאיש חליפות שמלות. שנים אחד לשבת ואחד לחול, לפי שקרעו בגדיהם כשנתפס בנימין ולא היה נאה להם ללכת קרועי בגדים, ולבנימין נתן שלש מאות כסף (מה) אמרו ראוי הוא ליוסף ליתן לשאר אחיו כמו שנתן לבנימין, ולמה לא נתן להם, אלא אמר יוסף

(מב) מין סוטה מ"ו פ"ב .

(מג) כתובות מ"ב פ"א .

(מד) מין בתוס' על המורה בפ' ויגש בפסוק וידעו אליו את כל דברי יוסף ובפסוק את כל דברי יוסף .

(מה) מהאמר מה מונח בתוס' על המורה בפ' ויגש שם בפסוק כחה ימי שני חייך בשם מדע .

(סו) ל"ל וכן ל"ג . וז"ל המוס' על המורה שם בנתיני המינות שיש מן וילמד עד כימי מגוריהם [הוא

ויגש מ"ו ח' מ'] כך יסמכו משתדלן שלא תחיה בחיי ילחם לזכך וסע ל"ג מינות, ובנתיני זה נמסרו ממיו, שכי ילחם מי ק"פ שנה ויעקב לא חי אלא קמ"ו .

(סז) ימות קב"ל פ"ב .

(מה) כס' מנחת יצחק (נדפס בפ' דעת זקנים ביחד עם פ' נפלי התוס' על המורה) כיצד זה בשם

"יש מדע" . וגם הנתיני הביא וז"ל . מפס שלש מאות כנגד מה שסיו האחים חייבים במימנו, כי 'י' פסמים שלשים שקלים שסע דמי עבד הם שלש מאות . וזה מה שאמרו המוכר עבדו לגוי קונסין אורו עד שפסע בדמיו כלומר בדמי הפגד שסע שלשים .

יוסף תנן התם (ט) המוכר עבדו לגוי קונסין אותו עשרה זדובים, והם שוים שלשים שקלים, וכ"ש המוכר ישראל, ואלו מכרו אותי דין הוא שאקנום אותם כך, לכך לא נתן להם המכון, ושלשים שקלים לכל אחד ואחד מעשרה שבטים הם שלש מאות כסף, כי ראובן לא היה במכירה למה קנסו מ"מ היה שם כשהורידוהו בבור, והורידה גרמה למכירה, ונתנם לבנימין שלא היה במכירה.

(לב) בסוף אות ח' בנדרפס אמרו כולן בפה אחד שמע ישראל מתחיל בכ"י אמר להם כתיב בתורתו אנכי ה' אלהים (שמות כ' ב'), אמרו מודים שה' אלהינו, כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שם שם ג') אמרו מעידים שהוא אחד, כתיב לא תשא (שם שם ז') כנגד ואהבת (דברים ו' ד'), כמדר"א מאן דמוקיר לבירה לא משתבע בשמיה לשקר. כבר את אביך ואת אמך (שמות כ' י"ב) כנגד למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' (דברים י"א כ"א), זכור את יום השבת (שמות כ' ח') כנגד למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי (במדבר ט"ו מ') ששקולה שבת כנגד כל המצות, על נפשכם (דברים י"א י"ח) כנגד לא תרצה (שמות כ' י"ג) כמה שנאמר ואך את דמכם לנפשותיכם (ממכם) אדרוש (בראשית ט' ה'), לא תנאף (שמות כ' י"ד) כנגד ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר ט"ו ל"ט) כדאמרין ליבא ועינא תרי סרורי עבירה ניהו. לא תגנוב (שמות כ' ט"ו) כנגד על כנפי בגדיכם (במדבר ט"ו ל"ח) ולא גנובים. כימי השמים (דברים י"א כ"א) כנגד לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ' ט"ז) כד"א ואעידה בם את השמים ואת הארץ (דברים ל"א כ"ח), על מזוזות ביתך (דברים ו' ח') כנגד לא תחמוד בית רעך (שמות כ' י"ז).

(לג) ד"א הכלילי עינים מיין (ויחי ט"ט י"ב). צריך לאכסנאי לכבד אורח ביין, לפי שיותר שהאכסנאי עושה עם האורה, האורח עושה עם האכסנאי, שנאמר שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז (רות ב' י"ט), והוא לא עשתה עמו דבר אלא שנתארח אצלו. ד"א הכלילי עינים מיין כשאדם צוחק עיניו מאדימים וזה פ' הפסוק טוב הברת פנים שאדם עושה להאורה הבא אצלו מיין שהוא נותן לו לשתות, ולכן שנים מחלב כשהוא צוחק שניו נראין, כלומר גם טוב לו לאורה הפנים יפות שהאכסנאי עושה לו מחלב שהוא נותן לו, לפי שהאורה בוש וירא הוא לאכול כשמראין פנים זעומות, וכך אמרו בירושלמי מאן דאכיל מתכריה מסתכל ביה בייש וזה פירושו כל מי שיאכל משל תבירו אינו מסתכל בו לפי שבוש ממנו. . . . בניקוח האילנות מראין בעלין האילן כל העלין גבו כלפי תוך של אחותה כפני שהיא יונקת מאחותה. מאשר שמנה לחמו. כלומר מאשר לחמו של גר, שהרי כתיב על אשר טובל בשמן רגלו, נמצא נד שהוא סמוך לו לחמו היא שמן. עלי עין. עלי עמלק. בעלי חצים, זה מלחמות גוג. מידו אביר יעקב משם רועה אבן ישראל, רמז בכח יעקב וברעיית רחל, שנאמר ורחל רועה. הוא שכתוב והנה שלשה עדרי צאן (בראשית כ"ט ב'), זה גלות מצרים ובבל ואדום, ובנגדן ז' זכויות משלשה אבות, וכן משה ואהרן ומרים. ונאספו כל העדרים, אלו ג' קבוצ' גלויות. לא עת האכף המקנה, ראה גלות אדום שעתיד וימשך ויגל את האבן זה הוצאת הגלות שבזכותו יבא משיח בן יוסף בנה של רחל, וכד"א רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א ט"ו), וכתוב כי יש [שכר לפעולתך וגו' יש] תקוה לאחריהך (שם שם ט"ז וט"ז).

(לד) בפ' שמות אות ו' אחד סיום המאמר קומה עזרתה לנו ופדנו למען הסדך נמצא בכ"י הוספה בחמשה עשר (ז) מקומות הקימו דוד להקב"ה בספר אחד, אמר הקב"ה דוד אם אתה תקימני איזה פעמים אין אני קם עד שיהיו עניים נשדדים ואביונים אונקים, הה"ד כשוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום (תהלים י"ב ו'), אמרו ישראל כשל לאדם שהיה עובר מעיר לעיר משויל עמו בנו הגיע להצי הדרך נתייגע הנער היה צועק אבי אבי כתי נבוא לעיר, אמר לו אביו המתן תבוא השעה שנכנס לעיר, הלך מעט וצעק כתי נבוא לעיר נתייגעתי יותר מדאי אמר בנו, אמר לו המתן עוד מעט ונבוא לעיר, וכן כל הדרך אמר לו בני זה לך האות שהודע מתי תבוא לעיר, כשהגיע לבית הקברות יודע לך שקרובה העיר, כך ישראל בגלות צועקים להקב"ה כתי יבוא הגאולה, אמר להם בני כשתגיעו לצרות משונות תהיו בטוחים שהישועה קרובה לבוא, וז"ה עת צרה ליעקב וממנה יושע.

בסוף

(טז) ניסין מ"ד ט"א

(ז) ז"ל בחמשה מקומות. מיין ג"ר פפ"ה ריש ושלח ונפלו"ט תזמור י"ז ובגמ' פסקא והאמר לין וטס הני' כספר לחפון על מהלים לכן כחוד סביב לפנינו כספר ח' וכוונתו כספר ראשון של מהלים, וכמפתח הסמיק במשנת כספר אחד במקום כספר ח'.

## פנ"א

(לד) בסוף אות מ' בגרסא אחר ויטמנהו בחול נוסף בכ"י ויטמנהו בחול מלמד שהשליכו בין היהודים שנמשלו לחול שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע כ"א), למה מה חול אתה נותנו בחמץ ובצונן ואינו משתנה, כך ישראל אפילו הם באים באש ובמים אינם זזין מיראתם, (נא) ומה חול זה אתה נופלו ממקום זה ונותנו למקום אחר ואינו מציא קול, כך ישראל הולכין ממקום למקום ומגלות לגלות ואינם מציאין קול, לכך נאמר ויטמנהו בחול.

(לו) באמצע אות י"א, וכי ברמות מצרי היה משה אלא אלולי איש מצרי לא היה נכנס למדין. ונמצא אחר זה בכ"י. ד"א ותאמרנה איש מצרי הצילנו מלמד שנתנבר משה והעלים כי הוא עברי ולכך לא נכנס לארץ ישראל, כשהתפלל לפני הקב"ה והדרכה בתפלה אמר לפניו רבש"ע אם לא אבנים חי הכניסני מת כשם שרבענא יוסף, אמר הקב"ה משה אתה רואה את הנכנסות ואין אתה רואה את היוצאות, כשבא יוסף למצרים לא נתנבר עצמו אלא אמר שהוא עברי, שנאמר ושם אתנו נער עברי (בראשית מ"א י"ב) ולכך נכנס מת, אבל אתה כשבאת למדין נתנברת, שנאמר איש מצרי הצילנו (שמות שם) לכך לא נכנסו עצמותיו שם.

(לז) ב'פ' וארא סוף אות א' כתוב בכ"י וארא אל אברהם ואל יצחק ואל יעקב באל שדי, למה נאמר אל שדי יותר משאר השמות, אלא אל בגימטריא שלשים ואחד, זה א' מאברהם, יו"ד ריצחק, יו"ד דישראל, יו"ד ריעקב, אל ששים ואחד כמנין א"ל. שדי יו"ד משדי הוא ה"ם מאברהם בא"ת ב"ש, הדל"ת הוא הקו"ף ריצחק בא"ת ב"ש. השי"ן היא הבי"ת ריעקב בא"ת ב"ש.

(לח) ב'פ' בא בסוף אות ו' מתחיל בכ"י. החודש הזה לכם יתברך שמו של מלך מלכי המלכים שגילה סודו לעמי ישראל, אמר להם יהי ברשותכם תחדשים והמועדות אם אמרתם הן הן ואם אמרתם לאו לאו, אמר להם סוד העיבור מסוד בידכם. אמר ר' יוחנן משל למלך בשור ודם שהיה לו פרדס נאה ומעולה והיו בו נמיעות של כל מיני פירות טובות ונאות המלך לא מסרו לעולם לשמרו אלא הוא בעצמו שומרו, לימים ראה המלך אחד מעבדיו שהוא נאמן גדול ומסר לו הפרדס, כך כשראה הקב"ה שרבו בניו אמר להם עד שלא באתם הייתי יושב ושומר תחדשים והמועדות, והיה בידי סוד העיבור, שנאמר והיו לאותות ולמועדים ולימים ולשנים (בראשית א' י"ד), מכאן ואילך יהיו בידכם לעבר שנים ולקבוע חדשים ולמנינם אני מסכים, אם תעברו את השנה תהא מעוברת, שנאמר אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם (במועדיכם) [במועדים] (ויקרא כ"ג ר') וכתוב (ובראשי חדשיכם ובמועדיכם) [וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם] (במדבר י' י'), עד עתה היו שלי מכאן ואילך יהיו שלכם הרי החודש הזה לכם ראש חדשים. ד"א החודש הזה לכם. זש"ה עשה ירח למועדים שמש ידע במאור (תהלים ק"ד י"ט) אמר ר' יהודה בן פוי מלמד שלא ברא הקב"ה חמה ולבנה אלא בשביל ישראל שמונין בהם, וכן אתה אומר שהם משולים ללבנה כשם שהחודש שלשים יום והלבנה ששה עשר עולה קטנה ומתגדלת עד מ"ו יום ועומדת במ"ו יום שלמה ואו שלמה ומאירה לכל העולם כולה ומבהקת אורה מסוף העולם עד סופו מכאן ואילך הולכת ומתמעטת עד מ"ו יום שאינה מאירה כלום, כך ישראל. החודש הזה לכם ראש חדשים, זה אברהם שהוא ראש ואחד לכל ישראל שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד), יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרן רם עמינרב נחשון שלמון בעז עובד ישי דוד הרי יו"ד, וכן עולה דוד בגימטריא ארבעה עשר לדורות ושלמה היה מ"ו לדורות, וכשם שהלבנה במ"ו היא מוקפת אורה מסוף העולם עד סופו, כך שלמה שהיה חמשה עשר לדורות מלכותו היה מסוף העולם עד סופו, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך תחת דוד אביו (דה"א כ"ט כ"ג), וכשם שהלבנה מתמעטת והולכת ממ"ו יום, כך ישראל ממ"ו דורות ואילך מתמעטין והולכין אחר שלמה, ואלו הן רחבעם אחיה אסא יהושפט יורם אחזיהו אמציהו עוזיהו יותם אחז יחזקיה מנשה יאשיהו צדקיהו, וכשם שהלבנה לאחר מ"ו יום מכה, כך ישראל לאחר שלשים דורות שנאמר ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כ"ה ז'), ואומות העולם היו אומרים כבר כתבה אורם של ישראל, ואין להם עוד גאולה ומלכות, והיו האומות שמחים כשגלו לבבל, וכשם שהלבנה עולה ומתחדשת לאחר שני ימים, כך ישראל, עלה עזרא לאחר שני דורות, וישראל אומרים אל תשמחי אויבתי לי כי נפלת קמתי כי אשב בחושך ה' אור לי (מכה ז' ה').

ויהי

(נא) טיין נלקוטים ממדעך ונכחי שהולאתי ללמד (ויוסף תכ"ג) ק' ל"ג.

## סח

## מבוא

למ) ויהי בשלח פרעה. (נג) משל למלך שהיה לו רופא מומחה, כל זמן שהרופא אצל היה המלך אוכל כל מה שלכו חפץ שהרופא מרפאו, הלך לו הרופא לארצו אמר המלך ווי ווי כל זמן שהיה הרופא אצלי הייתי אוכל כל מה שאני חפץ, מעתה לא אוכל מה שלבי חפץ, כך פרעה אמר כל זמן שכמה היה אצלי אומר לו משה התפלל בעדי והוא מתפלל והייתי מרפא, מעתה מי ירפא לי הוי ויהי בשלח פרעה, אמר פרעה ווי ווי היה לי אחר שהלך משה מאצלי. ד"א ויהי בשלח פרעה. (נג) משל לאדם שהיו לו חתיכות של עצים והיו לפני ביתו מושלכים בטיט, וכל באי שם עוברים עליהם, ראה אותו חכם אחד והבין שהן טובים לעשות בלים, בא אותו חכם לבעל החתיכות אמר ליה מכור לי חתיכות אלו, א"ל הן, מכרן בדמים קלים, נשל אותו חכם החתיכות ועשה מהם בלים נאים ומשובחים וראויים להביאן לפני מלכים, כשראה אותם המוכר היה מצטער ואומר ווי ווי לי כשהיו שלי בויתי אותם ועתה הרי הם בלים נאים, כך פרעה כל זמן שהיו ישראל במצרים היו מלוכלכים בטיט ומנוחלים בלבנים ובעבודה, ראה אותם הקב"ה וגאלם והולכים בדגלים והיו שש מאות אלף רגלי כלם גבורי חיל אנשי מלחמה, וראה אותם פרעה נאים ואומר ווי לי אילו הייתי מכבדם היו עוברים אותי כי אין עם נאה כזה, וזהו ויהי בשלח ווי היה לו בשלח את העם. ד"א ויהי בשלח פרעה כביכול הקב"ה אמר ווי ווי, משל למלך שהיה לו שונא מה עשה המלך, נתן ארצו בידו כדי לבקש עליו עליה, שכל זמן שאינו עושה כשורה היה המלך מלקחו ומיסרו ביסורים קשים, הלך הפקיד לארצו אמר המלך ווי ווי מעתה לא אנקם משונאי, כך הקב"ה כל זמן שישראל היו תחת יד פרעה היה פרעה לוקה ע"י ישראל, הלכו ישראל אמר הקב"ה ווי ווי ע"י מי אנקם מפרעה ככאן ואילך. ד"א ויהי בשלח פרעה מי אמרו ווי הכנעניים, (נד) משל למלך שהיה לו בן קטן והיה לו (נה) אריסין הרבה ורצה המלך ללכת למדינת הים, אמר לארסין אחד שמור את הארץ ואכול פירותיה עד שיעמוד בני על פרקו ואח"כ נותנה לו, לימים גדל בן המלך ובקש הארץ מן הארסין אמר הארסין ווי ווי, כך כשהיו ישראל במצרים הכנעניים שומרים את הארץ, כששמעו שיצאו במצרים אמרו ווי ווי.

מ) אנכי ה' אלהיך. בהמשכה דברות הראשונות כתוב שמו ובחמשה האחרונות אין כתוב שמו, משל למלך שמוסר חותמו למי הוא מוסר הרי הוא מוסר לנאמנים, כך חמשה הראשונות כתוב שמו מפני הראשונות אינם מדברים אלא טריטוריות ומדינה, אבל החמשה האחרונות המה מדברים מצדדים וממנאפים וממנעבים וממעידי עדי שקר ומחמדנים, אמר הקב"ה לא יתייחד שמי עם אלו.

מא) ב' משפטים אות ח' כתוב ככ"י ולא התלמד עיקר אלא המעשה, ומעשה בר' שמעון שבקש רחמים מן השמים שיראה לו הקב"ה מקומו בן עדן והראה לו שיהיה אצל טבח אחד, הדבר בלבו ותמה מאד ואמר כל מה שעסקתי בתורה יום ולילה ומקומי אצל טבח, אמר אלך ואבקשך ואשאל לו ואפשפש במעשיו, הלך ומצאו עשיר גדול נתארז בביתו ושהה עמו ח' ימים והטבח עשה לו כבוד גדול, קראו ר' שמעון השדה, אמר לו בבקשה ממך הגידה לי במה עסקת כל ימך, אמר לו בענותו לא עסקתי בתורה כי אם מעט, אכן כל ימי הייתי טבח, ומתהלל הייתי עני ונתעשרתי, ובכל ערב שבת מעודי הלקתי בשר לעניי מקומי ולעניי מקומות אשר אצלי, ומאד אני מפור צדקות הרבה, אמר לו בבקשה ממך הגידה לי אם עשית דבר גדול מזה, אמר לו אומר. לך דבר אחד שעשיתי, המכס של העיר הזאת שלי הוא, וכשבא הספינה אני נוטל איזה חפץ שאני חפץ בה, פעם אחת בא הספינה לכאן ולקחתי המכס, לאחר שנביתי המכס בא אלי רב החובל ואמר לי אם אתה חפץ לקנות דבר צנוע שיש לי אמכור לך, אמרתי לו אמור לי מה החפץ, אמר לי לא אומר לך עד שתקנה אותו ותתן לי הדמים, ואם לא תקנהו עתה לא אמכרנו עוד, אמרתי לו אם כן תפסוק דמים ואשמע, אמר לי עשרת אלפים זהב, ואמרתי לו הראה לי החפץ ואתן, אמר לי לא אתננו אם לא תתן לי עשרים אלפי זהב, אמרתי לו הראה לי החפץ ואתן, אמר לי לא אתננו כי אם בארבעים אלפי זהב, כשראיתי שהוא עולה ומייקר הדבר, הדררתי בלבי שדבר גדול הוא, ופסקתי לו הוזהב.

(נג) בנחמתי כ"י אות ו' הוא בנחמתי אחר.

(נד) טיין שם אות ה' בנחמתי אחר.

(נה) טיין שם אות ז' בנחמתי אחר.

(נז) ל"ל אוקייס הנכס, טיין שם בנחמתי.

## מבוא

הזהב, אמר לי תן לי קודם שאראה לך, נתתי לו, מיד הוציא מתחת הספינה מאתים נפשות מישראל ששבה, ואמר לי אילו לא קנית אותם היום הייתי הורגם וזורקם לים, מיד נתנם לי והכנסתים לביתי, והאכלתי אותם, והשקיתם וסכתי אותם והלבשתים, וזוגתים הפנינים עם הפניויות, והיתה ביניהם בתולה יפה מאד, ורחמתי עליה ונתתיה לבני לאשה, וקידשה והזמנתי כל אנשי מקומי למשתה ההופה, וכשישבו בני הסעודה לאכול, הייתי עומד עליהם, וראיתי בתור אחד מן השבויים שהיה בוכה, אמרתי לו כפני מה אתה בוכה, ולא רצה לנלות לי, עד שהבאתי אותו להדר, ואמר לי שאותו היום שנשבו נועד היום להכניס אותה כלה, ואמרתי לו חפץ אתה לגרשה ואני אתן לך מאה כסף, אמר לי אדני מאד חפצתי בה מכל כסף וזהב שבעולם, אבל מה אעשה שהרי בנך הכניסה, באתי לבני ואמרתי לו הדברים האלה, נירשה והכנסתי אותה לאותו בחור, והעשרתי אותם, וזה הדבר שעשיתי. אמר לו ר' שמעון ברוך המקום שיוכיני להיות אצלך בגן עדן, לכך בכל עת יעסוק אדם בתורה ובמעשים טובים וישלם בצדקה, שהמקום אינו שלו כי אם להקב"ה, שנאמר לי האדם ולי הוזהב אמר ה' (תגי' ח') ובתיב כי אלהים שופם זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע"ה ח').

מב' בפ' תשא באמצע אות ה' אחרי המלות ומביאו מסוף העולם ומוזוג לזו בסוף העולם, כתוב בכ"י. ומעשה בשלמה המלך שהיתה לו בת יפיה אין כמותה בכל ארץ ישראל, מה הביט במלות מי בן זוגה ומי ישאנה, וראה שהוא עני אחד ואין בישראל עני כמותו, מה עשה, בנה מגדל גבוה בים, ודזה מסביבו בכל עברים מסביב, לקח בתו ושם אותה באותו מגדל הגבוה, ושם עמה שבעים סריסים מקני ישראל, ובמגדול לא עשה פתח שלא יכנס אדם בו, ושם בו צידה הרבה, אמר אראה פועל השם ומעשהו, לימים היה אותו עני שהוא בן זוגה והיה יוצא בדרך כלילה, היה ערום ויחף רעב וצמא ולא היה לו במה ישכב, ראה גבלת שור מושלכת בשדה, נכנס בה בין הצלעות הנבלה להפיג צינתו היה ישן בא עוף גדול ונמל אותה הנבלה ונשאה על גג אותו מגדל על חדר הבחורה, ושם היה אוכל העוף את בשר הנבלה, וישב שם על הגג כשהאיר השחר. יצתה הבחורה מחדרה ללכת הגנה כמשפטה בכל יום וראתה אותו בחור, אמרה לו מי אתה ומי הביאך הנה, אמר לה יהודי אני מבני עכו אני, אמנם עוף הביאני הנה, מה עשית לקחתו והביאתו בחדרה והלבישוהו והרחיצוהו וסכתו ונתתה מאד עד שאין כמותו בכל גבול ישראל, ואהבתו הבחורה בלבה ובנפשה, ונפשה קשורה בנפשו, והיה הבחור חריף ומפולפל וממולח וסופר, יום אחד אברה לו רוצה אתה לקדשני, אמר לה ומי יתן, מה עשה הקיז דם וכתב לה כתובה ומורה מרמו, וקידשה ואמר עד ה' היום ועדים מיכאל וגבריאל. בא עליה בדרך כל אדם ונתעברה ממנו, בישראו אותה הזקנים מעוברת אמרו לה כמדומה לנו שאת מעוברת, אמרה להם הן, אמרו לה וממי נתעברתה, אמרה להם מה לכם לדעת, נפלו פני הזקנים שהיו מתייראין משלמה המלך פן ישים עליהם עלילות דברים, ושלחו אליו לבוא לדבר אליהם, נכנס שלמה בספינה ובא אליהם ואמרו לו אדונינו המלך כך הדבר ואל ישים אדונינו בעבדיו עון, כששמע קרא לבתו ושאל לה על הרב, אמרה לו בתור אחד הביא לי הקב"ה יפה וטוב תלמודי וסופר וקדשני, קראה לבחור ובא לפני המלך והראה לו הכתובה שעשה לבתו, ושאל לו המלך על אביו ועל אמו ועל משפחתו ומאיה עיר הוא והבין מתוך דבריו שהוא אותו שראה במול ושמת שמחה גדולה ואמר ברוך המקום שנותן לאיש זהו משיב יחידים ביתה. מציא אסירים בכושרות ב' כמו בנרפס.

מג' שם שם אחד מלות אילו קרבי' וגמרי' על אחת כמה וכמה, כתוב בכ"י. נמצא שאפילו עונות של ישראל גורמין מצוה, והוא שעשו תשובה, כי מאד הכיבה תשובה וגורמת זכות, כי בשוב הרשע מרשעו ועשה תשובה נהפכו העונות לזכות שנאמר מור ואהלות . . . כל בגדותיך (תהלים ס"ה ט'), אל תקרי בגדותיך אלא בגידותיך, אלו הבגידות יהיה מור ואהלות לאחר ששב. אמנם שלא יאמר אחמא ואשוב שאם כן אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ומאד הקב"ה מתאזהר לתשובת ישראל, אתה מוצא כשאמר הקב"ה לירמיה לך אמור לישראל שיעשו תשובה, הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו ירמיה רבינו היאך נעשה תשובה כי פשענו וחטאנו עלינו ובה אנו נמוקים ואיך נחיה, אמר ליה הקב"ה לך אמור להם חי אני נאם ה' אם אהפוך במות הדת כי אם בשובו מדרכו וחיה (יחזקאל ל"ג ט"ו), הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו היאך נעשה תשובה וכי לא הקנישוהו ולא הכעיסוהו באלו הפנים בחוטבותינו עד כי

כי בושנו במעשינו, שנאמר נשכבה בבשתינו (ונכסה בכלימיתנו) [ותכסנו כלמתנו] (כי הטאנו לה' אלהינו) [כי לה' אלהינו הטאנו אנחנו ואבותינו] מעורינו ועד היום הזה (ירמיה ג' כ"ה), ואמר לו הקב"ה לך אמור להם עד מתי תתחמקין הבת השוכבה (שם ל"א כ"ב) ויאמר לו אל תירא כי לא תבושי (ולא) [ואל] תכלמי כי לא תחפורי כי בושת עלומך תשכחי ותרפת אלמנותיך לא תוכרי עוד (ישעיה נ"ד ד') הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו איך נעשה תשובה, כתיב ונתתי את פני באיש הוא ובמשפתרו (ויקרא כ' ה'), אמר לו הקב"ה לירמיה לך אמור להם הייכם שאני אבטל נזירתי שנאמר לא אפיל פני בכס כי חסיד אני נאום ה' ולא אמור לעולם (ירמיה ג' י"ב), הלך ירמיה ואמר להם אמרו לו היאך נעשה תשובה כי כשיעבור הקב"ה על ההרים והגבעות שעברנו שם ע"י יזכור וינקום ממנו, שנאמר על ההרים יקטירו ועל הגבעות יובחו, אמר לו הקב"ה לך אמור להם כשאעבור עליהם אדלג אותם ולא אראה אותם שנאמר מרגל על ההרים מפקץ על הגבעות (שה"ש ב' ח') אמרו לו היאך נעשה תשובה כי כשנבוא עליהם ונראה אותם נפשינו קצה עליהם, שנאמר (ואמרנו) [ואמרנו] להרים כסונו ולגבעות נפלו עלינו (הושע י' ח'), אמר לו הקב"ה לירמיה לך אמור להם אעקם מן העולם, שנאמר כי ההרים ימושו והגבעות תמוסנה (ישעיה נ"ד י'), ויאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה (שם ס' כ"ב) לא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (שם ס"ה י"ז) גם כתיב למעלה שאין ישראל נגאלין עד אשר יעשו תשובה, שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע (שם נ"ט כ').

**מזר** שם שם אחר מלות צעקה אל אלישע לאמר, כתוב בכ"י. הלכה לבית הקברות וצווקת לתת אותו צוחה אמרו לה מאן את בעית אמרה להן דחלא דה', פי' את שכתוב ירא את ה', אמרה להן דין לא בעינן אייתי לקמה יוסף דכתיב ביה את אלהים אני ירא (בראשית מ"ב י"ח), אמרה דין לא בעינא, אייתי לקמה אויב דכתיב וירא אלהים (איוב א' א'), אמרה להם דחלא דה' לחדא לחדא אנא בעינא, אול לעובריה דכתיב ביה [ועובריה היה] ירא את ה' מאר (מארד) (מ"א י"ח ג'), אמר לה מה בעית למאי אתה, ואמרה ליה ותנושה בא לקחת (מ"ב ד' א') שלויתי ממנו לתת מון לגביאם במערה בא לקחת את בני מפני המעות שלוית ממנו, אמר לה לכו אל אלישע והוא יאמר לך מה תעשי, מיד ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע וגו' ויאמר לה מה בבית. אמרה לו אין [לשפחתך] כל בבית כי אם אסך שמן (מ"ב ד' ב'), אמר לה הנוח דעתך שהנחת את דעתי, שאין הברכה מצויה אלא ע"י שמן.

**מזה** שם באות י' אחד מלות יתן כל אחד ואחד כטבע, כתוב בכ"י. זה יתנו והם מחצית השקל והם כנגד עשרת אלפים המן בימי מרדכי ואסתר ואותן שקלים עמדו להן לישראל שבאותו הדור, וזה לך החשבון שעשרת אלפים של המן עולים כשקלים של יוצאי מצרים מחצית השקל הוא שני דינרין שהמנה של קודש כפול, היה נמצא שכל אחד ואחד עולה מחצית השקל שני דינרין א"כ להמשיך איש עולה מנה והוא ככר, למאה איש שני כברים אלה איש עשרים כברים למאה אלה איש אלפים כברים לשש מאות אלה שנים עשר אלה כברים, ובימי עולי מצרים לא היה הכבר גדול כל כך שהרי הוסיפו עליהם לאחר זמן שנות, הוצא מהם מאתים שקלים של יוצאי מצרים שנות ותמצא שנשארו עשרת אלפים ככר כסף, אמר המן אתן כנגד כלם שהרי הוסיפו הוויין יתר על שקליהם.

**מו** לך רד כי שחת עמך. אמר לו עמי ולא עמך, והכתיב והוצאתי את צבאותיכם את עמי בני ישראל (שמות י"ב י"ז) א"ל הקב"ה העגל יוכיח, באו אצל השור א"ל הקב"ה שור מי עשך א"ל חמור הם ערב רב שנקראו חמורים שנאמר בשר חמורים בשרם (יהושע ב"ג כ'), וז"ל ידע שור קנהו (ישעיה א' ג') השור ידע מי עשאו, וחמור אבוס בעליו (שם) הוא עושהו, אמר לו הקב"ה למשה לא כך אמרתי לך לך רד כי שחת עמך אשר העלית כבגדים אותן שגירתם הם עשו את העגל אבל ישראל לא עשו ישראל לא ידע עמי לא התבונן (שם שם). ד"א לך רד כי שחת עמך. א"ל והלא עמך הם, שנאמר את עמי בני ישראל (שמות י' י') ולמה אתה קוראם עמי, (גו) משל למלך שהיה לו כרם ונתנו לארס, כד עבר חמר טוב אמר מלאך כרמא דידו עבד חמר טוב, כד עבד חמר ביש אמר כרמא דידך עבד חמר ביש, כך כשישראל מקלקלן מעשיהן אתה קורא להם עמי, שנאמר כי שחת עמך, וכשכמיכן מעשיהם אתה קורא להם עמך שנאמר את עמי בני ישראל בין חבים ובין זכים שלך הם.

ד"א

## מבוא

ד"א לך רד בו' משל למלך שהיה לו בן חביב עליו נתנו לפדגת סרח הבן ושלחו מעליו נירש הפרגת אם אין הבן אין הפרגת, כך אמר הקב"ה בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב), ועתה שגעלה נפשי בהם משה למח והו' לך רד.

מז) ויחל משה מלמד שנתחלהל מן העגל. ד"א ויחל עשה עצמו הולין אמר לפניו רבש"ע לסדום אמרת לא (אעשה) [אשחית] בעבור העשירה (בראשית י"ה ל"ב) וכאן יש עשרה צדיקים אהרן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר יהושע וכלב הרי שבעה והשלישה זכור לאברהם ליצחק ולישראל.

מח) שם אות כ"ו בסוף. ועתה הורד את עדיך מעליך, והכתיב ולא שתו איש עדיו עליו, ועוד כתיב וינתצו בני ישראל את עדים מדר חורב, ומיחבין היה להם עדי, ולמה אמר הקב"ה הורד עדיך, אלא כך אמר למשה אם אתה חס על כבודם הורד אתה את עדיך הואיל והם פרועים ומי שיראה הם פרועים ועליך עדיך יאמר שפרועים הם על מעשה העגל ויהיה להם לשמצה, אבל כשתורד את עדיך לא ידברו עליהם כשיראו אותך כמותם.

ואומר לתת עוד לפני הקוראים דוגמאות מצוינות רבי' שכתובים בהם חרושים, ובדואי הם מדר מקדמאי, ובמקרא אחד מובא ששמע מספרדי ושמו ר' אברהם חיון. ובצפתי אצפה שגם אלה הדוגמאות יהיו לשעשוע לקצת מחקוראים.

ויצא יעקב מבאר שבע, ר"ת וימ"ש וס"ת ערב, מלמד שיצא בערב ובליילה בסתר מפני עשו ולכן נסתם הפרשה.

וילך חרנה, וילך בגימטריא בו ביום, מלמד שקפצה לו הארץ.

והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, סולם בגימטריא עשו סמ"ך ושי"ן מתחלפין, והנה מלאכי אלהים עולים זה משיח בן דוד ומשיח בן אפרים שנאמר ועלו משיעים [בהר ציון] לשפוט את הר עשו (עובדיה א' כ"א), ויורדים ר"ל שהיו יורדים לעשו כמו שנאמר ודון לכן השיאך וגו' משם אורידך נאום ה' (שם א' ג').

עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך. דזה משמע הא אחר שעשיתי לך אעזבך, וי"ל עד פי' עולמות כמו לשלמי עד, ובכך מיושב גבי עד כי יבא שילה.

הידעתם את לבן בן נחור, מכאן שקורין לס"ת בן משומר אחר וקנו ולא אחר אביו המשומר.

ויגל את האבן, ויגל לשון שמחה כמו יגל לבי כיון שראה את רחל שמח בלבו ויגל את האבן בקל.

מלא שבעו זאת. שנשבענו במקומינו שלא לתת הצעירה לפני הבכירה, ונתתי לך גם את זאת ואז אקיים ואמלא השבועה זאת. שלא לתת הצעירה לפני הבכירה.

חורתך ופתילך ומסך. למה שאלה ג' אלו אלא רמזה לו שאר כמות ועונה, חורתך זה העונה, החותם הוא המילה. ופתילך זה כמות ומסך זה הלחם שנאמר ומסח לחם.

אנכי אערבנו וגו' וחטאתי וגו' קשה וכי יהודה נתערב להעלימו ממלאך המות, אלא י"ל שאסון אינה אותה בדרך כל הארץ אלא על ידי מחלוקת שנאמר כי ינצו אנשים וגו' ולא יהיה אסון (שמות כ"א כ"ב), ויעקב אמר שהוא מעונג ואינו סבלן שלא יתקוטט ויהרג על זה נעשה יהודה ערב שיניח גופו תחתיו.

השומר לך מדבר עם יעקב וגו' לבן בקש לעקור את הכל משי"ה בא אליו מלאך אלהים להזהירו על יעקב שנאמר השמר לך, אבל בעשו לא היתה כוונתו כל כך לרעה לכן לא הוצרך מלאך להזהירו על יעקב.

ויבא יעקב שלם פירש"י שלם בגופו שלם בתורתו שלם בממונו, מגל לרש"י, וי"ל שכתוב שלם פי' האות הבאה אחר השי"ן זהו ת' וזהו תורתו, והאות הבאה אחר הל' זהו מ' וזה ממונו, והאות הבאה אחר המ"ם זהו נ' וזהו נפשו.

שלם ר"ת מעשו זה שעיר לבן מלאך.

וילך ראובן וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל. תימה מאי וילך ראובן וישמע ישראל אלא הלך ראובן מבית אביו בכעס שאביו שכב עם בלהה ויאמר אחות אמי הוצת צרתה שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי ולכן נאמר וישמע ישראל שהלך ראובן סמנו ונדר יעקב לתחזירו שלא לשכב עם בלהה וכאשר חזר ראובן או היו שנים עשר כי קדם שהיה היו

היו רק י"א, ולפי' הזה יש לפרש או חללת יצועי עלה כלומר כעסק גרם לי שכלכלת יצועי מבלהה .

ויקחורו וישליכו בגים' ושמעון אחיו היה ששמעון דחפו לבור .

מה בצע . ר"ת בוקר צהרים ערבית כלומר אם נהרגו מה מועיל לנו תפלותינו שנאמר גם כי תרבו תפלה אינני שומע (כו) ידיכם דמים מלאו (ישעיה א' ט"ו) . ר"א מה בצע אותיות שניות מאברהם יצחק ויעקב כלומר אם נהרגו את אחינו מה בצע אין לנו זכות אבות .

ולמה נענשו ער ואונן והלא לא היו בר עונשין, וי"ל דכך דין שמים לפי חכמת הקטן אם שיחכם כמו בן כ' דינו כמו בן כ', וראיה משמואל שעלי רצה להענישו בעבור שהורה הלכה לפניו אע"פ שהיה קטן .

ויקרא שמו זרח. זה זריתת השמש מרמו על עשו, וזהו ויתן יד, והירים ידי עשו, שמונין לחמה וישראל ללבנה, וזהו מלכות דוד שבא מפרץ, וכן הלבנה הולכת וגדול עד ט"ו ימים לחידושה, וכן ט"ו דורות מאברהם עד שלמה, אברהם, יצחק, יעקב, יהודה, פרץ, רצון, רם, עמינדב, נחשון, שלמן, בועז, עובד, ישי, דוד, שלמה. שהיתה מלכותו שלמה ובשלו, ומשלמה ואילך עד צדקתו עד החורבן ג"כ ט"ו דורות היתה המלכות מתמעטת, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יורם, יהואש, אמציה, עזריה, יותם, אחז, יחזקיה, מנשה, יאשיהו, יהויקים, צדקיהו, שנאמר ואת עיני צדקיהו עור, וכן אור הלבנה כהה בסוף התורש, ודוד בגי' י"ד שהוא היה בדור י"ד ויתן יד מרמו על דוד (ז) .

וכל יש לו נתן בידו, ס"ת לשונ"ל, מלמד שידע ע' לשונות שבא גבריאל ולמדו .

ועל השנות החלום וגו', תימה שהרי חלום יוסף היה ג"כ פעמים ולא מיהר לבוא, וי"ל שאני חלום פרעה שהיה בלילה אחת מה שאין כן של יוסף .

ויגש. ר"ת וירא יוסף ג' שערות .

ונפשו קשור"ה בנפשו בגימטריא תורה .

יעקב יעקב בגימטריא עשו בגלות עשו שולם בנו ששמו כפל ממנין יעקב אבל לעתיד שיהיה שמו ישראל לבד ולא יעקב או אנו שולמין בעשו שמניינו פחות ממנין ישראל .

יוצאי ירכו ששים ושש. קשה למ"ד תאומות נולדו עם השבטים א"כ היו יותר מע', וי"ל שכבר מתו, א"נ נשאום השבטים וכתוב מלבד נשי בני יעקב .

ויבואו כל מצרים אל יוסף ויאמרו הבה לנו לחם כי תם הבקף משמע שבאו כלם עניים ועשירים, ותימה היאך תם הבקף העני והעשיר יחד, וי"ל שכל מי שקנה תבואה מיוסף היה צריך להביא כתב כמה מיפול ביתו, והיה נותן לעני בפרוסה כמו לעשיר בדניר וזכה תם הבקף בשוה .

ויגד ליוסף ויאמר וגו', פירש"י זה אפרים, ויאמר אותיות אפרים, ו' פ' בא"ת ב"ש .

קחם נא אלי, ר"ת קרושין חופה מילה .

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו, אפרים מנשה בגימטריא ראובן שמעון .

וזרעו יהיה מלא הגוים, בגימטריא יהושע .

שכם אחד על אחיך, שגילה לו הקץ של מצרים שלא גילה לשאר בניו שנאמר ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת והאלהים פקוד יפקוד אתכם וגו', וכן יוסף אמר אותו סימן לאחיו שנאמר פקוד יפקוד אלהים אתכם וגו' ולכך בשבא משה ואמר שאמר לו הקב"ה פקד פקדתי וגו' לכך נאמר ויאמן העם וישמע כי פקד ה' את בני ישראל .

וירבו מאד וסמך ליה ויחי יעקב, מלמד שלא נפטר יעקב עד שלא ראה מורעו שלשים רבוא, דכתיב לקמן במאד מאד והם ס' רבוא הרי שמאד א' ל' רבוא .

כלי חטם מכרותיהם, ר"ת חזנים מלמדים סופרים .

עד כי יבא שילה זה אחיה השילוני אשר לקח המלכות מבית דוד ונתן לירבעם .

ד"א עד כי יבא שילה, עד שיבוא שמואל הנביא לשילה והעמיד שואל מבנימין .

בפ'



## מבוא

בפ' שמות. שבעים נפש, ג"פ שבעים נפש נאמר ג' רד"ו. נפש בני' ת"ל כנגד מושב בני ישראל וגו'.

ויאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם ואלהי יצחק וגו' קשה למה לא אמר אלהי אבותיכם כולקמן, אלא ו"ל זה מרמז על אברהם דסמך ליה אל תתמה מדוע לא יבער הסנה אנכי אלהי אברהם אביך שנ"כ הצלתי אותו מאור כשדים שלא שלטה בו האש.

ויאמר משה התפאר עלי וגו' ויאמר למחר. תימה וכי שופה היה שלא אמר מיד כמו בשאר המכות, אלא כך אמר משה לפרעה התפאר עלי למתי וגו' למתי תשלח את העם והתפאר עלי שאעשה מיד, אבל אתה למתי תעשה כאשר אמרת לשלח את העם ויאמר למחר, והרע שכן הוא דהא איכא פסיק בין למתי ובין אתה.

ויקרא פרעה למשה ולאהרן לילה. תימה ולמה לא אמר בלילה, וי"ל כשקרא פרעה למשה אמר משה לפרעה לא אוכל ליצא שתראני כי אמרת ביום ראותך פני תמות לכך קרא פרעה לילה כלומר עתה לילה ולא יום ואני אמרתי ביום ראותך פני תמות אבל לא אמרתי בלילה לכך קרא פרעה לילה, ר"ל עתה לילה ולא יום לכן אל תירא.

ובני ישראל יוצאים ביד רמה. גימטריא פסל מיכה.

ולא נשאר בהם עד אחד. בני' ד' פ' זה פרעה שנמלט ונעשה מלך בניגוה.

כי יד על כס יה, יד בגימטריא דוד, י"ד ר"ת יוסף דוד.

כתוב זאת זכרון בספר כי מחה אמה. זאת משמע לעתיד לבא, וכן מלחמה לה' בעמלק מדור דור, משום שפשטו ידיהם ליחרב בית שני וכן מה שעשה לנו בגלותינו, לכן לעתיד כל המועדים יבטלו וימי הפורים לא יבטל, וכן רמז י"ד על כס י"ה זהו ימי הפורים שהוא י"ד וט"ו לחדש אדר.

ואחרון חורר תמכו בידיו פ' לסייעו בתפלה, ולא הועיל עד שהזכיר האבות דכתיב ויהי ידיו אמונה זה אברהם דכתיב ביה והאמין בה', עד בא זה יצחק דכתיב ויצחק בא, השמש זה יעקב דכתיב והנה השמש והירח.

מרצע בני' ד' מאות כנגד ד' מאות שנה שהיו במצרים (נח).

ועבדו לעלם חסר ו' שהוא להעלים ולא לגלות יחוס של עבדים כדאיתא בפרק יוחסין.

וכי ימכור איש את בתו ולא כתיב וכי ימכור אב את בתו, ו"ל המוכר בתו לאמה אינו רחמן כאב לכך נאמר איש.

עין תחת עין שן תחת יד רגל תחת רגל ר"ת עשיר, מי שיש לו ראשי אברים אלו הוא עשיר.

אם לא ימצא הנגב ונקרב. ר"ת אליהו, רמז שאליהו עתיד לגלות הגנבות זה שאומרים בנב' יהא מונח עד שיבא אליהו.

ג"פ מחצית בפ' שקלים, לכך נותנין ג' מחצית למעות פורים.

ולמה אמר הקב"ה מחצית השקל לכפר על הנפש, שקל בגימטריא נפש.

לפי הטעם שנתנו מחצית השקל משום לכפר על מעשה העגל, ולפיכך לא נתנו ליום תשעים שהם לא חטאו, ולכך היו נותנים הדל והעשיר כי כלם חטאו, עשרים בגימטריא עשיר ודל.

עשירים גרה אותיות הרג להיפך, והרגומו מעה, זה העם להיפך, לכך צוה אותם הקב"ה להביא גרה לכפרה שלא יהיה הרג בעם.

במעשה העגל. שמעתי מספרדי אחד ושמו ר' אברהם חיון כוונת של אתרן הבקן הגדול אשר נאמר עליו תומך ואוריק לאיש חסידך ח"ו שיעשה ע"ז להחטיא כל ישראל, אלא כוונתו היה לשם שמים, כי אמרו חכמינו שכל עבירות אין הקב"ה מצרף מחשבה למעשה חוץ מע"ז שמצרף מעשה למחשבה, כיון שעמדו על אתרן ואמרו עשה לנו אלהים מיד היה אתרן הבקן יודע אם לא יעשה להם העגל אי אפשר שלא ימנעו ויחדלו מע"ז כי המעשה מצטרף למחשבה ואמר בלבו כשאמר עשה לנו אלהים שוק חייבין כלליה והיה ירא שמה יתחלל שם שמים שיאמרו אומות העולם מבילתי יכולת להביא אותם לארץ ישראל הבאתים במדבר, לכן היה

בפ' משפטים כנשפה לא תחיה. תיבה למה לא כתיב מות תמות כי מיתתה בסקילה, וי"ל דאם היתה מיתתה מפורש אז היתה עשתה כישוף שלא תמות ע"י אותה המיתה לכך נאמר בסתם לא תחיה.

עוד שם. קומתו של משה עשרה אמות וכן קומתו של אהרן וגבוהו של משהן י' אמות א"כ היוא נכנסו משה ואהרן במשכן או אפשר שיהיו בראשם כובע או מסרון כשיכנסו במשכן. וי"ל המשכן היה גבוהו עשר אמות של קודש, שהיתה בת שישה טפחים, אבל גובהו של משה ואהרן היה עשר אמות של חול היה בת ה' טפחים, נמצא שהמשכן היה עשרה טפחים גבוה יותר ממשה ואהרן.

עוביו של לחם הפנים מפתח, ר"ת טוב פת חרבה .

הקובץ הזה נשלח אלי נ"כ מאוצר הספרים אשר באקספארד ואכתנו „ב" רח"ם" כי הוא מספרי של הרב החכם הגדול המנוח מוה"ר חיים מיכל ז"ל מהאמבורג, אשר כל האסיפה מכרה לאקספארד, ומסומן. Michael 577 № 155, ונוכר ברשימה שלו הנקראת „אוצרות חיים" (האמבורג תר"ח) אות מ' סי' תי"ח. ונכתב על קלף ומחוק קל"ט דפים (הדפים מצויינים מאת בעל האוצר בצפיפערין) ובסבוב הדפים נכללו גם המדרשים הקטנים. הב"י מקושע וחסר בראשו ומתחיל באמצע המאמר מפ' תולדות אות י"ט מן אם יהיה השנים האלה מל ומטר עד פי הוא זה שנכנסם ונטל את הברכות (אמצע אות כ"ג), ואחר זה עשרה שורות ממושגשים ואינם ניכרים, ואח"כ מתחיל אמר לו יצחק אתה זה בני עשו א"ל אני כו' מהיכן היה לו יין כו', הוא לפנינו באמצע אות ט"ז, וסובב הולך אמצע אות י"ט, ומסיים רצונך לידע בשעה שעמד אליהו ואמר. ומה תראה כי לפני המעתיק הזה היה בכ"י שלפניו העלים מהופכים, כי אחר הסיום רצונך לידע בשעה שעמד אליהו ואמר, יש להציג המאמר שהיה אם יהיה השנים האלה מל וכטר, וכן ודף הראשון שסיים ונטל את הברכות. (אמצע אות כ"ג) חסר סוף פ' תולדות, וכל פרשת ויצא, ומתחיל באמצע המאמר מפ' וישלח, אכר לו הקב"ה את הירא כי אתך אני אמצתך במיכאל ועזרתך בגבריאל כו', הוא בפ' וישלח בתחלת אות ו'. גם חסר מפ' צו מסוף צד 48 ובין צד 49, ובפ' קרושים בין סוף צד 63 לבין צד 64 וחסר איזה דפים, עיני בתנחומא שלנו קרושים הערה ס"ד ופ' אמור הערה צ"ב.

ובגלילינות מהב"י הזה נמצא בכתב אחר גם כן ישן מאד ואולי מן הסופר בעצמו, הדרושים על התורה, מ' משפטים והלל, ונשלמו בב"י בסוף שמות, היינו בסוף ס' שמות מהתנחומא נשלמו הדרושים עד סוף פ' ברכה. (א) ומ' ויקרא (דף מ"ד ע"ב) עד סוף התנחומא

[illegible]

(דף קט"ו) נחתכו הקלפים מהגליונות מצדו ומלמטה, ומה היה כתוב על הגליונות לא נודע לי. בסוף הרגחומא (דף קט"ו) רשם הסופר.

מליק הנחומא, יקרב השם יום הנחמה, ויבנה אש חומה, ובאדום יתן נקמה, תולה ארץ על בלימה, עד כה עזרני לסיימה, בנל"ך ואע"י חוק הסופר יעקב חלפן.

ואחר הסיום מהנחומא (פרק קפ"ז ע"ב) מתחיל "אגדתא דמגילתא" והוא מדרש אבא גריון, ומתחיל אבא גריון אומר כ' (ב) גם נמצא שם מדרש אחר על מגילת אסתר ורשום עליו "פנים אחרים" (ג), ובסוף כתוב: "סליקו מדרש מגילה, שבת לשון מעלה" ומשם ואילך מן דף קי"ח עד דף קל"ב נחתבו הקלפים מהגליונות מצדם ומלמשה, ובסוף סיים הסופר.

הנני צעיר הסופרים יעקב בן חלפן כתבתי ספר התנחומא הזה  
אל הר"ר יצחק בהר"ר יעקב בן הלוי שיח', מי אשר יוכני לסיימו  
יזכהו לזנות בו הוא ובניו ובניו בניו עד סוף כל הדורות .  
וסיימתי בעזרת צורי היום יום א' ב'י"א לחדש תמוז  
שנת ר"ל לפ"ק .

ואחר זה בצד קל"ג נמצא מדרש קטן לאיכה בפנים הספר (ד), וכן בגליון נמצא קצת דרשות על איכה עד פסוק בלה בשירי, ומשם ואילך חסר ולא נכתב יותר על הגליון, ומשם עד סוף הספר נחתכו הקלפים מהגליונות, ואחר מדרש קינות נמצא מדרש קטן על רות וגם פנים אחרים מן מדרש רות (ה) ואח"כ מדרש על חזון ישעיה (ו), ואח"כ מתחיל מדרש קטן על קהלת (ז) ולא נמצא רק ב' דפים והסיום הוא בפסוק בנסתי לי כסף וזהב, ומשם ואילך חסר.

הב"י הזה מהתנחומא הוא שוה עם רב"י שלנו (ואיננו תנחומא הנדפס) והעתקתיו כולו. ועל השגונים וחלופי נוסחאות- שבין רב"י הזה לרב"י שלנו מאקספארד העירות בהערות שלי במקומותם.

## הכרת:

(ב) המדרש הזה היה לפני צעל הילוקים והבנים כמה מאמרים תחת הילוקים. וזדקם בבית המדרש ח"א אשר אסף והוליד לאור ידידי הרב החכם הסגל מוה"ל יעלניעקע עפ"י כ"י מאורם הספרים והאמנויות, והוא חסד, ויהי ח"י עוד לזיוה הפתחות המדרש הזה בשלמותו, ואולי לאור צד"ש עם הערות והקוים.

(ג) גם מאמר קטן המדרש היה הוליד לאור הרב הצעיר בעד ה"ל בבית המדרש ה"ל בשם "מדרש אשר על נתינת האמר" 19 עד 24. ובקצת המאמרים אשר נפתח בהם הרב הצעיר ה"ל לא נמצא יותר אולם המדרש הזה נמצא בשלמותו ככ"י אקספארד ה"ל. והוא אשר היה לפני הרב צעל הילוקים וזדקם על המאמרים "מדרש" ועל הכרזה מאמרים אשר לא היו וכל המאמרים הנאמרים במדרש הזה, והוא"ה אשר בשם המדרש הזה לאור שולח עם הערות והקוים בידם עם מדרש אשר נאמר ח"י. ויש תקוה בבית המדרש עם כפי אשר נאמר לנכון. ככ"י. עזרי. היינו בדף 77. ומתקן את הפירושים ה"ל הפירושים והוא לנכון ככ"י. שם עד שלא הביא המכה, ככ"י. עד שלא הביא המכול. ד' 20 שנחשק מן הקב"ה חסד מלך "לכבדני". עוד שם אמר לו הקב"ה בלום מנשק מנביותיו ה"ל או בלום הקב"ה מנשק מנביותיו. ד' 21 אמר לו אשר אפי' שם ברוי. עוד שם העבד קנה אלוהי אמר וכן"ה הפעד קנה לו אלוהי אמר. עוד שם ישי לך בן אחד ואחיה אחר אחר, ככ"י. ישי לך בן אחד ואחיה אחר. וזכרנו שבתקוים וקבענו לו שם בתקוים וקבענו אורו והולא"ה אורו מיתקן וקבענו לו זמן ככ"י. ונדרשו אורו והולא"ה אורו מיתקן וקבענו לו זמן. ד' 22 אמר לו ר' מאיר כבר כתיב נבליתי יקומו, פה חסד ונמלא לנכון ככ"י. וככ"ל אמר לו ר' מאיר כבר כתיב [וימי מתקין נבליתי יקומו הקדש וננו שוכני עפר, ה"ל האמנון שחנה תמים יקומו נפלים לא יקומו ח"ל ר' מאיר כבר כתיב] נבליתי יקומו. ד' 23 חסד ושמו מרדכי ששמו מתקבל ונא"ה על הנביות. עוד שם בן קיש שהקטן על דלתי רחמים. עוד שם ארץ ימיני ככ"י. סיים ארץ ימיני שהבנים ימיני של הקב"ה בששם שששם נקמה נבליתי. הרשם.

(ד) החדרם הוא מציורם מתאסף אחרון ויש בו הכנה גימטריית ואולי הוא מהדרגת רבי משה הרדקן, ומובא בו פ' רב קסדיה על הכתוב בנה עלי ויקף וי'. בנה עלי ויקף פ' בנה עלי בית בלא ויקף אחרי מכל עבר, ושם האחר נמוך ורצו בית בלא ואחיה יטל לדג עליו ולנאם ולברוח ממנו לכך נאמר ראש ואלהא פ' שהביא למעלה מראש פ' רב קסדיה למעלה מראש והלאה.

(ה) גם זה הוא מאיזה מדרג מאוחר .

(ו) כפי הנראה היה מדרש זה על הפסוקות ונשאל רק על חזון ישעיה שהיה הפסוקים לשבת חזון.

(ז) הוא בעין מדרש ישן וחבל על שהוא חסר ולא נמצא ממנו יותר על כל המגילות, ובמקום ה' חוליה אחת  
בגל המדרשים הקטנים האלה יחד באספה אחת לאחר שולם.

הכתב יד הזה הוא הקובץ החמישי אשר נשלח אלי מהאוצר הספרים אשר באקספארד, והוא שזה עם התנחומא אשר בעת ברפוס. ואכנהו תמיד בהערות שלי "כ"ה". הכ"ה הזה מסומן. Hunt 74 Uri Heb XC № 2337 ומכיל 250 דפים שלמים בעלי ב' עמודים, כל צד ועמוד מכיל כ"ח שורות (ובסוף הספר מן פ' עקב עד הוצ' מכל מן ל"א עד ל"ג שורות). ורובו כתוב על נייר עב ורוק, ומעט מן המעט ממנו (פ' ד' דפים) נכתב על קלף, הקלף ישן נושן מאד, הכתב כשוישטש מעט, ומן פרשת עקב עד סוף הספר הנייר חדש מעט והכתב משונה מעט מהכתב הקודם. עד פ' עקב (סוף צד 233) הכתב הוא מרובע, ומשם ואילך נוסה הכתב מעט לכתיבה ספרדית מעורבת עם אותיות אשוריות, ונכתב מידי סופר מאוחד, ולא נמצא זמן הכתיבה ולא שם הסופר, ובעד מי נכתב. בהכ"ה הזה חסר באמצע כמה סדרות, היינו פ' בשלח אות' י' סיים באמצע המאמר מכאן למדנו תחית המתים מן התורה, ואחר זה מן המאמר משה ובני ישראל משה שקול כו' עד סוף אות' י' וכל המאמרים שלאחריהם עד סוף אות' כ"ג חסר, כי נשמנו איזה דפים. ואח"כ מתחיל המאמר מאות כ"ד ילמדנו רבינו מרו ליתן אספלטית כו' עד אמצע המאמר נתן דבר המתחיל לתוך דבר, והוא בכ"י צד 103, ומכאן ואילך חסרים כל הסדרות שלאחריהם עד סוף ספר שמות גם פ' ויקרא צו שמיני ותזריע, ומתחיל בצד 104 בהמאמר שאין שמו של הקב"ה חל על הרעה אבל על הטובה חל, והוא באמצע פ' תזריע אות' ט', ובסוף הגליון צד 103 כתב סופר אחד מאוחר, "מה שחסר כאן המצא במדרש תנחומא הנדפס בוויניציא. f. 145 pp. 0". גם חסרים הרבה מאמרים כמו בפ' נח חסר כל אות' ב' (וכן חסר בכ"י ב' באקספארד) ומתחיל עם המאמר מאות ג', ואות' א' הוא שם אחר אות' ד'. בפ' לך חסרים המאמרים מאות י"ג ו"ד ט"ז, ואין ספק שחסר דף שלם. וכן פ' ויצא סוף הפרשה אות' י"ג והתחלת וישלח אות' א' חסר, וגם בכאן בודאי נשכח דף שלם, ונמצא לנכון בכ"י ב' באקספארד גם ברפוס ראשון של קאנשטאטניא.

בפ' מצורע ההוספה "פירוש לרבינו שדירא גאון ז"ל" ליתא בכ"ה הזה, וכן ליתא בכ"י ב', ונמצא ברפוס ראשון.

בפ' בחקירי אות' ב' חסר מאמר שלם מן ואכלתם לחמכם לשובע אתם לא עשיתם כן, עד ד"א אם בחקותי תלכו. ונמצא ברפוס קאנשטאטניא ורפוס וויניציא.

בפ' במדבר מן אמצע אות' כ"ד מן המאמר המתחיל אל תכרתו זש"ה למען שמי אאריך אפי עד סוף אות' כ"ד השמים המעתיק, ונמצא גם ברפוס ראשון.

סוף קרח (אות' י"ב) מנצפ"ד האותיות כפולות עד סוף הפרשה הוא הוספה וליתא בכ"י, ונמצא ברפוס ראשון של קאנשטאטניא ורפוס וויניציא.

בפ' במות אות' ג' מן וכן בנפול תרדמה על אנשים חסר עד סוף אות' ד' ונמצא ברפוס קאנשטאטניא ורפוס וויניציא, ובכ"י נמצא תמורתו מאמר אחר מעורב קצת עם המאמר שלפניו.

בסוף פ' דברים אות' ד' חסר בכ"י, ולעומת זה נמצא מאמר אחר, והוספתי את המאמר הזה בהוספה בסוף פ' דברים. בסוף הפרשה נמצא בכ"י מאמרים שלמים אשר אינם בנדרפס והוספתים בסוף פ' ואתה נתן בהוספה אות' ב' ג' ד' והתחלת אות' ה', והסיום חסר, כי בסוף דף 233 נשלם הכ"ה הישן הנכתב על קלף, ומידי כותב מאוחר מתחיל בצד 234 בראשו פ' עקב כמו בנדרפס עד סוף הספר, ונראה לעין כי הכתב משונה מעט מהכתב הקודם וגם הגייר החדש.

פ' ראה באמצע אות' א' מן כשבא אכף התחיל לומר האוינה חסר עד סוף אות' א', וכל אות' ב', ואף כי כל אות' ב' עד סוף אות' ח' הוסיף המדפיס מכנוסבה. נראה כי היה לנכון בכ"י הזה (ואפשר שהעתיק הסופר מרפוס מאנוסובה, כי מפ' עקב עד סוף הוא מיד סופר מאוחר) כי מאות ג' נמצא ההתחלה עד המלות ברור הפלגה, ומשם הגייר חלק בדף 236 חצי עמוד וכל העמוד ב', ודף 237 מתחיל במלות ומבקשים פרנסה, והוא קרוב להתחלת אות' ה', וכפי הנראה היה לפני המעתיק שהוא בקובץ שלפניו שהעתיק ממנו את הכ"ה שהוא חסר דף אחד או יותר, וכן ומבקשים פרנסה נמצא עד סוף אות' ה' וכן כל אות' ו' ז' והתחלת אות' ח', ומן ירמיה הנביא צוות ואמר כו' חסר.

עוד שם בפ' ראה חסרים מאמרים שלמים, ואין ספק כי קובץ מקוטע היה לפני המעתיק

## מבוא

מכ"י הווא. אות י"א חסר והתחלת אות י"ב גם באמצע אות י"ב מן כבר ה' מחונך מעשה באחר עד שלא הוציא מעשרותיו כראוי. גם חסר התחלת אות י"ד עד נצור בני מצות אביך, גם סוף המאמר ס' אות י"ד מן לכך כתיב עד סופו, ומאמר גדול מן אות ט"ז עד תני ר' הושעיא למדך תורה דרך ארץ עד סופו, וכל אות ט"ז והתחלת אות י"ז עד א"ד יצחק בשלשה מקומות.

בפ' שופטים יש ערבוב בסדר הפרשיות באות א' מן והלא או"ה נצטוו על הדין עד סוף אות א' חסר, אות ג' וד' הוסיף המדפיס ממנוסובה אבל נמצא גם בכ"י הזה. אות ה' ואות ו' חסר בכ"י. מן אות ח' חסרים בסופו ב' מאמרים, מאמר אחד אמר ר' חמא בר אושעיא אדם הושש בעיניו עד ואם לאו לא תירוש, ואח"כ המאמר ד"א צדק צדק תרדוף עד למען תחיה. מאות ט' חסר מאמר גדול מתחלתו עד והשלישית יותר בה אלו ישראל שהן משלישיתו של עולם (בכ"י משתייתו של עולם), ונמצא עד סוף אות ט'. והמדפיס ממנוסובה הוסיף באמצע אות ט' מאמר גדול מזה אשר חסר גם בכ"י. ההוא מן המאמר ולא רצו לקבלה אמרו לפניו כלום כפית הדר עד והלא אמרו מתחלה נעשה ונשמע, וזה הוסיף ממנוסובה ע"ז דף ב' ע"ב, ואח"כ מן המאמר אמרו לפניו רבש"ע תנה לנו מראש ונעשה, נמצא גם בדפוס ראשון, ובכ"י חסר. מן אות י' חסר ההתחלה ומתחיל וז"ה וכו' יאמרו אליכם דרשו אל האובות עד צרכי החיים במתים, ואח"כ חסר מאמר שלם מן המהגים שאין עושין להם צרכי ראשונה עד נתן לך ה' אלהיך, ואח"כ נמצא מן מעשה היה ברבי ינאי עד סוף אות י', ואות י"א י"ב חסר כולו, ואות י"ג נמצא, מן אות י"ד חסר רק ההתחלה עד אריב"ל מלה"ד, ונמצא מכאן עד סופו, ומן אות ט"ז נמצא רק ההתחלה עד ויגבה ה' צבאות במשפט, ואח"כ חסר מן רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם קיים עד סופו, וכן אות ט"ז י"ז י"ח והתחלת אות י"ט, ונמצא רק הסיום מאות י"ט מן וקראת אליהם לשלום בשלום אין כתיב כאן עד סוף הפרשה. והמדפיס ממנוסובה הוסיף כל אות י' עד סוף אות י"ט שהיה חסר בדפוס ראשון, וכן חסר בכ"י שלנו ובכ"י רומי ובכ"י רח"ם, ונראה כי היה לפניו באיזה קובץ. ובכ"י הזה היו חסרים לפני הסופר איזה דפים והיה נמצא גם שם כל המאמרים שהוסיף המדפיס ממנוסובה, או כי המעתיק הזה הוסיף מן דפוס מאנוסובה כנ"ל, שכן פ' עקב נעתק מיד סופר מאוחר אל תוך הכ"י, אבל נמצא בהעתקתו מפ' עקב הרבה חסרונות ושנונים וערובים, ואין לברר מאיזה מקור היתיק כל זאת.

ונמצא בכ"י הזה הוספות מפורזות על פני כל הספר, מהן מאמרים קטנים ומהן מאמרים גדולים, גם מלות רבות. והנה אביא פה רק המאמרים אשר נוספו, ואלה הם.

(בראשית אות ב') כהא דר' יוחנן קרי לבאניה מכבודותיה, ונמצא הוספה בכ"י. "ומנלן שהבגדים הם הנקראים כבוד שנאמר ותחת כבודו יקר יקור כיבוד אש (ישעיה י' ט"ז) שנשרף חיל כחריב תחת בגדיהם שריפת נשמה וגוף קיים, אם כן אתה רואה מן הפסוק שהמלכות נקרא כבוד" (א).

(בראשית אות ז') אחרי המלות הדין ערקא מן הדין משכא נמצא הוספה. "כלומר בפוי טובה באדם הראשון שכפה בסוכה שעשה לו הקב"ה אשה, שנאמר האשה אשר נתתה עמדי וגו' הקב"ה נתנה לו לעזר שנאמר אעשה לו עזר כנגדו כך אלו" משל למלך כו'. (בראשית אות ט') ורבנן אמרי זרע פשתן היה, נוסף: קו"ף רי"ש ב"ת נו"ן סופי תיבות פשתן (ב).

(נח אות ט') אחרי המלות אמר להן הקב"ה הואיל ולשמי ירדו אני יורד ומצילן ומתירן יצא נוח ממצב הארץ ולפירוש זה נעשה שם כהן והקריב על גבי המזבח קרבן, לפי שנה היה בעל מום, והוא שכתוב ומלכי צדק וגו' ושוב מעלין בקודש ולא מורידין, שוב לא ירד בהן נעשה לעולם.

(נח אות י') אחרי המלות אמר להן הקב"ה הואיל ולשמי ירדו אני יורד ומצילן ומתירן שנאמר עושה משפט וגו' נוסף בכ"י. מי ירד להצילן גבריאלי כמה ראמן כשהטיל נמירד הרשע לאברהם אבינו בתוך הכבשן בא גבריאלי ואמר רבש"ע ארד ואציל לצדיק מן כבשן האש אמר לו הקב"ה אני בכבודי ארד להצילו לפי שאני יחיד בעולמי והוא יחיד נאה ליחיד שיציל את היחיד שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים וגו', ולפי שלמדת סניגוריא על בני תוכה

(א) זה הוסיף ספ"י גמלא כהא דר' ק"ג פ"ג ופיין טס פנירע"י.

(ב) המנומי כהא זה כלשון משמטי.

חוכה להציל ג' מבניך ואיזה הם חנניה מישאל ועזריה באו שרו של אש ושרו של מים חצין את הכבשן והקריח אותו מבחוץ וזה נס בתוך נס, אמר לו הקב"ה רד ועשה כמו שהתנית לי בימי אברהם מיד הותר והציף להם את הכבשן כו' כמו לפנינו בנדרפס.

(לך אות ד') הריני מניחו לבעל הברכה עד שיעשה הקב"ה מה שיחפץ, נמצא בב"י הוספה. בא הקב"ה וברך את יצחק שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, ויצחק ברך ליעקב, ועל תרעומת עשו ברך הקב"ה ליעקב לדורות עולם, שלא לקח יעקב הברכות בערמה כי מאת ה' היו לו והיינו דכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפרץ ארם ויברך אותו, ואח"כ הוא כמו בנדרפס.

(שם סוף אות ו') נמצא בצד על הגליון מאמר והוא מגמרא סוטה דף כ"א ע"א עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה בהרחבת לשון ותוספת ביאור.

(שם ריש אות ט') אחרי המלות שבהם נתנה התורה נוסף בכ"י. שכל מי שעוסק בתורה אויביו נופלין לפניו, וכן מצינו בדוד שאמר לו איוב אתה תהיה לנו מעיר לעזור (ש"ב י"ח ג'), כלומר בזכות תורתך שאתה עוסק בה יהיו נוצחין במלחמה.

(חיי סוף אות ד') נוסף בכ"י. ד"א וה' ברך את אברהם בכל אמר ר' שמעון כד אתילידיה ליה בת אמר לו אביו רביא נולדה לך כו' כו' שהוסף אחד מגמרא ב"ב דף ט"ו ע"ב ע"ש.

(שם אות ו') זש"ה בבקר זרע את זרעך כו' למה כי אינך יודע וגו' נוסף אחר זה בכ"י. ועל מה אמר שלמה הפסוק הזה כנגד זקני בעוה כי בעוה היו לו ששים בנים וכלם קברם בהיינו כמו שאמרו ז"ל במס' סוטה (ג) מאה ועשרים סעודות עשה בעוה לבניו ובכולן לא קרא למנוח אלא אמר האי כודנייתא במאי פרע לי כלומר זה עקר ואין לו בנים במה יעשה משתה ויגמול לי במה שזמנתי אותו ובעוה זה מתו בניו ולאחר שהוקין נשא רות ואמרו רבותינו ז"ל באותה לילה שנשאה נתעברה ובאותו לילה מת בעוה וזכה שיצא ממנו עובד, שיצא ממנו דוד, ויצא ממנו מלך המשיח, ועל זה אמר שלמה בבקר זרע את זרעך וגו', וכמו כן בשביל אותו עלבון שעשה בעוה למנוח ראה הקב"ה עלבונו ויצא ממנו שמשון.

(ויצא אות ג') אחרי המלות ואבוא היום אל העין נמצא שם מאמר המתחיל. במסכת סנהדרין שאף לאבישי קפצה הארץ כו'. הוא מאמר גדול מגמרא סנהדרין דף צ"ה ע"א.

(וישב אות ב') ויבואו שכמה. בכ"י נמצא הוספה. זש"ה וישלחמו מעמק חבורן ויבא שכמה אמרו במדרש (ד) וישלחמו מלשון ליה אמר לו יוסף אבא למה תטריח עצמך כל כך, אמר לו בני עתיד הקב"ה ליתן תורה לישראל וכתוב בה אחד הליות ואחד המלוה שאינן ניווקין ועל זה אני מלוה אותך שלא ניווק, כי עתיד הוא בתורה שיכתב בה וערפו שם את הענלה בנחל (דברים כ"א ד') וכתוב ירינו לא שפכה את הדם הזה (שם שם ו'), כתובה בה"א שעשינו יכלתנו עם האיש הזה. ה' דברים אכילה שתיה לינה לויה וארוחה, ואם תאמר וארוחה למה, שנאמר ועל פת לחם יפשע גבר, ומי היה זה זה יהונתן בן שאול שלא נתן לחם לדוד, שאילו נתן לו, לא נהרגו הכהנים בנוב, וכשראה אחימלך שאחוז בולמוס לדוד נתן לו לחם הפנים, בא רואג והלשינו לשאול, ועל זה נהרגו, וכוה יאמרו זקני העיר ההיא הקרובים אל החלל, ועל זה שלח יוסף לאביו ואמר לו אבא תאמין שאני חי שהקב"ה אינו עושה תורתו פלסתר, שכך אמרת לי על דברי עגלה ערופה, כששמע יעקב הסימנין האמין, וזהו ותחי רוח יעקב אביהם. ד"א ויבא שכמה מקום מוכן לפורענות כו' כמו לפנינו בנדרפס.

(מקץ אות ו') אחרי המלות שנאמר קום לך צרפתה אשר לצידון [וישבת שם והנה צויתי שם האלמנה לכלכלך] (מ"א י"ז ט') נמצא הוספה. והיאך ידע איזו אלמנה היא ברך בה סימנין כמו שברך אליעזר לרבקה, אמר כלבו אותה שאשאל לה לשתות והיא תקן לי, היא האלמנה שאמר לי הקב"ה, הלך ומצאה מקוששת עצים, אמר לה השקני מעט מים, אמרה לו הן, אמר לה כשתביאי לי לשתות תביאי לי מעט לחם, אמרה לו השם יודע כי אין לי לחם כי אם טלוא כף קמח ומעט שמן, ועל זה אני מלקטת עצים לאפות אותו ואחר כך נמות, אמר לה לך ועשה בראשונה אלי, ולך ולבנך באחרונה, כי כה אמר ה' כד הקמח לא תכלה וגו' עד תתי מים על פני האדמה, וזהו סימן שתעשה לי בראשונה שאני אבשר את ישראל קודם הישועה

(ג) לה נחלל בסופס רק נגמלה ב"ב דף ז"ל ט"ז ט"ז.

(ד) מין למיל מה שכתבתי בהאספות מל"ג ג' אום כ"ט.

## מבוא

הישיבה ואח"כ יבוא בנך משיח בן יוסף, וכן אתה מוצא שאמר לו לך מזה ופנית קדמה וגו' כמו בנדרס.

(ויגש סוף אות ב') אחר הסיום לא עמד מכל השבטים כנגד יוסף אלא יהודה שנאמר ויגש אליו יהודה נמצא בצדו על הגליון כתוב ו"ל. והנה יהודה בן יעקב החיוק במרה האת שידבר ליוסף בלשון רכה ועל כן השיב חמה, שהיה מראה להם שהוא כועס על דבר הגביע וידוע כי לא היה ראוי הכעס ליוסף המעליל אותם בענין הגביע כי אם ליהודה ויתר אחיו הנקיים שהיו בתנצלים ולא שוה להם, ואף על פי כן היה יהודה חכם גדול וגבור בנבורת הנזק ובנבורת תנפיש שכבש את יצרו ולא כעס, אע"פ שהיה ראוי להם לכעוס, ראה יהודה כי עתה לא היה מקום לכעוס, אבל היה צריך למענה רך כדי להשיב חמת האדון יוסף, וע"כ נגש אליו להתווכח עמו ורצה לגלגל הענינים כולן שאירעו להם עד עתה, וכיון לג' דברים לדין לפיוס ולמלחמה, והיו שכחוב ויגש אליו יהודה, מצינו לשון הגשה משמשת לג' דברים דין ופיוס ומלחמה, דין הוא שכתוב ונגשו אל המשפט ושפטום (דברים כ"ה א'), פיוס הוא שכתוב ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע י"ד ו'), למלחמה שנאמר ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה (ש"ב י' י"ג), והנה יהודה כוון לשלשתם, ומה אמר בי אדוני, כמי שבא וכלי מלחמתו בידו והוא ערוך למלחמה, ואומר בי תמצא כל מה שתרצה, אם לדין אם לפיוס אם למלחמה או בי אדוני הען בי מפני שנמצא עון הגביע לבנימין ואין ליהודה ואחיו בזה עון אשר הטא זולתי לבנימין לבדו, ע"כ יחלה פניו לאמר לו שלא ישם העון בבנימין כי אם בו, ושיעבב אותו כאילו נמצא הגביע בידו, ושיפסור לבנימין כי זאת שאלתו של יהודה בכל ספור דבריו, והוא הדבר אשר היה מבקש עליו, אמר ידבר נא עבדך דבר כי יהודה הוא חלופי בנימין בו, ואל יתר אפך כלומר כשאני אומר לפסור לבנימין החשוד ולתפוש אותי שאני נקי, מענה יש לי בזה כי איש כמך נגיד ומצוה לאומים כפרעה ראו לך שתשמע מענותי, והסבה שאני אומר לך כזאת לתפוס הנקי ולפסור החשוד, ומספר מענותי והולך כי זאת לו בסבת הערכות שעשה אליו, ומתחיל להוכיח ראשונות, אדוני שאל את עבדך, ידבר נא עבדך דבר, נטל רשות ממנו שיוכל לדבר לפניו, והתחיל לדבר בלשון רכה כענין שכתוב בארץ אפים יפותה קצין ולשון רכה תשבר גרם (משלי כ"ה מ"ו), וכתוב מענה רך ישיב חמה (שם מ"ו א'). ודברי יהודה בפרשה זו הם דבריו ויכוזין שנתווכח עם יוסף, ומתוך תכמתו של יהודה רצה לגלגל עתה קצת מן הענינים שאירעו להם עמו כדי להעיר רחמיו וכדי שיתפייס אליו בדברי תחנונו, כי חשב שהיה ירא אלהים כמו שהוכיח להם את האלהים אני ירא, וע"כ אמר אדוני שאל את עבדך לאמר, כלומר לא מעצמיו רק מאונס הגדנו באחינו זה מפני שאלת אדוני ולא הורינו גם להורידו לפניך במצותיך הראשונה, רק אמרנו כי לא יוכל הנער לעזוב את אביו, אבל לפי שאמרת לא תפסוף לראות פני הוצרכנו להביאו בנפשינו מפני זלעפות רעב, והוצרך אבינו לשלחו עמנו על כרחו בדאגה גדולה, ועתה כראותו כי אין הנער ימות בנפש מרה, והורידו עבדך שהיה לו לומר והורדת או והורידו כי הם הגורמים ולכן תפול נא תחנתי לפניך שתתחסד עמנו ותרחם עלינו ועל הזקן וקח אותי תחת הנער עבד עולם, כי טוב אני ממנו לכל דבר, ולך תהיה צדקה, ונמצא אתה עושה כמה תקנות, תקנה עבד טוב ממנו ותקיים נפש הזקן ותציל אותי מן הרסא כי אין תקנה בלא זאת, ועתה ישוב נא עבדך. ע"כ כתוב על הגליון, ובוראי הוא מאיה מפרש קרבון.

(מצורע אות ב') אתרי המלות לכך נאמר מות ותמים ביד לשון נמצא בכ"י מאמר אחר אמרו רבותינו ז"ל מעשה ברובל כו'. הוא המאמר הנמצא בכ"י שלנו מצורע אות ה'. (אתרי סוף אות ג') נוסף בכ"י. והיה אהרן מתרעם אמר מה חסא אירע לבני שכן נעשה להם מיד נגלה הקב"ה אל משה אמר לו לך לנחמו מנין שכן כתיב אתרי מות שני בני אהרן, ומה אמר לו דבר אל אהרן אחיך, ואין דבר אלא נחומין שנאמר דברו על לב ירושלים וקראו אליה (ישעיה מ' ב') לכך כתיב אתרי מות שני בני אהרן.

(אמור אות ב') אתרי המלות אלהים תרי ומי היו שמואל ומשה נוסף בכ"י. שבשעה שעלה שמואל בקש משה שיעלה עמו שהיה מתיירא מיום הדין אמר למשה בא והעד לי שקיימתי כל מה שכתוב בתורתך, ועלה עמו, ולבקש רחמים לישראל, שנאמר אם יעמוד משה ושמואל לפני (וימיה מ"ו א') כששמע שאול כך נתיירא שאמר לה להעלות אחד ועלו שנים. (בכדבר אות י"ב) והיו שבעה עניי כבוד מקיפין אותן, נוסף בכ"י. ד' מארבע רוחות

ואחד הולך לפניו דרך ג' ימים וענן שכינה שהיה ביניהם ואחד מסך על גביהם שנאמר וענן ה' עליהם יומם, והענן שהיה הולך לפניו היה חורג נחשים ועקרבים ומשוה להם את הדרך ומשוה ומשפיל את הגבוה ומגביה את השפל והענן שהיה מסך היה מסך עליהם שלא יהיה עליהם לא שרב ולא שמש ולא צנה, וכן היה מ' שנה, ובדרך שהיו חונים בשמחה זו היו נוסעים דכתיב כאשר יחנו כן יסעו, וכן היה נסיעתו כו' כמו שנדרש לפנינו.

(קרח סוף אות ח') נמצא בכ"י הוספה. פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מצותיהם בדרך כל האדם כו', וכן בעל מדרש במ"ד קרח הוסיף המאמר הזה (אות י"ב באמצע ואות י"ג), עיין בתנחומא שם בהערה פ"ג.

(שם סוף אות י"א) נמצא בכ"י הוספה. ומטה אהרן בתוך מטותם יש אומרים הוא המטה שהיה ביד יהודה כו' ובסוף סיים וכן יהי רצון, כי בהוספה זו נשלם פרשת קרח, כי כל אות י"ב מנצפ"ך האותיות כפולות ליתא בכ"י, והמאמר אשר נוסף בכ"י נמצא גם במדרש במ"ד פ"ח אות כ"ג, עיין בתנחומא קרח הערה קט"ו.

(חוקת אות א') נכנס יחוש בחוטמו ועמד בחוטמו ג' שנים, נמצא הוספה בכ"י. כיון ששמע היתוש קול בקורנם שתק כו'. הבאתי כל ההוספה בתנחומא פ' חוקת הערה כ"ו. (שם אות ח') אחרי המלות ושם אותו המיוחד אליעזר, נמצא בכ"י הוספה. וכן תנינן אבא שאול אומר כבש פרה כהנים גדולים עושין אותו משל עצמן, והוספתי המאמר בפנים התנחומא שלנו, עיין הערה רמ"ט.

(שם סוף אות ח') נמצא הוספה. ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין וגו' מה כתיב בתריה ולא היה מים לעדה וז"ה ואכחיד את שלשת הדושים בירח אחד כו', הוא הוספה נמצא בכ"י תענית דף ט"ע"א, עיין בתנחומא שלנו הערה רס"ו שם.

(שם סוף אות כ"ב) נמצא הוספה. וזהו אחד משלשה שאמר הקב"ה למשה למדתני כו'. כל המאמר הוסיף גם מסדר מבמ"ד והציג בסוף חוקת אות ל"ג, עיין הערה שפ"א.

(פנחס סוף אות ט') נמצא הוספה יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר משל למלך כו', ונמצא נוסף גם במדרש במ"ד פכ"א אות ט"ו.

(דברים בסוף אות ב') נמצא בכ"י הוספה. אלה הדברים וז"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא וגו' (משלי כ"ה כ"ג) מוכיח אדם זה משה וכו'. והוספתי המאמר הזה אל התנחומא בהוספה לסוף פרשת דברים, ונמצא גם בכ"י ספרדי, והוא הוספה מן הילמדנו, וע"ש בהערה א'.

(שם אות ד') נמצא בכ"י הוספה והוספתיה ג"כ אל התנחומא בסוף פ' דברים בהוספה.

(ואתחנן אות ו') וקבל תורה מידו של הקב"ה, ואחר זה נמצא הוספה וקיבל תורה מידו של הקב"ה כו' והוספתי המאמר הזה בתנחומא סוף ואתחנן בהוספה אות א'.

(שם סוף הפרשה) נמצא בכ"י מאמרים שלמים, והוספתים בסוף פ' ואתחנן שם בהוספה אות ב' ג' ד', וסיום המאמר מאות ה' חסר. עיין לעיל שהעירותי כי בסוף הרף 233 נשלם הב"י הישן הנכתב על קלף, ומידי כותב מאוחר מתחיל בדרך 234 בראשו פרשת עקב כמו בנדרש.

(סוף פ' ראה) נמצא בכ"י הוספה מאמר המתחיל: עשר תעשר אמר משה רבש"ע מכמה מוציאין מעשר, והוספתי בהוספה בסוף פ' ראה.

(בפ' חבא באות ג') כל מי שהוא נוגע (בכ"י מייגע) בה הוא משוכה לבעליה, אחר זה נמצא הוספה, והעתיקתי כל המאמר בתנחומא הערה י"ד.

(נצבים סוף אות ג') נמצא הוספה, והעתיקתי כל המאמר בתנחומא הערה ט"ו שם.

וחרץ לכל זה נמצאו הרבה שונים והילופי נוסחאות וגירסאות וגם הוספות קטנות, והעירותי עליהם בהערות שלי וביחוד על ג' ספרים ויקרא במדבר דברים במקומותם.

## כתב יד ו.

הכתב יד הזה הוא קובץ 34 הנמצא ברומי בוואקטיקאן ואכנהו תמיד "כ"י רוסי" מכיל 233 דפים ובכל דף ודף ד' עמודים, כתוב כולו על קלף בכתב מרובע אשכנזי, ומתחיל בראשו. "רבי תנחומא על התורה הנקרא ילמדנו" וזה דברי הסופר כי אין זה הילמדנו רק



רק הוא שוה עם כ"י שלנו מאקספארד אשר שמתי לפנים הספר. בכ"י הזה מן התחלתו עד סוף דף י"ח הכתב ממושמש מאד, ואח"כ מרף י"ט עד סוף הספר נכתב מן סופר אחר וג"כ בכתב מרובע אשכנזי אבל יותר מיושר, ובכל עמוד ועמוד ל"ו שורות, ונמצא בכ"י הזה הגהות והוספות בגליון, ומסיים ב'פ' נצבים במלות לעצמה אינה יכולה להציל מן הגנבה, לאחרים איך יכולה להציל, והוא בסוף אות ח', ע"ש הערה פ"ז, ובסוף חסר. ולא נמצא שום רושם לא זמן הבתיבה ולא שם הסופר. ועל השונים בין כ"י הזה לכ"י מאקספארד אשר שמתי לפנים הספר תמצא בהערות שלי.

בכ"י הזה נמצא הוספה ב'פ' מקץ אשר הוספתי בפנים אות י"א י"ב י"ג. עיין בהנחומא מקץ הערה ג"ט. וכן ב'פ' שלח נמצא הוספה והוספתיה בסוף פ' שלח בגוף הספר, עיין שם בהוספה הערה א', והעירותי שההוספה נובעת מן הילמרנו הנאבד. וכן ב'פ' קרח נמצא ג"כ הוספה, והוספתיה ג"כ לפנים הספר, ועיין שם בהערה א' שהעירותי כי נובע מהילמרנו. ולעומת זה נמצא כי נלקה בחסר, כי ב'פ' מצורע מאות י"ב עד סופו חסרים איזה דפים, ע"ש הערה ס'. וכן חסר באמצע פ' אחרי אחר הסיום מאות א' דברו על לב ירושלים עד התחלת אות י"א המתחיל ד"א אחרי מות זש"ה אף לזאת יתחד לבי, חסר ונרשם בכ"י, כאן חסר הרבה" ע"ש הערה י"א. וכן ב'פ' קדושים סיים באות ה' והיה הנשאר בציון והנהגת בירושלים קדוש יאמר לו, ואחר זה חסר כל אות ו' ומתחיל כי תבואו זש"ה ועתה לא כימים הראשונים אות ז' עיין שם הערה כ"ב. גם חסר עוד שם ב'פ' קדושים כל אות ח' ופ' מן כי תבואו אמר להם הקב"ה לישראל עד התחלת אות ו' המתחיל כי תבואו זש"ה עשיתי לי ננות ע"ש הערה ל"ה. ועוד ב'פ' קדושים חסר כל אות פ"ז עד סוף קדושים, וסיים באות י"ד בסוף ותו לא. עיין שם הערה ס"ז. ב'פ' אמור באמצע אות ז' אחר מה ההרים האלה כובשים על התהום שלא יעלה ויצוף את העולם, חסרים איזה דפים עד התחלת אות כ' ד"א ומיום השמיני והלאה שלא יסעך יצרך ע"ש הערה ס"ז והערה קס"ה. וכן עוד ב'פ' אמור מן אות ל"א עד סוף הפרשה חסר בכ"י, עיין הערה רי"ז.

גם ב'פ' במדבר חסר כל אות כ"ח מן אל תבריתו וילמרנו רבינו עד התחלת אות כ"ט אל תבריתו זש"ה הנה עין ה' אל יראיו, ע"ש הערה ר"ד. וכן ב'פ' נשא סוף אות ד' מן ד"א ומציא אני לא קולנית, עד סוף אות ד' וכל אות ה' חסר ומתחיל באות ו' במאמר ד"א זש"ה ועין נואף, ע"ש הערה ל"ח. וכן ב'פ' בהעלותך חסר כל אות כ"ג אספה לי שבעים איש, וכי לא היו להם זקנים, ונמצא במקומו מאמר אחר, עיין הערה קכ"א. ב'פ' שלח חסר מן אות י"ב וישלח אותם משה למה בנגב עד סוף פ' שלח, עיין שם הערה נ"ב.

## כתב יד ז.

הוא קובץ 224 באוצר הספרים במינכען, והכ"י הזה הוא החזקוני על התורה, ושם נמצא איזה פרשיות מהנחומא כ"י, וחלק מהם על פרשת מקץ ויגש וארא ויקהל פקודי, נדפסו בבית המדרש חלק ו' צד 91 עד 185 לירידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעלינעק ג"י, ושם בהקדמתו הביא כי בכ"י הזה נמצאו עוד מאמרים מקוטעים על פ' צו, מצורע, אחרי, במדבר, נשא, פנחס, מכות, מסעי, דברים, ואתחנן. אולם באמת נמצא גם לפ' קרח, ועל פ' דברים לא נמצא כלל, ולעומת זה נמצאו מאמרים מפ' עקב תבא נצבים, וכל המאמרים ההם מהפרשיות אשר לא נדפסו בבית המדרש נעתקו למעני. והנה המעתיק הזה אשר העתיק מהנחומא אל תוך הכ"י הזה לא העתיק בשלמות רק מאמרים מקוטעים, והרבה פעמים קצר בלשונו וכתב, וכו' כדאיאת בתנחומא עד . . . . . כמו ב'פ' מקץ (בית המדרש צד 91) כדאיאת בתנחומא עד חלה ושכת תלמודו, כונתו שקצר עד המלות הלה ושכת תלמודו (עיין תנחומא מקץ בהערה ט') וכן בסוף וארא (בית המדרש צד 103) כשם שיש ראש לאשה כך יש לארץ כו' עד כולם נקבצו לך, קצר בלשונו ורשם וכו' עד המאמר כלם נקבצו, והוא בתנחומא בכ"י שלנו בסוף אות י"ח. ולפעמים קצר וכתב, כדאיאת בתנחומא (בית המדרש צד 98, 99, 101) ולפעמים רשם המעתיק בראש המאמר, תנחומא כמו ב'פ' וארא (בית"מ צד 100, ויקהל שם צד 104), וכן בפרשיות שנעתקו למעני נמצא ג"כ ב'פ' צו שקצר וכתב, ועוד מדרשי אגדה על חיבה זו בתנחומא עד אמר לו הקב"ה לבלעם. עוד שם

## מבוא

כדאיתא בתנחומא עד כאן שעשו יורד לשאול. וכן בפ' במדבר ד"א צדיק כתמר יפרח כדאיתא בתנחומא. שם ד"א פקוד את בני לוי כדאיתא בתנחומא. בפ' פנחס וז"ה האותיות שאלוני כו' כדאיתא בתנחומא. עוד שם ויקרב משה את משפטן כדאיתא בתנחומא. בפ' ואתחנן משל למה הרבר דומה כדאיתא בתנחומא. עוד שם סיים בסוף פרשה ואתחנן כדאיתא בתנחומא.

והנה הפרשיות שהעתיק המעתיק לא העתיק שם כל הפרשה רק בסירוגין, לדאמא מפ' מקץ העתיק אות א' ב' ג' עד סופו, וכל אות ד' לא העתיק, ואח"כ החל להעתיק אות ה' ו' ז' ח' ט' והשמיט אות י' י"א י"ב י"ג, והחל להעתיק באות י"ד ואל שדי מנין התקינו לברך על המזון עד סוף אות ט"ז, וכל אות ט"ז י"ז עד סוף הפרשה לא העתיק כלל.

פ' ויגש לא העתיק מן אות א' רק סוף המאמר ד"א עיר קמנה זה מצרים עד סוף אות א', ולא העתיק אות ב' והחל באות ג' ואח"כ השמיט אות ד' והחל באות ה' והעתיק כל אות ה' ו' ז' והתחלת אות ח' עד אימתי פרע יהודה, והשמיט כל המאמר עד סוף אות ח' ורשם "כדאיתא בתנחומא", עיין ויגש הערה ל"ד. ואח"כ החל להעתיק המאמר מאות ט' כולו והשמיט מחצה הראשונה מן אות י' (המתחיל אמר הכתוב) והחל באמצע ויבך אותו אביו, ואח"כ החל להעתיק התחלת אות י"א עד ובציון כתב אוהב ה' שערי ציון וסיים וכו' "כדאיתא בתנחומא" ואח"כ החל באות י"ב והעתיק עד סופו.

פ' וארא אחר ויהי לעת זקנת שלמה (ביה"מ צד 101) השמיט המעתיק מאמר שלם מן אמר ר' חייא בר אבא עד הסיום הוי כי העושק יהולל חכם (לפנינו באות ב') ורשם המעתיק "כדאיתא בתנחומא". עוד שם (ביה"מ צד 101) התחיל מחרק בשינוי כנגדם, ואמר מפשים אתם וגו' [צ"ל נרפים אתם] השמיט מאמר שלם מן א"ר יהודה הלוי אות ג' עד ויפגעו את משה ואהרן (באמצע אות ד'), ורשם "כדאיתא בתנחומא" וכן אחרי שסיים (ביה"מ צד 102) שנאמר לכן ידע עמי שמי וגו' חסר אשר השמיט כל אות ו' אות ח' וסיים מסוף אות ח' ואת המטה הזה תקח בידך אמר ר' יהודה בר אמי המטה משקלו ארבעים סאה. וכן אחרי שסיים במאמר הנ"ל אמר הקב"ה המטה הזה יביא עליו הסכות מתחיל ר' אלעזר בן פדת אמר כל צור שכתוב במקרא משון [צ"ל מלא] על אומה הרשעה הוא מדבר, לא העתיק מאמר גדול והשמיט כל אות ט' אות י' אות י"א, והחל להעתיק מן ר' אלעזר בן פדת אומר כל צור שכתוב במקרא כו' הוא לפנינו באות ט"ז. ואח"כ חזר להעתיק מסוף אות י"א באמצע המאמר ויאמר ה' אל משה שלח ואחזו בזנבו, וגם מאות י"ב י"ג וסיים באמצע המאמר מאות י"ג ואתה עומד כנשיא גזור על הוקנים והן עושין והשמיט כל אות י"ד, והמאמר מן אות ט"ז העתיק לפני סוף אות י"א, לכן יש להציג המאמר ר' אלעזר בן פדת אומר כל צור שכתוב במקרא (ביה"מ צד 102) אחר הסיום ואתה עומד כנשיא שהוא גזור על הוקנים והן עושין (ביה"מ צד 103), ובודאי ביד המעתיק נחלפו או נהפכו העלים, ואתר הסיום הנ"ל כנשיא שהוא גזור על הוקנים והן עושין (שהוא באמצע המאמר מאות י"ג) החל להעתיק כי נרפים אתם אמר ר' יהודה בר סימן מהו נרפים (ביה"מ צד 103) והוא מן התנחומא שלנו באמצע אות י"ח המתחיל אף פרעה היה מחרק בשינוי כנגד משה ואמר להם נרפים אתם נרפים. ובסוף וארא קצר בלשונו והציג, וכו' עד כלם נקבצו לך".

פ' ויקהל (ביה"מ צד 104) העתיק רק התחלת המאמר.

והנה הבאתי להראות כי המאמרים בקובץ הזה מקוטעים הם והמעתיק השמיט הרבה ואין להמאמרים סדר כלל, וכמו כן בפרשיות אשר נעתקו למעני. ובהערות שלי העירותי על השינויים שיש ביניהם ובין כ"י שלנו. ובבית המדרש שם אישר מחמשה פרשיות נרפסו המאמרים המקוטעים ההם נמצאו נ"ב איזה שבועים אשר ראויים לתקנם. כמו צד 92 אמר ר' חייא חלם כל בהמת חלום, צ"ל חלם כלב המת חלום. צד 94 כיון ששילקו אויב צ"ל ששילקן. שם וכתב יהב חכמתא צ"ל דכתיב יהב חכמתא. צד 95 בשעת הרוחה וכוה את התפלה צ"ל לכוה את התפלה. שם שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך, והיה חולק על דברי רבו. פה נשמט שורה שלמה ובצ"ל. שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך [מעשה באדם אחד שהיה רבו שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך] והיה חולק על דברי רבו. עוד שם אמר לה מקובלני אחר זה נשמט, אמרה לו כדנת אני אמר לה מקובל אמרה לו נדה

אני אמר לה מקובל". עוד שם הלך וישב לו בביתו, ארר זה הגית מקום פנוי, ובאמת יש להציג שם המלה "אלופסין", עיין בגוף התנחומא שלנו ובהערה שלי שם. שם צד 96 ורוח הקדש אני, המלה "הקדש" יש למחוק מן הספר. שם וכך לעת מצוא, צ"ל לכך אמר לעת מצוא. עוד שם ובסוף תודיעו שיוסף חי, חסר, ולא עוד אלא שבשרו פיו שהוא חי". צד 97 סלע כאן אין אני נפש כאן (?), הציג סימן השאלה באשר להמאמר אין שחר, ובאמת יש לתקן כמו שהוא בתנחומא שלנו לנכון, ואנו כלנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משארים נפש כאן". עוד שם נאה לשנים צ"ל נאה לשניהם. צד 98 שהיה בחור לאמו צ"ל בכור לאמו. עוד שם שהיו דבריו נעמנים, צ"ל שהיו דבריו נעימים. שם שהוריד את בלע כאן צ"ל שהוריד את כלנו כאן. עוד שם מה שכתוב צ"ל כמה שכתוב. צד 99 שג היה לבוש, צ"ל שכך היה לבוש. עוד שם ולאח"כ אני מרפא, חסר וכצ"ל אני מרפא אותם שאמר לפני לא נוצר אל. צד 100 ר' שמאל בר נחמני בשם ר' יונתן, צ"ל בשם ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה. שם המלות, ר' אלעזר אומר אלהים מיתרות הן. עוד שם ור' יהודה בר שלום צ"ל ור' יהודה הלוי בר שלום. עוד שם הווי יודעים על גביכם, צ"ל שאור על גביכם. עוד שם כי העושק יהולל, חסר לפני זה ד"א וידבר אלהים. עוד שם ויאבד לה מתנה צ"ל ויאבד לב מתנה. עוד שם בשעת שנקראת מתנה היא ומאבד מלכו, צ"ל מה שנקראת מתנה היא מאבד מלכו. עוד שם ובשנים שהייתי צ"ל ובשביל שהייתי. צד 101 שלא היה צ"ל שלא היה. עוד שם אמר לו ה' אלהי העברים צ"ל אמרו לו. עוד שם שלחני צ"ל שלחני. עוד שם ואמר מפשים אתם צ"ל נרפים אתם. שם מבין העדר צ"ל מבין הרועה. עוד שם הגיע השנה בסנה צ"ל בסכנה. עוד שם רבש"ע, חסדים המלות, "ביןך וביני". צד 102 ויאמר ה' אל משה עתה תראה, חסר מה אני עושה לפרעה ולמצרים אבל מה שאני עושה לשלשים ואחד מלכים אין אתה רואה. עוד שם אמר הקב"ה בעולם הזה גלית את שמי, צ"ל ליהודים גלית את שמי. שם ושל סנפיר היה, צ"ל ושל סנפירינן היה. שם במקרא משון צ"ל במקרא מלא. שם שהם נותנין צ"ל שהם נתונין. שם אלי קול מהיכל צ"ל אלא קול מהיכל, והמלה "בא" יש למחוק. שם ואמיתי צ"ל ואימתי. צד 103 כל רוחו יוציא כסיל, פה חסר וכצ"ל "מי שהוא אויל או כסיל בא להריב את חבריו ומציא דברים שיש לו וכיון שהוא חכם באתרונה הוא מסלקן, ד"א כל רוחו יוציא כסיל". עוד שם ביום שהלכו, צ"ל כיון שהלכו. עוד שם אלא הוא (?) הציג סימן השאלה כי הדברים סתומים, וצ"ל הווי וזירין ואמרת אל אהרן. עוד שם יש מוליכין תרין כתם לרקס, צ"ל יש מוליכין תבן לעפרים כתם לרקס. שם ואף גם כן צ"ל ואף גם כאן. שם כמה דאיתא צ"ל כמה דאת אמר. עוד שם כי נרפים אתם, מלת "כי" מיותרת. עוד שם לאלהינו, צ"ל לה'. עוד שם הנה יוצא המיכה, מיותר. עוד שם מי כמוהו מורה, חסר אחר זה המלה שמורה. צד 104 ואלה שבמי בני ישראל, צ"ל ואלה שמות בני ישראל. ועל השבושים אשר נמצאים בפרשיות האחרות אשר נעתקו למעני לא מצאתי נתיח לחקנם רק את המאמרים הנדפסים בבית המדרש למען יתקנם הקורא.

## כתב יד ה.

הכ"י הזה מכיל רק ב' ספרים האחרונים במדבר דברים, ומן פ' נציבים עד סוף הספר חסר, ומסיים במלות דרוח ולא יוכלו קום. ומחזיק פ"ב דפים בתבנית רביעית באנען. והכ"י הזה קנה ידידי הרב הרכם המופלג מורד"י כהנא מעוזבון הסנוח החוקר הגדול ה"ר אליקים כרמולי ז"ל. הכ"י מסומן בנומר 123 ונכתב בכתב ספרדי, לכן אכנהו תמיד בהערות שלי "כ"י ספרדי" ודומה עם תנחומא הנדפס, ועל השנוים וההוספות והחסרונות אשר בו העיירות בהערות במקומותם. ב'פ' דברים נמצא נוסף מאמר גדול המתחיל וז"ה או ידלג ריאל פסח, עד נערתות נשקות שונא, ובסופו כתב המעתיק, "עד כאן מצאתי בגליון" וזה נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד, והוספתי זה המאמר בהוספה בסוף פ' דברים. וכן אחר אות א' בנרפס נמצא בכ"י ההוא מאמר אחד המתחיל והו שאמר הכתוב השבעתי אתכם, ובסוף סיום "ע"ב מצאתי" וגם זה הוספתי בהוספה וכן ב'פ' שופטים נמצא מאמר אחד המתחיל מעשה בינאי המלך שעברו הרג את הנפש עד בא גבריאאל המלאך וחבטן בקרקע, הוא נוסף מגמרא סנהדרין.

## כתב יד מ.

הב"י הזה הוא קובץ 1240 באוצר הספרים של די ראבי בפארמא, והוא שזה עם הב"י שלנו באקספארד כ"י א' אשר נתתי לפניו הכפר, ושוה עם כ"י רומי וכ"י רח"ם, וחבר בראשו עד פ' וירא ומתחיל באמצע פ' וירא מן ד"א בערב שתגיע ערבה של סדום (הוא באות מ' ע"ש בהערה צ'), ובסוף פ' וירא סיים ולפני כבוד ענוה זה גרעון (הוא באות כ"ט), ובמשך עד סוף הפרשה חסר, ואין ספק שחסר א"ז דפים, ואח"כ מתחיל בהתחלת פ' חיי. ובסוף התנחומא כתב הסופר.

„חזק ונתחוק הסופר לא יזק אני מנתם בר יעקב  
כתבתי זה התנחומא להח' ר' יצחק בן ה"ר נתנאל  
וסיימתי אותו כ"ב בתורש תמו שנת ל' לפרט“

הקובץ הזה כביל י"ג ספרים וכלם מסופר אחד. הספר הראשון הוא התנחומא. (ב) פסיקתא רבתי, ואחר פסקא י"ח נמצא שמה מדרש שה"ש (ראה אודות הפסיקתא רבתי בהערה ב' במבוא שלי להפסיקתא). (ג) מדרש משלי. (ד) אמירות לעתיד, מדבר על העתידות מתנאולה, ולא נודע למי, ומכיל ג' וחצי דפים. (ה) פרק ר' יאשיהו, (שלחתי העתקה כזה הפרק אל ידידי הרב הוזקר הגדול מהר"א יעללינעק והדפיסו בבית המדרש חלק ששי). (ו) יצירת הולד. (ז) מאמר ארבעה מלכים. (ח) אלירו זוטא מפרק כ' והלאה, ומכיל שבעה פרקים. (ט) פרקי דר"א פרק ל"ט, מ', מ"א. (י) אותיות דר"ע. (יא) דברים רבה. (יב) פסיקתות לבין המצרים. (יג) מדרש איכה רבתי וחסר מפ' ב' והלאה. מאד השתדלתי להשיג גם הב"י הזה לכאן אבל בקשתי אשר ערכתי אל המניסמעריום שבה ריקם, כי הסוכן העומר בראש בית האוצר לא הסכים לשלוח הב"י חוץ למדינה באשר הוא נגד חוקי בית האוצר, ומה גם באשר כי הב"י יקר הוא מאד באשר הוא יחיד בעולם ואין זולתו, והיה קשה עלי מאד לה"י מעתיק להעתיק התנחומא עבדו, ובקושי מצאתי שמה בעיר פארמא מעתיק אחד והעתיק למעני ספר בראשית, אבל ראיתי כי העתיקו מלאה שבושים וחלופי אותיות בעבור כי אינו מורגל במלאכת העתקה, לכן לא צויתי להעתיק יותר. ובגוף הב"י קצר הסופר הראשון כמו לדוגמא למה הרבר דומה הציג למ' הד' דו' ודומיהם. גם חסרים הרבה שורות ומלות ונלקח בחסר, כמו לדוגמא ריש חיי אמרו רבותינו שלש עשרה חופות וגו' הציג מלת „וגו“ במקום „וכו“ והשמים הסיום, ונמצא מפורש בכ"י שלנו ע"ש בהערה ז', וכן עיין עוד שם בהערה ל"ז, ועל השנוים הנמצאים בכ"י הזה בס' בראשית העירותי בהערות שלי.

ולא אחרייל מלהביא אשר מצאתי בגוף הב"י הוספה אחת מאת הסופר, והוא בריש פ' וישלח אתר המאמר א"ר יהודה ב"ר סימן כמעין נרפש וכמקור משותף כך צדיק מט לפני רשע, נמצא שמה.

„ושוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה בדיפתרא כך פעם אחרת  
ודבר אתר ופתוחה שאדם ברוב עיניך וראי יבל“.

והדברים סתומים כחידה בלי פתרון. ולדעתי אולי יש לתקן במקום שאדם ברוב עיניך וראי יבל צ"ל שאי סביב עיניך וראי כלם [נקבצו באו לך] והוא פסוק בישעיה מ"ט י"ח, והכוונה שוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה על קלף שהיא כמו פרשה זו, ועוד דבר אתר ר"ל עוד ענין אחר כתוב למעלה ומתחיל בכתוב שאי סביב עיניך.

את כל זה חזיתי לדבר על תשעה כתבי יד אשר היו לפני סתונתם ומהותם, ועתה נדבר בפרק שלאחר זה איזה כ"י נמצאים עוד מתנחומא והם באוצרות הספרים.

## יב) עוד איזה כתבי יד נמצאים מתנחומא.

מלבד התשעה קובצים אשר דברתי מהם בפרק שלפניו, נמצאים עוד איזה כ"י מתנחומא הנודעים לי ואלה הם (א).

ב"י